

ՀԱՅԿԱՄԱՍԻՍ

АРМЯНСКИЙ КОСТЮМ

ARMENIAN NATIONAL COSTUMES

ՏԱՐԱԶԱՅԻՆ ԲԱՐՏԵԶ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ

ԺԹ ԴԱՐԻՅ-Ի ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՌՈՐԴ
ԿԱԶՄԵՅ՝ ԱՌԱՐԵԼ Ե. ՊԱՏՐԻԿ

1 Երևան	13 Լոռի	25 Բարձր Հայք—Ալկալա	37 Փոքր Հայք—Սեբաստիա
2 Թբիլիսի	14 » Ալավերդի	26 » —Ալաշկերտ	38 » —Մանջլիկ գ.
3 »	15 Օշական	27 » —Խոտորջուր	39 » —Կյուրին
4 Թավրիզ	16 Սասուն	28 Լենինական (Գյումրի)	40 Կեսարիա
5 Սալմաստ	17 Շատախ	29 Սիսիան	41 Կիլիկիա—Ջեյթուն
6 Ջանգեզուր	18 Մոկս	30 Տրապիզոն—Համզեն	42 » —Սիս
7 »	19 Տարոն (Մուշ)	31 » —քաղաքացի	43 » —Աղանա
8 »	20 Վասպուրական—Վան	32 » —գեղջկուհի	44 » —Մարաշ
9 Լեռ. Ղարաբաղ	21 » —Մանավկերտ	33 Ե. Գարահիսար	45 » —Ալեքիա
10 »	22 » —Գավաշ	34 Ալև	46 Խաթերդր—գյուղացի
11 Մեղրի	23 Բարձր Հայք—Կարին	35 Փոքր Հայք—Կովտուն գ.	47 Տիգրանակերտ—քաղաքացի
12 Ագուլիս	24 » —գյուղացի	36 » —Եվրոկիա	

ARMENIAN NATIONAL COSTUMES OF XIX-XX CENTURIES (1930) Work of A. Patrik	1 Yerevan	7 Zangezur	13 Lori	19 T.
	2 Tbilisi	8 "	14 Alaverdi	20 V.
	3 "	9 Mountainous Karabagh	15 Oshagan	21 "
	4 Tabriz	10 "	16 Sasoun	22 K.
	5 Salmast	11 Megri	17 Shadakh	23 K.
	6 Zangezur	12 Agouliis	18 Moks	24 K.

1	Ереван	13	Лори	25	Карин—сел. Алкала	37	—Себастья
2	Тбилиси	14	Лори—Алаверди	26	Карин—Алашкерт	38	—Манджулик
3	Тбилиси	15	Ошакан	27	Карин—Хотурджур	39	—Кюрин
4	Тебриз	16	Сасун	28	Ленинакан (Гюмри)	40	Кесария
5	Салмаст	17	Шатах	29	Ахалцихе	41	Киликия — Зейтун
6	Зангезур	18	Мокс	30	Трапезунд—Хамшен	42	Киликия — Сис
7	—Сисниан	19	Тарон (Муш)	31	Трапезунд—горожанин	43	Киликия — Адана
8	—Горис	20	Васпуракан—Ван	32	Трапезунд—крестьянка	44	Киликия — Мараш
9	Нагорный Карабах	21	—Маназкерт	33	Ш. Гарайсар	45	Киликия — Сведия
10	Нагорный Карабах	22	Васпуракан—Гаваш	34	Акн	46	Харберт — крестьянин
11	Мегри	23	Карин (Эрзерум)	35	Малая Армения — с. Ковтун	47	Тигранакерт — горожанин
12	Агулис	24	Карин — крестьянин	36	—Евдокия (Токат)		

25	Karin— village Algala	31	Trabizond—	35	—Kovdoun village	42	Cilicia— Sis
26	Karin— vil. Alashkert	32	peasant woman	36	—Evdokia	43	Cilicia— Adana
27	Karin— vil. Khotrchour	33	Trabizond—	37	—Sebastia—Sivaz	44	Cilicia— Marash
28	Leninakan (Gumri)	34	a peasant	38	—Mandjelek village	45	Cilicia— Svedia
29	Akhaltskh	35	Shabin-Kara-	39	—Kurin	46	Kharbert—a peasant
30	Trabizond—Hamshen	36	hissar	40	Kessaria	47	Tigranakert—
			Akn	41	Cilicia—Zeitoun		a townsman

АРМЯНСКИЙ КОСТЮМ

С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН
ДО НАШИХ ДНЕЙ

ИССЛЕДОВАНИЕ И РИСУНКИ
АРАКЕЛА ПАТРИКА

ИЗДАНИЕ ВТОРОЕ

ARMENIAN NATIONAL COSTUMES

FROM ANCIENT TIMES
TO OUR DAYS

INVESTIGATION AND THE PICTURES
OF ARAKEL PATRIK

SECOND EDITION

ИЗДАТЕЛЬСТВО «СОВЕТАКАН ГРОХ», ЕРЕВАН 1983
«SOVETAKAN GROGH» PUBLISHERS, YEREVAN 1983

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԶ

ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻՅ
ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆԿԱՐՆԵՐԸ
ԱՌԱՔԵԼ ՊԱՏՐԻԿԻ

ԵՐԿՐՈՐԴ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1983

902. 7 (Ա 13) Ինդեքս ԳՄԴ 63. 5 (22)
Հ 253

Խմբագրության՝ Դ. Ս. Վարդումյանի
Под редакцией Д. С. Вардумяна
Edited by D. S. Vardoomian

4904000000 (103)
Ա $\frac{705}{(01) 83}$ — Հայտարարված, 83 — «Տ»

© «Սովետական գրող» հրատարակչություն, ձևավորման համար, 1983

ՆԵՐԱՃԱԿԱՆ

Այս աշխատությամբ ջանացել ենք պատմական, հնագիտական և ազգագրական նյութերի հիման վրա ներկայացնել հայկական տարապաձևերը, հնագույն ժամանակներից մինչև XX դարի առաջին քառորդը:

Շուրջ երեք հազարամյակ տևող ժամանակաշրջանի ընթացքում, Հայաստանում տեղի են ունեցել բնակչության մեծ տեղաշարժեր՝ արտագաղթեր, օտար ցեղերի ներխուժումներ և այլն, որոնք, անշուշտ, իրենց ազդեցությունն են ունեցել մեր տարապաձևերի վրա, սակայն չեն խաթարել նրա ազգային ինքնությունն և կարագիրը: Հայկական բազմապես տարապաձևերի հենց այդ բնույթը նրանց տալիս է պատմականորեն կարևոր նշանակություն: Հայկական տարապը հաճախ մեծ ազդեցություն է թողել հարևան ժողովուրդների տարապի վրա:

Այս իրողությունը մեզ թելադրեց ալբոմի վերջում տալ հարևան ժողովուրդների տարապների մի քանի նըմուշներ:

Հայկական տարապի վերաբերյալ մատենագրական տեղեկությունների ամփոփումներով առաջին անգամ հանդես է եկել Ղուկաս Ինձիճյանը: Սակայն այդ հարցին նվիրված առաջին լուրջ ուսումնասիրությունը կատարել է Վենետիկի միջոցառումներից Վարդան Հացունին իր «Պատմություն հին հայ տարապին» աշխատությամբ, հրատարակված 1923 թ.: Հեղինակը լինելով հըմուտ պատմաբանասեր և քաջատեղյակ մեր հին մատենագրությանը, օգտագործել է հայկական տարապին վերաբերող հայ և օտար գրեթե բոլոր պատմական հիշատակությունները:

Վ. Հացունին կարողացել է իր գրքում հավաքել նաև բավականաչափ պնական նյութ: Մենք էլ ջանացել ենք ավելացնել նորանոր տվյալներ, օգտվելով Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի հավաքածուներից, Մատենադարանի մանրանկարչական և պատմական այլ հուշարձաններից, հաճախ տալով նաև վերականգնված գծագրություններ, տարապաձևն ավելի ըմբռնելի դարձնելու համար:

Այն դեպքերում, երբ մեր տղամադրությունն յոթն չէր ունեցել այս կամ այն ժամանակաշրջանին վերաբերող բավականաչափ նյութ, ընդօրինակել ենք հարևան ժողովուրդների հուշարձաններից ամենատիպականները, քանի որ պատմական վկայություններ կան նրանց հետ մեր տարապային ինչ-ինչ նմանությունների մասին: Դրանք ամփոփել ենք № 82—86 տախտակներում: Այս վերջինները ոչ միայն որոշ չափով լրացնում են մեր պատմական տարապաձևերի քացերը, այլև կարևոր առաջ են ձանաչելու նաև մեր հին ու նոր հարևան ժողովուրդների տարապները:

Հացունու ուսումնասիրությունն ընդգրկում է միայն հին շրջանի տարապը՝ մինչև XVI դարը, ուստի, ձեռնարկելով ներկա աշխատությանը, մեր նպատակն է եղել ոչ միայն հինն ավելացնել նորը, այլև շարունակել ու հասցնել այն մինչև մեր ժամանակները ու դրանով տալ հայ ժողովրդի տարապի ինարավոր ամբողջական պատկերը:

XIX դարի վերջերից մինչև XX դարի առաջին քառորդն ընկնող ժամանակամիջոցի հայ տարապային նյու-

թերն ըստ գավառների ներկայացնելիս, մեծ մասամբ օգտըվել ենք բազմալաստակ ազգագրագետ Երվանդ Լալայանի ուսումնասիրություններից: Տարազային գունավոր նկարներից շատերը վերցրել ենք նկարիչներ Վարդգես Սուրենյանցի, Արշակ Ֆեթվաճյանի, Սարգիս Խաչատրյանի, Լանսերեի հայ գաղթականներից կատարած էտյուդներից: Մենք էլ ջանացել ենք կորստից փրկել բնաշնչման ենթարկված արևմտահայերի պանապան գավառներին հատուկ տարազաձևերը, հայրենադարձներից հավաքելով հին լուսանկարներ և սփյուռքում լույս տեսած հայրենակցական և ազգագրական հրատարակություններից քաղելով համապատասխան նյութեր:

Բացի այդ, հեղինակն առիթ է ունեցել 1915 թ. առաջ անձամբ ծանոթանալու Փոքր Հայքի մի շարք շրջան-

ների հայ ազգաբնակչության կենցաղին ու տարազին, իսկ տարագրության ծանր տարիներին ականատես է եղել Արևմտյան Հայաստանի բնակչության բնաշնչմանը:

Այդ բոլորը համարձակություն են ներշնչել նրան ձեռնարկելու XIX դարից մինչև XX դարի առաջին քառորդն ընկած ժամանակաշրջանի հայ ժողովրդական տարազաձևերի ընդհանուր մի քարտեզի ստեղծման:

Քարտեզն, ինքնին, ցույց է տալիս հայ տարազի տարածման սահմանները: Այդուհանդերձ, հավակնություն չունենք սպառած համարելու հայ ժողովրդի տարազի պատմությունը: Հասկանալի է, որ հետազայում կարիք կլինի լրացումների և ճշտումների՝ նորանոր նյութերի և ուսումնասիրությունների հիման վրա:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԱԿՆԱՐԿ

Ինչպես ամեն մի ժողովրդի, հայերի մեջ էլ տարապը սերտ առնչություն է ունեցել նրա պատմական պարզացման հետ: Ուստի, անհրաժեշտ է գեթ համառոտ մի ակնարկով ներկայացնել հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության գլխավոր հանգույցները, որոնց արտացոլումն են հանդիսանում մեր ալբոմում հաջորդականորեն ներկայացված տարազաձևերը:

Ուրարտու:—Մեր թվագրությունից առաջ, IX դարի կեսերից, ուրարտացիներն իրենց հզոր պետությամբ հետըզիտե տուրք ախոյան են դառնում Ասորեստանի համար:

Ուրարտացիների և ասորեստանցիների, հատկապես վերնախավի տարապներում թեև կան որոշ նմանություններ, սակայն բնակլիմայական և էթնիկական տարբերությունների բերումով, դրանք ունեցել են շատ նկատելի առանձնահատկություններ ևս:

Հնագիտական պեղումներից հայտնաբերվել են ուրարտական զանազան իուշարձաններ, որոնցում պատկերված են աստվածների, քրմերի, պինվորականների, պալատականների կերպարներ, ինչպես նաև հասարակ ժողովրդի տարապի հազվագեյ նմուշներ, որոնց հանգամանորեն կանգնողառանք մեր ալբոմի համապատասխան տախտակների բացատրագրերում:

Հայ ժողովրդի կազմավորման շրջան:—Հայկական բարձրավանդակում այդ նույն ժամանակաշրջանում ապրում էին մի քանի մեծ ցեղախմբեր, որոնցից հայասապակիները և արիմ-արմենները, հետագայում նաև՝ իրենց պետականությունը կորցրած ուրարտացիները, դարերի ընթացքում հետզհետե միաձուլվեցին:

Հայասանների տարապի մասին պատկերացում չունենք, սակայն նրանք դարերով հարևան և դաշնակից լինելով խեթական ժողովրդի հետ (որոնց տարապից նը-

մուշներ ենք տվել 82-րդ տախտակում), պետք է որոշ նմանություն ունեցած լինեն նրանց հետ: Իսկ արմենների մասին ունենք պատմական հավաստի հիշատակություններ: Մ. թ. ա. V դարի (484—425 թթ.) հույն պատմագիր Հերոդոտը նկարագրելով Քսերքսեսի բանակը, որ արշավում էր Հելլադա, հիշատակում է այն բոլոր ցեղերը, որոնք իրենց զորագնդերով մասնակցել էին այդ պատերազմին: «Արմենները,— գրում է նա,— պինված էին փոշուգիացիների նման և շտուգապես փոշուգիական գաղթական իսկ են, և լեզվով էլ միմյանց նման: Երկու միապետ ցեղերն իրենց նմանության պատճառով գտնվում էին միևնույն հրամանատարության տակ»¹:

Մ. թ. ա. VIII—VII դդ. կիմերական և սկյութական արշավանքների հետևանքով արմենները ստիպված են լինում տեղաշարժվելու՝ մի մասը դեպի հյուսիս՝ Մեծ Հայքի բարձրավանդակը, մյուս ճյուղը հարավ՝ Տիգրիս գետի ակունքը, ուր սերտ փոխհարաբերության մեջ են մտնում մարերի և պարսիկների հետ: Պերսեպոլիս քանդակներում պատկերված են արմեն հարկատուներ (տխ. 5, նկ. 2):

Արմենների մասին շատ հետաքրքիր տեղեկություններ է տալիս V դ. վերջի (մ. թ. ա.) հույն նշանավոր պորավար և պատմագիր Քսենոֆոնն իր «Անաբասիս»-ում²:

Նա իր զորագնդով անցնելով Հայաստանի տարածքով, տեղեկություններ է տալիս զանազան ցեղերի մասին: Այսպես, խայուբների մասին գրում է, թե՝ «ունեին վուշից պատրաստած զրահ, որը պաշտպանում էր մինչև փորը, իսկ զրահածայրերին կային հաստ հյուսքով

¹ Հերոդոտ, է., ՀԳ. (Վ. Հացունի, Պատմություն հին հայ տա-րապի, Վենետիկ, 1923, էջ 35):

² Հ. Մանանդյան, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատ-մության, հ. Ա., Երևան, 1944, էջ 381—382:

քուղեր: Ունեին նաև առնապաններ և սաղավարտներ, գոտու մոտ դաշույն, գործածում էին նաև նիպակ»¹:

«Խալյութներն ապատ և ռազմասեր են, իբրև պենք նրանք գործ են ածում երկար վահաններ և նիպակներ: Խալյութներն ունեին ծառի ճյուղերից հյուսված կաշեպատ վահաններ և երկուական նիպակ: Նույնպես մակրոնները, որոնք հագնում էին այծի մազից հյուսված պզետ»²:

Արմենները, գտնվելով մարա-պարսկական քաղաքական ոլորտում, որպես նրանց հարևանը, դաշնակիցը, կամ գտնվելով նրանց իշխանության տակ, տարապաձևերով նման էին նրանց: Ստրաբոնն այդ մասին գրում է. «Շատ բաներում մարերի և հայերի սովորությունները նման են միմյանց... զի խույր, ապարոշ, գդակ, թեպանի-քավոր պարեգոտ ու վարտիք՝ ցուրտ և հյուսիսային վայրերի մեջ, ինչպես Մարաստանն է, հանգիստ հագանելիք են»³:

Իրանա-հայկական առնչություններ:— Մինչդեռ Հայաստանի արևմտյան մարզերը, ինչպես Ծոփքն էր, ենթակա են եղել հելլենական ազդեցության, արևելքը, հյուսիսն ու հարավը պահում էին իրենց դարավոր կապերն իրանական ժողովուրդների հետ: Երբ 334 թ. (մ. թ. ա.) տեղի ունեցավ Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքը դեպի Արևելք, կործանելով Աքեմենյան պարսկական պետությունը, Հայաստանն էլ ենթարկվեց Մակեդոնացուն հաջորդած Սելևկյանների գերիշխանությանը: Հայաստանում սկսվեց հելլենիզմի ժամանակաշրջանը:

III դ. (մ. թ. ա.) իրանական ցեղերից պարթևները հայերի հետ միասին թոթափեցին սելևկյան լուծը: Քաղաքական և միջցեղային առնչությունների բերումով, հայերի մեջ կորացավ պարթևական ազդեցությունը: Ըստ Տակիտոսի, «հայերը տեղադրությամբ և բարքերի նմանությամբ պարթևներին ավելի մոտ էին և խառնված էին նրանց հետ ամուսնություններով»⁴:

189 թ. (մ. թ. ա.), երբ Սելևկյանները պարտվեցին հռոմեացիներից, Մեծ Հայքը՝ Արտաշես Ա-ի, իսկ Ծոփքը՝ Չարեհի գլխավորությամբ ապստամբեցին և դարձան անկախ թագավորություններ: «Մինչև Արտաշիսյան և Չարեհյան թագավորությունների հիմնումը, հայ ժողովրդի նախկին՝ ավելի քան 400 տարվա պատմությունը, ինչպես տեսնում ենք, կարելի է համարել Հայաստանի ներքին աճի և ընդարձակման շրջան»⁵:

Երկրի միասնությունն ավելի ամրապնդվեց հատկապես Տիգրան Բ-ի օրոք, երբ Հայաստանը դարձավ Մերձավոր Արևելքի ամենաեզր պետությունը:

Տիգրան Բ-ն ձգտել է հելլենիստական մշակույթը տարածել իր հիմնած ընդարձակածավալ պետության մեջ:

Սակայն տարապի հարցերում նա ջանացել է պահպանել ազգային ինքնությունն ձևերը: Այդ ժամանակաշրջանից մեկ հասել են դրամներ, որոնց վրա արքան պատկերված է ինքնատիպ թագով: Նրա ժամանակի պալատական, պինդորական և ժողովրդական տարապաձևերը հանգամանորեն կքննարկենք ավելի համապատասխան բաժնում:

Տիգրան Բ-ի աշխարհակալ քաղաքականության հետևանքով գերեվարվեցին այլազգի ժողովրդական հոծ զանգվածներ և բնակեցվեցին Հայաստանում, որը, անշուշտ, պետք է առաջացներ տարապային մեծ այլապանություն:

Ավատատիրական հասարակարգը Հայաստանում:— Արտաշիսյան հարստության անկումից հետո արդեն ծայր էր առել ստրկատիրական հարաբերությունների քայքայումը և սկսել էր փոքր ու մեծ ավատատեր-հողատերերի առաջացումը:

Նախարարների և բոլեշխների կրած տարապի մասին պատմիչները շատ ժառ տեղեկություններ են թողել, ուստի պիտի օգտվենք նաև տվյալ ժամանակաշրջանի պարթևա-սասանյան տարապների պատկերումներից:

Արշակունիների հարստությունը:— Մեր թվագրության 52 թվականից սկսած, պարթև Արշակունիների մի ճյուղը սկսեց թագավորել Հայաստանում, որով հիմնադրվեց հայ Արշակունիների հարստությունը, որը գոյություն ունեցավ մինչև 428 թ.:

301 թ., երբ Հայաստանում քրիստոնեությունը հռչակվեց պետական կրոն, Սասանյանների քաղաքականությունը Հայաստանի հանդեպ հետևողականորեն թշնամական բնույթ ընդունեց:

Արևելքի և Արևմուտքի երկու աշխարհակալ պետությունների միջև ընկած Հայաստանն այնուհետև ջանաց պահպանել իր ինքնությունը քաղաքական, պինդորական և մշակութային ասպարեզներում, ներառյալ իր ազգային տարապը:

Սասանյան Պարսկաստանը և Բյուզանդիան 387 թ. իրար մեջ բաժանեցին Հայաստանը, որի չորս հինգերորդ մասն ընկավ Սասանյանների գերիշխանության ներքո:

Պրոկոպիոսը նկարագրում է բյուզանդական բաժնի հայ իշխանավորների տարապը: «Նրանց քղամիդը մազեղեն էր, բայց ոչ կենդանական, այլ պինք կոշված ծովախոտերից: Նրանց պզետը ծիրանեփայլ և ոսկեպաճույճ էր: Քղամիդի ծայրն ուներ ոսկեգործ ճարմանդ, պատվական ակնեղեններով ընդելուզված, որից ոսկեշար, դյուրաթեք շղթայով կախ էր լինում երեք հակինթ: Հագնում էին մետաքսե շապիկ, տեղ-տեղ ոսկե հանգույցով: Մինչև ծնկները հասնող կարմրեանգ առնապաններ կրում էին, որոնք ոչ ոք կարող էր պզետու, բացի հռոմայեցիների կայսրերից և պարսիկ արքայից»⁶:

⁷ Ինձիլյաե, Հնախոսություն հին Հայաստանի, հ. Բ., Վենետիկ, 1835, էջ 286:

¹ Հ. Մանանդյան, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Ա., Երևան, 1944, էջ 381—382:

² Նույն տեղում, էջ 381—382:

³ Ստրաբոն, ԺԱ. ԺԳ 9 (Հացունի, էջ 48):

⁴ Տակիտոս, քարգմ. Պ. Սոտինկյան, Երևան, 1947, էջ 73:

⁵ Մանանդյան, էջ 118:

Պրոկոպիոսը հայ պինդորների մասին գրում է. «Սքուլարիոս կոչված մի պորախումբ կար, թվով 3500 հոգի, որը սկզբից կայսերական պալատի պահապան անձնապահ գնդի պաշտոնն ուներ: Առաջ սրանք ընտրվում էին հայերից, իրենց բարձրագույն արժանիքների համար, ինչ որ նրանց տանում հասցնում էր այդ պատվին»¹: Անձնապահ այդ պորագունդը ապահովաբար կրում էր հայ պինդորական տարազը, ինչպես հետագայում թուրք սուլթանների անձնապահ պորագնդի տարազն արանական էր:

Բյուզանդական կայսրության արևելյան այդ նահանգներում հայ ազգաբնակչությունը միշտ եղել էր հոծ ու գերակշիռ, ուստի կոչվում էր «Փոքր Հայք», իսկ հետագայում «Կառավարություն Արմենյակների»:

Հայաստանը վարգացած ավատատիրության շրջանում:—VII դ. քառասնական թվականներին արաբների աշխարհակալական հորձանուտը հասավ նաև Հայաստան: Շուրջ երեք դար տևող արաբական տիրապետության ընթացքում Հայաստանն ուղղակիորեն նվաճված դրության մեջ մնաց մինչև 885 թ., 885—922-ը կիսանկախ էր, իսկ 922—1045-ը վայելում էր անկախություն և բարգավաճում էր:

Այդ ժամանակամիջոցում հայ ժողովրդի մշակույթում նշանակալի փոխադեցություններ տեղի ունեցան: Բնականաբար վերծ չմնաց նաև տարազը: Արաբ ներխուժողները ոչ միայն խորթ էին իրենց լեզվով, կրոնով և բարքերով, այլ նաև՝ անապատային կլիմային հատուկ պարզունակ տարազով:

Խալիֆաները հատուկ հրովարտակով խստիվ արգելել էին ոչ իսլամներին արաբների նման զգեստ կրել: «Զիմմին՝ հպատակը, պարտավոր էր տարբերվել իսլամներից: Նրա համար սահմանված էր գոտի՝ բրդից կամ մաշկից, իսկ այդ գոտին նա պիտի կապեր այնպես, որ նկատելի լիներ բոլորին: Նրա գլխի փաթաթոցը (չալմա) պիտի տև գույնի լիներ և ավելի երկար, քան ուղղահավասարներին: Արգելվում էին մետաքսե գոտիներ, շքեղ հագուստներ»²:

Ժամանակի ընթացքում այդ խստությունները որոշ չափով մեղմացան հատկապես վերնախավի և քաղաքաբնակների նկատմամբ:

Ըստ արաբ աշխարհագիր Իբն-էլ-Ֆակիհի, արաբական տիրապետության ժամանակ Հայաստանում կար 18000 գյուղ: Հաշվելով յուրաքանչյուրում 250—300 բնակիչ, ստացվում է չորսուկեսից-հինգ միլիոն բնակչություն: Այդ մեծ վանգվածի զգեստներն, անշուշտ, պատրաստվում էին տեղական տնայնագործությամբ և ըստ ավանդական տարազի, մանավանդ, ժողովրդական խավերում, ինչպես տեսնվում է IV—VII դարերի պատկերա-

քանդակներում (տխ. 89 և 90), որոնց վերակազմությունը տվել ենք տխ. 11, 12 և 13-ում և մեր մանրանկարչական պատկերումներում:

Արաբական տիրապետության ժամանակ հպատակ ժողովուրդները, հայերը նույնպես, պարտավոր էին մասնակցել արաբների մղած պատերազմներին: Հայ նախարարական այրուձին նշանավոր էր իբրև քաջ կռվող ուժ, ինչպես մարզպանների ժամանակ: Յուրաքանչյուր նախարարի պորագունդ, անշուշտ, ուներ, որպես պինդորական անհրաժեշտություն, իր վատորոշիչ տարազը, դրոշմ, ինչպես Սասանյանների ժամանակ: Դժբախտաբար, նրանց տարազի մասին չունենք որոշակի տվյալներ:

Բագրատունիների թագավորություն:—IX դ. սկսած արաբական խալիֆաթը գնում էր դեպի անկում: Այդ իրադրությունից առավելապես օգտվեցին Բագրատունիները, գրավելով կիսանկախ դիրք: Ամիրապետները հպատակներին իրենց կապված պահելու համար դիմում էին հաճախ սիրաշահական միջոցների. նրանց շնորհում էին տիտղոսներ, ուղարկում էին իշխանական թանկարժեք հանդերձանք, անշուշտ, արաբական ճաշակով: Այդ պատճառով Բագրատունյաց արքունիքում պաշտոնական առիթներով գործածվում էին նաև սերփուշ (պանգվածեղ փաթոյթով գլխանոց), դուռա (ասվեղեն ապնիվ պարեգոտ), ռիտա (վերնազգեստ):

Արաբների քաղաքական այդ սիրաշահումների հանդեպ անտարբեր չմնաց Բյուզանդիան, որն իր կարգին նույնօրինակ նվերներով, այս դեպքում՝ բյուզանդական արքունի ռճով, ջանում էր իր ազդեցության ոլորտում պահել հայ իշխանավորներին:

IX դ. սկսած Հայաստանում ավատատիրությունը թեփակոխում է վարգացման մի նոր շրջան: Արդյունագործության և առևտրի աշխուժացման հետևանքով արհեստներն անջատվում են գյուղատնտեսական արտադրության կցորդ վիճակից և վարգացող քաղաքներում դառնում մասնագիտացված ուրույն ասպարեզ: Ստեղծվում են արհեստակցական համաքարություններ: Հյուսվածքեղենի արդյունաբերությունը հատկապես մեծ վարգացում է ապրում Դվինում և Հայաստանի մի քանի այլ քաղաքներում, որոնց մասին հետաքրքիր տեղեկություններ է տալիս արաբ պատմագիր Ալ-Իսթահրին: Խոսելով Դվինի մասին, նա գրում է. «...այս քաղաքում արտադրվում են բրդե հագուստներ ու գորգեր, բարձեր, բազմոցների երեսներ, դայթաններ (երիզ) և հայկական արտադրության այլ շատ իրեր»: Նաև՝ «Հենց այնտեղ էլ արտադրվում են մետաքսե շատ կտորեղեններ»³:

Ըստ Հ. Մանանդյանի, «Անիի պեղումների ժամանակ գտնված արհեստային և գեղարվեստա-արհեստային արդյունաբերության արտադրանքը ցույց տվեց, որ Անիի և Բագրատունյաց Հայաստանի քաղաքների մշա-

¹ W. Bussell, The Roman Empire. From 81—1081, London, 1910, p. 354.

² Լեո, Հայոց պատմություն, Երևան, 1967, հ. Բ., էջ 288:

³ Ал.-Истахри, Сборник материалов (пер. П. А. Караулова). Вып. XXIX, Тифлис, 1901, էջ 19—20:

կութային կյանքը վարձագման ավելի բարձր մակարդակի վրա էր գտնվում, քան Արևմտյան Եվրոպայի միջնադարյան քաղաքներինը¹։

Տարապի հարցում հարկ է նկատի ունենալ նաև այն, որ այդ ժամանակաշրջանում Բյուզանդական կայսրությունն անցած լինելով հայկական ծագում ունեցող Մակեդոնական հարստության մականի տակ, հասել էր իր հզորության բարձրակետին, ետ էր մղում արաբներին և իր ապրեցությունը ջանում էր տարածել կովկասյան ժողովուրդների վրա։ Ուստի բնական էր, որ բյուզանդական հագուստի որոշ ձևեր ընդունելություն գտած լինեին հայկական արքունիքում։

Շուրջ 160 տարի տևած Բագրատունիների (885—1045 թթ.) և Արծրունիների թագավորության ժամանակից դժբախտաբար տարապային քիչ նմուշներ են հասել մեզ։

Կիլիկյան Հայկական թագավորություն։— Արաբական, բյուզանդական, իսկ XI դարից սկսած նաև միջինասիական վաչկատուն ցեղերից՝ սելջուկների հաջորդական ավերիչ արշավանքների հետևանքով հայ իշխանները, որպես չարիքներից փոքրագույնը, իրենց ժողովրդով փախչում, ապաստանում էին Բյուզանդական երկրներում։ Այդպիսով, Կապադովկիայի և հատկապես Կիլիկիայի բնակչության մեծամասնությունը բաղկացած է եղել հայերից։

Հայկական այդ գաղութները երկար ժամանակ պահպանեցին իրենց տարազը, լեզուն, կրոնը և բարքերը։

Ռուբինյան իշխանները, որոնք, ըստ ոմանց, սերում էին Բագրատունիներից, տիրում էին Կիլիկիայի Տավրոսյան լեռնային մարզերին։ Հետագայում, երբ նրանք իրենց տիրույթները հետպիտե տարածեցին մինչև Միջերկրական ծով և ուղղակի ջիման մեջ մտան Արևմուտքի ժողովուրդների հետ, իրենց տոհմական տարազն էլ կրեց որոշ փոխադրություն։ Կիլիկյան բանուկ նավահանգիստները հաճախում էին տարբեր ազգերի վաճառականներ, արհեստավորներ, լատին և հույն կրոնավորներ, ասպետներ և այլն, որոնց հետ կիլիկյան հայության շփումը ազդեցություն թողեց մշակույթի և բարքերի վրա։ Այդ է վկայում XII դ. հայտնի մատենագիր Ներսես Լամբրոնացու մի նամակը, ուղղված Լևոն Ա թագավորին։

Հայաստանից Չորագետի վանականներն իրենց նամակով թագավորի մոտ մեղադրում են Լամբրոնացուն, որպես հայկական եկեղեցու կարգերին ոչ հավատարիմ հետևողի։ Լամբրոնացին այդ առնչությամբ գրում է թագավորին, թե՝ «...նրանց մեղադրանքի անհեթեթությունը նման է այն բանին, որ դուք ևս պետք չէ բացազույս լինեք, ինչպես են լատին իշխաններն ու թագավորները, այլ՝ դնեք սերմուշ (փաթեցնող արաբական գլխարկ)»։

Ինչպես կրել են ձեր նախնիք, երկարեք ձեր մազերն ու մորուքը, ինչպես ձեր նախահայրերը, հագնեք դուռա՝ լայն ու թավ, և ոչ թե փիլոն կամ սեղմ պատմուճան և այլն։ Ուստի, եթե հոժարիք փոխել ձերը, մենք էլ պատարագ կմատուցենք սաքրավայով և երկու կանգուն վեղարով, կլինինք խարապազեստ՝ պատարագի ժամանակ, ինչպես ձորագետցիք կամենում են և ոչ թե քաթանազեստ, ինչպես մեր կրոնն է սահմանել։ Արդ, եթե ձեզ համար ծանր է թողնել ֆրանկների նուրբ սովորությունները և դառնալ հին, կոշտ ձևերին, մենք էլ, հետևելով ձեզ, չենք կարող հրաժարվել մեր կատարած եկեղեցական բարեկարգությունից»²։

1080 թ. Կիլիկյան հայկական իշխանապետությունը վերածվեց թագավորության, Լևոն Ա-ի մեծահանդես թագադրությամբ՝ Տարսուսի մայր եկեղեցու մեջ։ Նրան թագ ուղարկեցին Հռոմեական «սրբապան կայսրությունից», ինչպես նաև՝ Բյուզանդիոնից, որովհետև յուրաքանչյուրը ձգտում էր նրան պահել իր քաղաքական ազդեցության ոլորտում։ Բյուզանդիայի կայսրը Լևոնին նույնիսկ պոռնազանում էր չղնել հռոմեացիների թագը, այլ կրել բյուզանդականը, քանի որ երկու երկրները սահմանակից են։

Մեր պատմագրության մեջ հայ թագավորների թագադրության հանդիսությունների մասին հարևանցի տեղեկություններ կան միայն։ Մինչդեռ Ներսես Լամբրոնացին տալիս է Լևոն Ա-ի թագադրության մանրամասն նկարագրությունը։

Արքայական պալատում հավաքվում են երկրի բոլոր մեծ ու փոքր իշխանները և եկեղեցու գլխավորները։ Լևոն Ա-ի օման ժամանակ ներկա էր 44 հայ իշխան և 15 եպիսկոպոս, որոնք թագադրվողին հանդիսավոր թափորով առաջնորդում են մայր եկեղեցի, ուր գտնվում էր կաթողիկոսը։ Թագադրվողը հագնված է համակ սպիտակ՝ «հալավ ձիավորի» որպես ասպետ՝ փիլոնը թիկունքին առած, կարճ պատմուճանով, որի տակից տեսանելի էին շաղջերը (անդրավարտիք), խթանավոր կոշիկները։

Թագադրվողի կողքից քայլում էին գունդստաբլը (պորապետ)՝ ձեռքում թագավորության նշանակ ոսկե խնձորը. թագադիրը՝ վեր բռնած թագը, սենեջալը՝ ձեռքում շուշանագուլի մականը, ջամբոլայնը (սենեկապետ)՝ ձեռքում թագավորական հանդերձանքը։

Երբ թագադրվողը մտնում է խորան, հանում են վրայի փիլոնը և եկեղեցական արարողությամբ հաջորդաբար հագցնում են. նախ՝ պզդնավոր սպիտակ շապիկը, հետո մետաքսե կարմիր պարեգոտը, դրա վրա՝ պատմուճանը, կարճ ու լայն թեզանիքով։ Այդ արարողության ընթացքում կաթողիկոսը երգմունցնում է թագավորին՝ լինել հավատարիմ «սովորական իրաւանցն» ազգային եկեղեցու օրենքներին, ավանդույթներին։ Այնուհետև կաթողիկոսը, դիմելով ժողովրդին, հարց է տալիս, թե համաձայն են նրան թագավոր ճանաչել և ուխտել հնազանդություն։

¹ Я. Манандян, Краткий обзор истории Армении, М.—Л., 1943, էջ 38։

² Ն. Լամբրոնացի, Թուղթ առ Լևոն, Վենետիկ, 1865, էջ 241։

Դրանից հետո եպիսկոպոսական դասը թագավորին է հանձնում «գստրն վաղակավոր», պարանոցից կախում են մանյակ, մատին դնում մատանի ու թիկունքին անցկացնում արքայական ծիրանագույն փիթուր: Հետո կաթողիկոսը թագավորի աջ ձեռքն է տալիս «Խաչ ի վերայ խնձորոյ ոսկւոյ», իսկ ձախին՝ «գավազան պորութեան և ի ծայրն ծաղիկ», որն այդ ժամանակ աղավաղված ֆրանսերենով կոչում էին ֆլավորիս (շուշանածաղիկ): Ամենից հետո եպիսկոպոսների շքախումբը վերցնում է «պպակն մեծապատուով», այսինքն՝ թագը ու դնում թագավորի գլխին¹:

Թագադրման այս արարողությունը այդ ժամանակի լատինական արքունիքներում կատարվածի հայացված փոփոխակն էր:

Խաչակրաց արշավանքների հետևանքով Կիլիկիան ևս անցումի մի մարզ հանդիսացավ Արևմտեղից եկող այդ խաժամուժին, որոնք, բացի քաղաքական աղետներից, առաջացրին նաև բարբերի և տարալի որոշ փոխազդեցություններ: Կիպրոսի և Անտիոքի հարևան լատին իշխանությունների հետ հայ արքունիքի առնչությունների հետևանքով էլ երկրում ստեղծվեց լատինամետ կուսակցություն, որն ազգայնական կուսակցության դեմ միշտ պայքարի մեջ գտնվեց:

Լատինական երկրների նման Կիլիկիայում նույնպես տարածում գտավ ասպետությունը (chevalier): Խաղաղ ժամանակ ասպետները հազնում էին համակ սպիտակ կարճ պարեգոտ, որի տակից մասամբ երևալու էր ջաղջերը, ոտներին կրում էին երկարաձիտ կոշիկներ՝ կրնկին մահմեզ (ձիու խթանիչ) ամրացված: Պատերազմի ժամանակ նրանք կրահավորվում էին:

Նախորդ դարաշրջանների բաղդատմամբ Կիլիկյան թագավորության ժամանակներից մեզ են հասել բավական ճոխ ու այլպան տարազային հուշարձաններ թե՛ վերնախավի, թե՛ փնվորականության և թե՛ հասարակ ժողովրդի վերաբերյալ, որոնց անդրադարձել ենք մեր ալբոմի համապատասխան բաժնում:

Իսկ այդ նույն ժամանակաշրջանում բուն Հայաստան էին սկսել ներխուժել վաչկատուն ցեղերը՝ սելջուկներ, մոնղոլներ, թուրքեր, արյուն ու ավեր սփռելով:

1048 թվականից այդ ցեղերը հետպիտե տիրեցին ոչ միայն Հայաստանին, այլև բյուզանդական շատ երկրների: Հայ պետականության կործանման այդ տագնապալի ժամանակներում, լեռնային անառիկ դիրքերի շնորհիվ դեռ ինքնուրույն գոյություն էին պահում մի քանի իշխանական տներ՝ Սյունիքում, Մոկսում, Տաշիրում, իսկ Արծրունի իշխանների գլխավորությամբ, նաև՝ Վանա լճի արևելյան ափերին: Սասունում և Մշո դաշտում Թոռնիկյան-Մամիկոնյան իշխանները իրենց իշխանությունը պահեցին մինչև XIII դարը:

Քաղաքական այդպիսի ճգնաժամային պայմաններում անգամ հայ ժողովուրդն ընդհանրապես պահեց իր բնիկ տարազանները:

Ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը, քաղաքակրթության ցածր մակարդակի վրա գտնվող նվաճողները ժամանակի ընթացքում հետպիտե յուրացրել են նվաճվածների մշակույթը, ներառյալ նույնիսկ նրանց տարազային ինչ-ինչ ձևեր: Այդպես էլ եղել է թուրանական վաչկատուն ցեղերի ներխուժումից հետո:

Այն, ինչ «թուրանական» կոչեցինք, իրականում խայտաբղետ ցեղեր էին և միատարր տարազ չէին կրում իրենց տափաստաններում, լինեին դրանք սելջուկներ, մոնղոլներ կամ թուրքական ցեղեր: Վաչկատուն կյանքով ապրող այդ ցեղերն իրենց ռազմական հաջողության համար կարիք ունեին որակյալ բազմաթիվ արհեստավորների, որոնք կարող էին արտադրել պենք, զրահ, գործվածքներ և այլն: Այդպիսի մասնագետ արհեստագործներ նրանք գտան Միջին Ասիայում, Իրանում և Հայաստանում: Հետևաբար «թուրանական» ընդհանուր անունով կոչված տարազային ձևերն առաջացան արտադրողների և տիրապետող սպառողների ճաշակի յուրատեսակ խառնուրդից:

Այդ ժամանակի հայ մանրանկարչական հուշարձաններից մենք ընտրել ենք տարազային մի շարք բնորոշ դրսևորումներ, որոնք հիմնականում բաժանել ենք երկու խմբի.

ա) տարազային ձևեր, որոնք վերծ են եղել թուրանական ազդեցությունից,

բ) տարազային ձևեր, որոնք առավել կամ նվազ չափով ենթարկվել են գերիշխողների ազդեցությանը:

Առաջինները պատկանում են Շիրակի, Լոռիի, Սյունիքի մարզերին, մանավանդ, կանանց տարազները:

Երկրորդ դասին է պատկանում առիաստրակ հայ վերնախավի տարազը: Ինչ վերաբերում է գյուղացիությանը, որը Հայաստանի բնակչության մեծամասնությունն էր կազմում, ապա այն պահպանել էր իր վաղեմի բնիկ ձևերը:

Հայ-վրացական տարազային առնչությունները:— Պատմական ամենառաջավոր անցյալից հայ և վրացի հարևան ժողովուրդների միջև գոյություն են ունեցել մշակութային, քաղաքական և ռազմական սերտ կապեր: Այդպիսի սերտ կապերի առկայության հետևանքով, բնական էր, որ նրանց միջև գոյություն ունեցած լինեին նաև տարազային առնչություններ: XII դ. վերջին քառորդում, հատկապես Թամար թագուհու (1184—1213) ժամանակ ավելի սերտացավ հայ և վրաց ռազմական համագործակցությունը Չաքարե և Իվանե սպասալար եղբայրների գլխավորությամբ, որոնք սելջուկներից հետըպիտե ապատագրեցին պատմական Հայաստանի մեծ մասը:

Չաքարյան եղբայրների և նրանց հաջորդների շնորհիվ Արևելյան Հայաստանը հարաբերական խաղաղու-

¹ Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 472—474 (քաղվածքաբար):

թյուն վայելեց, որով XIII դ. եղավ հայկական ճարտարապետության և վարդաքանդակային արվեստի ու մանրանկարչության վարձագման շրջան: Այդ վարձագումն արտահայտվեց նաև ազգային տարապում:

Հայ ժողովրդական տարապանները թուրք-պարսկական տիրապետության շրջանում:— Սելջուկյան պետության տրոհումից հետո, միջինասիական վաչկատուն թուրք ցեղը խուժելով Հայաստան, տարածվեց մինչև Անատոլիայի խորքերը: Որոշ ժամանակ ամրապնդելով իրենց դյուրին նվաճումները, թուրքերին հաջողվեց գրավել նաև անկման եզրին հասած Բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսը (1453 թ.), վերջ տալով կայսրության գոյությանը:

Թուրքերը հպատակ քրիստոնյաների գոյությունը հանդուրժում էին նրանց կեղեքելու համար, քանի որ նրանց ձեռքում էր գտնվում երկրի արդյունագործությունը, արհեստները, վաճառականությունը, մասամբ էլ երկրագործությունը՝ մինչև վերջին ժամանակները:

Հայ և հույն դերձակ-դերձակուհիներն էին կարում թուրք պալատականներից սկսած մինչև հետին պինդուրականի ու պաշտոնյայի զգեստները: Լինելով մահմեդական, նրանց տարապն էլ պարսկա-արաբականի խառնուրդ էր ներկայացնում:

Թուրքերը ժամանակի ընթացքում հետպիտե տեր դարձան Հայաստանի մեծագույն մասին, իսկ մնացյալ մասը բաժին ընկավ Պարսկաստանին: Այդպիսով, հայ ժողովուրդը բաժանվեց երկու հատվածի.

ա) արևմտահայեր՝ Թուրքիայի սահմաններում.

բ) արևելահայեր՝ Պարսկաստանի սահմաններում:

Տարապային տեսակետից էլ Արևմտյան Հայաստանը կարելի է բաժանել գլխավորապես երկու շրջանի.

ա) արևելյան նահանգների՝ Տարոնի (ներառյալ Սասունը), Բարձր Հայքի, Վասպուրականի և Բաղեջի շրջանները.

բ) արևմտյան նահանգների՝ Սեբաստիայի, Կեսարիայի, Կիլիկիայի, իսկ հարավում՝ Խարբերդի և Տիգրանակերտի շրջանները:

Առաջին գոտին ավելի հավատարիմ է հայկական տարապի ավանդույթներին, երկրորդում զգացվում է անատոլիական որոշ ձևերի պատվաստը:

Ընդհանուր առմամբ, արևմտահայերի տարապն իբրև մեր ժողովրդի դարավոր մշակույթի դրսևորման մի ձև, անկրկնելի ավանդ է, մանավանդ նրանց եղեռնական բնաջնջումից հետո: Հատկապես տղամարդկանց տարապի վրա կարելի է հանդիպել օտարոտի պատվաստումներ, մանավանդ հայկական վերնախավերում: Օսմանյան կայսրության հպատակ քրիստոնյաների տարապի վերաբերմամբ թուրքական իշխանությունները հաճախ արգելքներ են սահմանել: Օրինակ, 1581 թ. արգելվում է փակեղը կամ դավուխը և հրամայվում է գդակ դնել: Նույնպես սամույրե գլխարկն արգելված էր քրիստոնյա-

ներին, ինչպես նաև կարմիր ֆեսը, սակայն վերնախավին բացառություն էր արվում:

Ահա սուլթանական շնորհի մի օրինակ: Կ. Պոլսի նշանավոր տպարանապետ Պողոս Արաբյանին, իբրև վարձ թուրքերենի տպագրությանը նրա մատուցած մեծ ծառայությունների, հրամայվում է վերծ կացուցանել, բացի մի շարք տուրքերից, նաև՝ «...Իր ուտելիքի, հագնելիքի, սարը մեսթի՝ դեղին հողաթափ, անկողնի, նավակի, զավակների տարապին, պոսնիական «վերվ» գրվախարկի, «թնթար-գալիաքի» մասին ոչ ոք միջամտություն չընէ. իր ծառաների զգեստը և տարապը փոխել հարկ եղած պարագային արգելք չի հարուցել» և այլն¹:

Արևմտահայերի տարապն ունի մի քանի ենթաճյուղ:

Մենք որպես մեկնակետ ընտրել ենք Սասունը՝ պատմականորեն մեր ամենաինքն բնակավայրերից մեկը, իր դժվարամատուց լեռնային դիրքով որոշ չափով՝ վերծ մնացած օտար ազդեցություններից: Այդ ինքնատիպ տարապի փոփոխականներն են նաև Մոկսի, Շատափի, Հայոց Չորի, մասամբ նաև Բաղեջի և Վասպուրականի հարավային շրջանների լեռնային գյուղերի տարապները:

Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում ձշտել մի պարագա: Եվրոպացի ճանապարհորդները և նույնիսկ հայ ազգագրագետներից ոմանք կարծել են, թե վերոհիշյալ մարզերի տարապը քրդական է: Դա, անշուշտ, հետևանք է մակերեսային դատողության և պատմական փաստերի անգիտության:

Սասունը, ինչպես և կղզիացած դիրքով վերոհիշյալ լեռնային մարզերը զգեստավորման կարիքները բավարարում էին տնայնագործական իրենց միջոցներով միայն: Նույնիսկ Քսենոփոնը այդ շրջաններով անցնելիս նկատել է, որ մակրոններն այժի մազից պատրաստած զգեստներ են կրում, ինչպես մինչև վերջերս սասունցիներն էլ գործածում էին իրենց թավամազ ապին: Թովմա Արծրունին խոլթեցիների զգեստավորման մասին տալիս է գրեթե նույնպիսի նկարագրական (էջ 134): Հնուց ի վեր այդ շրջանների հայ բնակչության մենաշնորհն է եղել ջուփակությունն ու զգեստեղենի պատրաստումը, որից օգտվել են նաև քրդերը, որպես հետևանք դարավոր համանման կենցաղի:

Բացի այդ, XVI դ. առաջին քառորդում պարսից շահ Իսմայիլի և օսմանյան Յավուզ Սուլթան Սելիմի միջև մղվող երկարատև պատերազմների ընթացքում, այս վերջինի կողմից, որպես վստահելի պաշտպանական պատնեշ, Միջագետքից մեծ թվով քուրդ ցեղախմբեր գաղթեցրին և բնակեցրին պարսկական սահմանների երկայնքով², հայաբնակ վայրերի միջև: Եվրոները, առավելապես անասնապահ և շոգ կլիմայի բնակիչներ, բնականաբար, կարիք ունեին հայ ջուփակների պատրաստած

¹ Թեոդիկ, Տիպ ու տառ, Կ. Պոլս, 1912, էջ 68:

² Լեռ, Հայոց պատմություն, հ. Գ., էջ 179:

հագուստ-կապուստին, որով հետպիտե որդեգրեցին տեղական տարապը, գրեթե անշան փոփոխությամբ:

Ինչպես տեսանք, Թուրքիայի և Պարսկաստանի միջև XV—XVI դդ. ընթացքում տեղի էին ունենում երկարատև պատերազմներ՝ Հայաստանին տիրելու համար, որի մեծագույն մասն ի վերջո մնաց օսմանցիներին, իսկ փոքր մասը՝ Այրարատը, Նախաձավանը, Շիրակը, Գուգարքը, Սյունիքը, Արցախը և Ուտիքը՝ Պարսկաստանին:

Արևելահայեր:—Արևելյան Հայաստանի բնակչությունը դարերի ընթացքում արդեն ենթարկվել էր վանապան բռնագաղթերի: Բագրատունյան թագավորության կործանումից հետո, Անիից մեծապանգված արտագաղթ տեղի ունեցավ դեպի Տրանսիլվանիա՝ Լեհաստան: 1604 թ. շահ Աբասը Այրարատի, Նախաձավանի բնակչությանը բռնագաղթեցրեց դեպի Պարսկաստանի խորքերը:

Իսկ 1828 թ. ռուս-պարսկա-թուրքական պատերազմների հետևանքով, հայերի ներգաղթ տեղի ունեցավ Տաճկաստանից և Պարսկաստանից: Սահմանամերձ Բարձր Հայքից ներգաղթողները, թվով շուրջ 90,000 հոգի, տեղավորվեցին Շիրակում, Գեղարքունիքում, Լոռիում, Ջավախքում և այլ վայրերում:

Պարսկաստանից գաղթածները, շուրջ 40,000 հոգի, տեղավորվեցին Նախիջևանում, Արարատյան դաշտում, Սյունիքում և Վայոց ձորում:

Տարապային տեսակետից Արևելյան Հայաստանում տեսնում ենք երեք մարկ.

ա) պատմական Սյունիքն իր վաղեմի բնիկ տարապով, ըստ որում միշտ նկատի ունենք առավելապես կանանց տարապը, քանի որ տղամարդկանցն ամենուրեք ենթարկվեց «Կովկասյան» համատարած ընդհանուր ձեվերին:¹

բ) պարսկահայերի տարապը վերոհիշյալ մարկերում,

գ) արևմտահայ տարապի ազդեցություն՝ նրանց բնակեցրած շրջաններում:

Հայկական տարապն Արարատյան հովտում:—Դարեր շարունակ Այրարատ նահանգը եղել է հայ թագավորների ժառանգական տիրույթը, որովհետև այն աշխարհագրականորեն կենտրոնական դիրք է գրավում Հայաստանի բնատարածքում:

¹ Անդրկովկասի մեծ մասը երկար ժամանակ գտնված լինելով պարսկական տիրապետության տակ, ինչպես հայերի, նույնպես ոչ-իսլամ ուրիշ ժողովուրդների տղամարդկանց տարապը որոշ չափով նմանվել է պարսկականին: Գլխարկն այժի կամ ոչխարի մորթուց կարված «փափախ» է՝ բարձր-կոնաձև, երբեմն «բուխարա» տիպի, կամ ցածր-գլանաձև: Մինչև ծնկներից քիչ վեր հասնող կարճ պարեգոտ՝ արխալուղն է, հաճախ մուգ կապուտագույն: Նույն գույնի է շավարը, որի փողքերն, ընդհանրապես, ծնկներից վար երկարաճիտ կոշիկի կամ գուլպայի մեջ ամփոփված են լինում: Չուխան մուգ գույնի է, ծնկներից էլ վար երկարող, որպես վերարկու, լայնաբերան թեգանիքով: Պարսկաստանի ներգաղթած հայ տղամարդկանց համար, ուրեմն, տարապի զգալի փոփոխություն չկար: Կանայք պահեցին դավրիժեցու, նորջուղայեցու իրենց տարապը:

Արևելյան Հայաստանի վանապան վայրերում գտնվող, XIV—XVII դդ. պատկանող դամբարանների պատկերաքանդակներից կապմել ենք երեք տախտակ, որոնց մեջ հանդիպում են թաթարական տարապի ազդեցություններից սկսած մինչև «Կովկասյան» տարապի նախատիպեր: Կարծում ենք դրանք գեթ մասամբ կարող են ծառայել որպես փաստական նյութ:

Տղամարդկանց տարապն ընդհանրապես եղել է «Կովկասյանը»: Կանանց տարապը, սակայն, ոչ միայն պահպանել է հայկական իր վաղեմի հատկանիշները, այլև ազդեցություն է թողել հարևանների տարապի վրա: Նույնիսկ Թիֆլիսի հայ կանանց տարապը ձևավորվել է Արարատյան դաշտից գաղթողների ազդեցությամբ, ինչը տեղի է ունեցել հետևյալ պատմական անցքերի բերումով:

Վրաց Հերակլ Բ թագավորը 1778 թ. հարձակվում է Երևանի պարսից խանության վրա, սակայն չի կարողանում գրավել բերդը: Որպեսզի ամայացնի նրա երկիրը, իր հետ վերցնում է Երևանի և շրջակա գյուղերի հայ բնակչության մի սովոր մասն ու բնակեցնում Թիֆլիսում, Թելավում և Վրաստանի այլ վայրերում: Թիֆլիսի Հավաբար հայաբնակ թաղամասն այդ թվականին և այդ իրադարձությունների բերումով է գոյացել:

1804 թ. էլ Երևանից և Էջմիածնից մեծ թվով հայեր գաղթեցին Վրաստան: Այդ ժամանակներից հետո Թիֆլիսում վարձացող հայ արհեստավորների և այսպես կոչված մոքալուրների շրջանակներում ավելի նրբաճաշակ մշակում ստացավ այդ տարապը և հետպիտե տարածում գտավ ուրիշ մարկերում ևս, ճանաչվելով որպես «Թիֆլիսի տարապ»²:

Ձանգեպուրի և Ղարաբաղի ժողովրդական տարապը:—Լեռնային այդ շրջանները հին ժամանակ ծանոթ էին Սյունիք և Արցախ անուններով: Թուրք-թաթարական արշավանքների ժամանակ այդ դժվարամատչելի մարկերը պահեցին իրենց գոյությունը որպես հարկատու իշխանություններ: Պարսկական տիրապետության ժամանակաշրջանում էլ կառավարվում էին կիսանկախ, հարկատու մելիքներով: Տղամարդկանց տարապը «Կովկասյանն» էր: Կանանց տարապը, սակայն, ինքնատիպ հայկական է: Այդ հսկվագյուտ տարապն իր զուսպ, տպավորիչ ձևավորումով, ծիրանագույնի, սևի, կանաչի և մուգ դեղնավունի գեղեցիկ պուգակցությամբ, ապառիվաբար հենց պատմական Սյունիքի և Արցախի կանացի տարապի մի հարապատ նմուշ է, բացի գլխահարդարանքի ծանրաբեռնվածությունից, որը հետևանք է հարևան մահմեդական տարապի ազդեցության:

Գողթան գավառի (Ագուլիս, Օրդուբադ) և գանձակեցիների (պատմական Ուտիքի բնակիչների) տարապը ձևով գրեթե նույն դասին են պատկանում:

Լոռվա (պատմական Գուգարաց աշխարհի Տաշիր

² Տե՛ս «Կոռնկ Հայոց Աշխարհի» ամսագիր, 1862 թ., ապրիլի համարը, էջ 278—281:

գավառի) բնակչության մի մասը հին բնիկներ են. սակայն 1795 և 1830 թթ. այստեղ վերաբնակվել են Ղարաբաղից, Շամշադինից, Ալաշկերտից և Կարինից եկած հայեր: Իսկ այդ իրողությունն ապոել է, անշուշտ, տեղական տարապի վրա:

Շիրակն աշխարհագրորեն պատկանում է արևելահայ հատվածին, սակայն մեր ալբոմում շիրակցիների տարապը պետեղել ենք արևմտահայերի շարքում, ինչպես նաև՝ Ախալցխայի և Ախալքալաքի կանանց տարապը, քանի որ նրանք գաղթել են Կարինից և նրա շրջաններից, 1820-ական թվականների վերջերին¹:

Հայ ժողովրդի տարապն անցնելով պատմական պարգացման երկար ուղի, չի տա համառոտ պատկեր լոկ ազգային նեղ շրջանակներում, քանի որ տնտեսական և քաղաքական կապերով և իր պատմական պարգացման առանձնահատկությամբ նա անբաժան մի մասն է եղել Մերձավոր և Միջին Արևելքի ժողովուրդների տարապաձևերի ըն-

տանիքի, չկորցնելով, սակայն, իր ազգային ինքնատի պոթյունը:

Հայ ժողովրդի տարապը նրա ինքնապահպանման ազդակներից մեկն է եղել: Նույնիսկ օտար փոխառությունների անհրաժեշտության դեպքերում, հայ ժողովուրդը միշտ ստեղծագործական մոտեցում է ունեցել ըստ իր տոհմային ճաշակի և դարավոր ավանդույթների: Հատկապես պետք է նշել հայ կնոջ ցուցաբերած ավանդապահությունն այդ հարցերում: Նա միշտ ի հայտ է բերել ինքնուրույն ճաշակ, ձևերի և գույների վայելչության, ներդաշնակության բնածին նրբազգացություն, խորշել է անբովանդակ, անհեթեթ ձևերից: Հայկական տարապի պանական փոփոխակները նման են մեր լեզվի բազմաթիվ բարբառներին, որոնք բոլորն էլ սերտորեն կապված են հիմնական լեզվի հետ և նրա նման մեր դարավոր մշակույթի անկրկնելի գանձերից են:

Բացի դրանից, հայ ժողովուրդը, գտնվելով Արևելքի և Արևմուտքի ոճերի բախման ու համադրման մի մարպում, հաճախ ինքն էլ ներգործուն դեր է կատարել հարևան ժողովուրդների տարապի վրա:

¹ Տե՛ս, «Ազգագրական հանդես», գիրք IX, 1902, էջ 209:

ВВЕДЕНИЕ

Цель настоящей работы — представить армянскую одежду с древнейших времен до первой четверти двадцатого века. В Армении, как и повсюду, народная одежда на протяжении различных исторических эпох претерпела значительную эволюцию.

Урарту. В IX в. до н. э. Урарту было могущественным царством на территории Армянского нагорья (см. табл. I, карта). При археологических раскопках были обнаружены многочисленные материалы, изображающие урартскую одежду (табл. 1, 2 и 3).

Период формирования армянского народа. В период существования Урартского царства на Армянском нагорье жили различные племена, из которых главными были Хайаса—Аззи и Арме—Шуприя, впоследствии консолидировавшиеся на протяжении веков. Сведения об их одежде не сохранились. Однако, долгое время находясь в соседстве с хеттами, айасы, несомненно, должны были иметь с ними сходство в одежде (табл. 5).

Армянская одежда в период Арташесидской династии. В 189 г. до н. э. в Армении Арташесом было основано независимое царство, которое начало расширяться и охватило области с населением, говорящим на армянском языке. Тигран II (95—56 гг. до н. э.), бывший «эллинофилом», стремился распространить в Армении эллинскую культуру. Однако, как мы видим на изображениях римских монет, в вопросе одежды стремился сохранить тра-

диционный национальный стиль (табл. 6, рис. 1—7; табл. 7, рис. двора Тиграна Великого).

Армянская одежда в период Аршакидской династии. Одна из ветвей парфянских Аршакидов в Армении основала самостоятельную династию (66—428 гг.) Тесные дружеские контакты, существовавшие между армянами и парфянами, отразились также и на одежде, в частности военной и княжеской.

Армения — яблоко раздора между Сасанидским Ираном и Византийской империей. В 226 г., когда власть в Иране перешла к Сасанидам, мирное сосуществование между парфянами и армянами было нарушено. Это было вызвано прежде всего принятием Арменией христианства в 301 г. — религии противников Сасанидов — Византийской империи. Сохранению независимости Армении, главным образом в области культуры, во многом способствовало и создание собственного армянского алфавита в 406 г. Если военные и княжеские сословия во многом еще следовали образцам одежды персидского двора, то народ устойчиво сохранял свою традиционную одежду. К сожалению, сведения об этом очень немногочисленны. В Восточной Армении были найдены памятники, относящиеся к IV—VII вв., на горельефных изображениях которых представлены фигуры князя, дворянина, ремесленника, женщины и простолюдина (табл. 11, 12, 13 — реконструкции оригиналов табл. 89 и 90).

Период арабского господства (640—885 гг.). Этот период был особенно бедственным для Армении. Влияние арабов на одежду было незначительным. Только часть князей и купцов—владельцев караванов, которые общались с арабами, переняли их одежду или ее некоторые элементы.

Период царства Багратидов (885—1045 гг.). Это период интенсивного экономического и культурного развития. Двор, при общении с арабским халифатом, иногда носил арабскую одежду. Армянские цари носили корону и багряницу.

Киликийское армянское царство (1080—1375 гг.). Киликия, находившаяся в юго-восточной части Малой Азии, на берегу Средиземного моря, стала средоточием армянского населения из различных районов Армении. Переселение приняло еще более широкий размах в период тюрко-сельджукских нашествий. Благодаря географическому положению Киликии, армяне тесно соприкасались с европейцами, что сказалось и на их одежде. Об этом свидетельствуют сохранившиеся миниатюры и монеты Киликийской Армении (табл. 19, 20 и 21).

Период монгольского господства (XIII—XIV вв.). Армения, как и все Закавказье, подверглась разрушительному господству монголов. Будучи скотоводами, монголы значительную часть Армении превратили в безлюдные пространства для свободного передвижения своих стад. Для облегчения сбора налогов и податей они сохранили маленькие армянские княжества. Народ продолжал носить свой традиционный костюм, в то время как армянские князья переняли одежду монголов. Это видно на таблице 56, а также на миниатюрных изображениях того времени.

Период турецко-персидских войн (XIV—XIX вв.). В XIV в. из Средней Азии в стра-

ны Ближнего Востока ворвались турецкие кочевые племена, которые почти без сопротивления продвинулись через разрушенную Армению к владениям Византийской империи. Последняя после взятия Константинополя турками-османами в 1453 г. полностью пала. Однако, новосозданная Османская империя на востоке вынуждена была вести длительную войну с Ираном за господство над Арменией. В результате этой войны Османской империи удалось завладеть $\frac{3}{4}$ территории Армении. Край был поделен на две части—восточные армяне находились под владычеством Ирана, а западные—под господством Турции. Это обстоятельство отразилось на специфике экономического и культурного развития двух частей армянского народа вообще и одежды в частности. Однако следует отметить, что мусульманская религия правящих стран запрещала подданным христианам носить одежду мусульман. Благодаря этому, широкие слои народных масс армян носили свою национальную одежду. С другой стороны, армяне как исконно ремесленный народ с высокой культурой ткачества и портняжного дела оказали заметное влияние на форму и качество одежды правящих слоев.

Географическое расположение Армении и особенности ее исторического развития оказали решающее воздействие на формирование и эволюцию армянской национальной одежды, занимающей особое место в системе национальных костюмов Ближнего Востока. Несомненно, одежда армян, в частности мужская, всегда несла на себе влияние соседних народов, одежда которых, в свою очередь, подвергалась влиянию армянского костюма. Но в целом армянская одежда сохраняла свой национальный колорит.

INTRODUCTION

The aim of this work is to show the Armenian Costume from ancient historical times up to the I quarter of the XX century. In Armenia as well as everywhere Costume has become liable to the historical evolution of different centuries.

Urartu.— In the IX century (B.C.) Urartu was a very powerful kingdom (table 1, the map). During the archaeological excavations there were found many remarkable documents illustrating the Urartian costumes (tables 1, 2 and 3).

The Period of Formation of the Armenian People. From the times of Urartian domination upon the High-lands of Armenia, there were also different tribes living there, the main of which were Hayasa-Azzies and Arim Armens, who merged in the course of centuries. We haven't got any documents illustrat-

ing their costumes but according to the evidence supplied by the well-known historian Tacite (55—120 A.D.)— "Armenians as to their geographical position and their customs had intimate relations with Parthas. Their costumes were alike as well" (table 5).

The Armenian Costume in the Period of Artashesian Dynasty.— In the year of 189 B.C. on the initiative of king Artashes I an independent kingdom was formed in Armenia. The dominating language in the expanded Armenia was Armenian. Tigran II (95—56 B.C.) being himself a great "Hellenophile" tried to spread the hellenistic culture all over Armenia. But as to the costume, he tried to preserve the traditional one as it is seen from the representa-

tions on the Roman coins (table 6, fig. 1—7, table 7, the picture of the court of Tigran the Great.).

The Armenian Costume in the Period of Arshakounian Dynasty (66—428 A.D.)— The branch of Parthian-Arshakounies in Armenia founded the dynasty of Armenian-Arshakounies. As has been mentioned above the friendship established between these two peoples found its reflection in the likeness of costumes as well and, especially, in military and prince's uniforms.

Armenia — The Apple of Discord Between Sassanian Persia and the Byzantium Empire.— In 226 A.D., when the throne of Iran passed to the Sassanian dynasty there was put an end to the peaceful co-existence between Armenians and Parthians. Sassanians couldn't stand the fact that Armenia became co-religious with their enemy — the Byzantium Empire — accepting Christianity in 301 and founding their own alphabet and literature in 406 thus preserving independence at least in cultural spheres. But in military and prince's ranks they were obliged to adopt the costume of the Persian court, and it was only the common people that preserved their traditional costume unchangeable and of which we have but very few historical facts. But in Eastern Armenia there were found some tombs of the IV—VII c.c., on which in the form of high-relief are illustrated figures of a prince, a nobleman, a craftsman, of women and common people (tables 11, 12 and 13 that are the reconstructions of the originals on tables 89 and 90).

The Period of the Arab Domination (640—885).— This period was disastrous for Armenia. The alien Arab costume was but rarely adopted by those Armenian princes and owners of caravans—merchants, that had any relations with Arabs.

In the period of Bagratounian Reign (885—1045). Armenia grew economically and culturally. The Armenian court maintained friendly relations with the Arab sultanat from where it used to get precious costumes. But as a rule they wore coronet and a royal garb.

The Armenian-Cilician Reign (1080—1219).— In the XI century the majority of the people of eastern states of Byzantium Empire were Armenians, because Armenian princes being subjected to the Seljuk invasion had to take a refuge together with their armies in Byzantium states and, particularly, in Cilicia. In the XI century Levon II in Cilicia

founded the Cilician Kingdom. Due to the favourable geographical position of Cilicia Armenians came into contact with European peoples. This is the very reason that the Armenian costume of Cilicia to some extent carries foreign influence as it is seen on the Armenian coins of Cilicia and especially in the miniatures (tables 19, 20 and 21).

The Period of Mongolian Domination (XIII—XIV c.c.).— Armenia as well as the Transcaucasus was subjected to the destructive domination of Mongols. In order to make exaction easy they kept local princes who adopted their costumes as it is seen from table No. 56 and from the miniature illustrations of that time. But the working people were faithful to their national costume.

Armenia Under the Turkish Domination.— Beginning from the XIII—XIV c.c. the Turks from the Middle Asian tribes invaded the countries of the Middle East and, meeting almost no resistance, advanced from the ruined Armenia up to the dominations of the Byzantine Empire and to the Seljuk Sultanat of Gonia. After that the countries of the decaying empire alternately fell under the domination of the Turkish Osman and in 1453 with the seizure of Constantinople the Byzantine Empire didn't exist any more. But the newly founded Osmanian Empire had to begin a long war against Persia in the East for domination upon Armenia, the third-fourth of which in the long run remained under the Osmanian domination. Thus Armenia was divided into two parts: Eastern Armenia — under the Persian domination, and Western Armenia — under the Turkish domination. These two parts varied from the point of view of their costumes. The Musulman religion of the rulers forbade the subject Christians to wear identical costumes and thus Armenians fully preserved their traditional national costume. Armenians as culturally more advanced were busy in all the branches of craft, especially in supplying texture and in tailor's art. This had significant influence in gradual improvement of the ruling tribe's costumes.

Due to its many-century evolution and geographical position the Armenian costume played a nodal role among the costumes of the people of the Middle East. Undoubtedly, the Armenian costume as well, especially for men ware was partly influenced by the neighbouring peoples and vice versa, but preserved its national style in general.

ՏԱԽՏԱԿՆԵՐ
ТАБЛИЦЫ
TABLES

Տ ա խ տ ա ի 1

1. Ուրարտուի քարտեզը, Ուրարտուի թագավոր Արգիշտի Ա.-ի բրոնզե սաղավարը: (Հայաստանի պատմ. պետական թանգ.— ՀԳՊԹ):

Т а б л и ц а 1

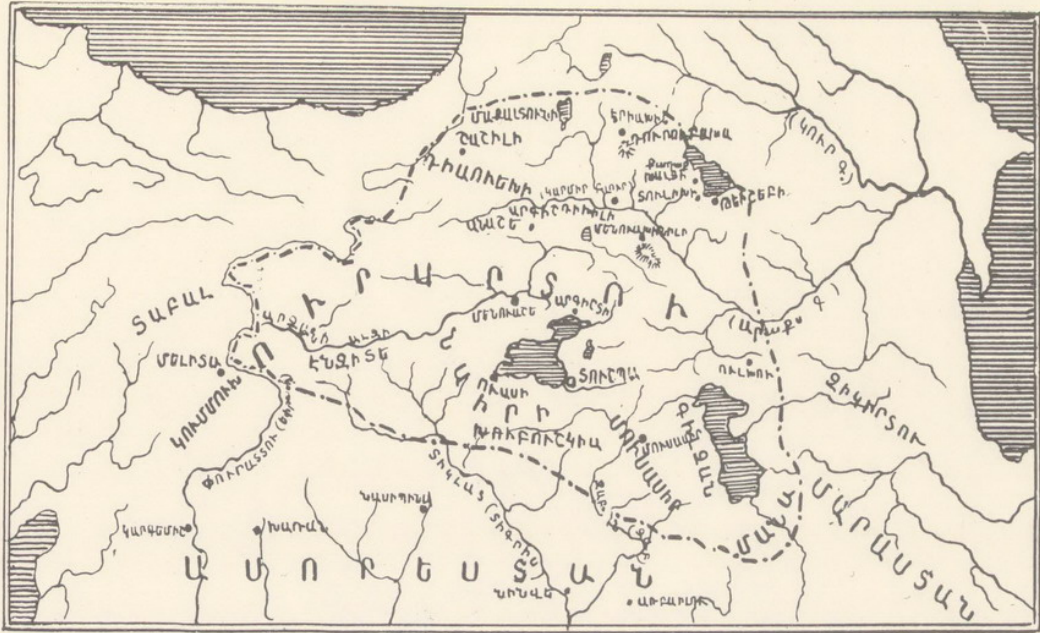
Карта Урарту.

Бронзовый шлем урартского царя Аргисhti I (Гос. муз. ист. Арм.).

Table 1

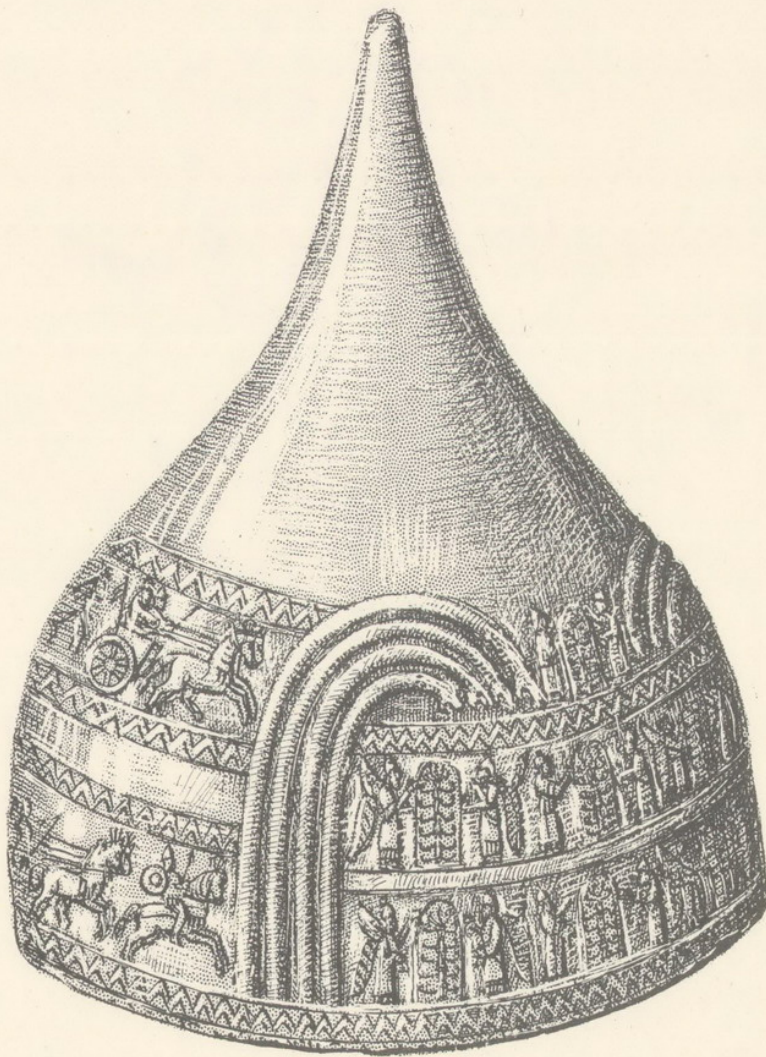
The map of Urartu.

The bronze helmet of Argishti the First, King of Urartu (State Museum of History of Armenia — SMHA).

ՅՐԱՊԻՅ

ՍՐԱՐՈՒՅ

Տ ա խ տ ա կ 2

1. Ուրարտական պատերազմի աստված Թեյշեբան, որ կրում է բարձր դասին հատուկ ծաղկանկար հանդերձանք: Գլուխը պսակված է եղջերավոր թագով, զազաթին՝ մի վարդյակ: Կանգնած է ցուլի վրա: Կողքից երևում է սրի բռնակը, ձեռքում՝ թառև նետալար¹:
2. Մարտակառք:
3. Լեռնագնաց պինվոր:
4. Հետևակ պինվոր:
5. Եռաժանու նկարով սաղավարտ:

Т а б л и ц а 2

1. Тейшеба в одежде с цветочным орнаментом, свойственным урартским аристократам. На голове — роговая корона, увенчанная розеткой. Сбоку видна рукоятка меча. Он стоит на быке, держа в руке чашу и наконечник стрелы.
2. Военная колесница.
3. Воин, защищенный панцирем.
4. Воин-пехотинец.
5. Бронзовый шлем с трезубцевым знаком (Гос. муз. ист. Арм).

Table 2

1. Teisheba wears a flowered dressing which is proper to the Urartian top class. Her head is crowned with a horned coronet with a rosette on the top. The handle of the sword is seen on one side. She's on a bull holding a cup in her hand and an arrow-head.
2. A caisson.
3. A warrior-high lander.
4. An infantryman.
5. A bronze helmet with a trident sign. (SMHA).

Տխ. 2—1. Б. Б. Пиотровский. Искусство Урарту, стр. 97.

2—4. Սալմանասարի պղնձե քանդակներից (Հացունի, 26):

5. ՀՊՊԹ:

5

Տ ա խ տ ա կ 3

1. Ոսկե մեդալիոն, ուր պատկերված է գահին բազմած ուրարտական թագուհի: Նրա դիմաց կանգնած է խնդրարկու կին (Բեռլինի պետ. թանգ.):
2. Թեյշեբայի արձանիկը (Կարմիր Բլուր), (<ՊՊԹ):
3. Պալատական ծառայողի բրոնզե արձանիկ,³ հերապուրկ դեմքով, հավանաբար ներքինի, ձեռքում՝ հովիար:
4. Պտղաբերության դիցուհի Բագբարտուի արձանիկը (<ՊՊԹ)⁴:

Т а б л и ц а 3

1. Золотой медальон с фигурой царевны на троне, перед которой стоит просительница (Гос. музей, Берлин).
2. Статуя бога войны Тейшебы (из раскопок Кармир-блур).
3. Бронзовая статуэтка придворного с бритым лицом, вероятно, скопец с веером в руках.
4. Статуэтка богини плодородия Багбарту (Гос. муз. истории Арм.).

Table 3

1. A golden medallion depicting the Urartian queen in her throne. Opposite her stands a soliciting woman (State Museum of Berlin).
2. The statuette of Teisheba, the goddess of war (found in Garmir Bloor).
3. The bronze statuette of a court servant, with hairless face, perhaps an eunuch with a fan in his hand.
4. The statuette of Bagbardou, the goddess of fruitfulness (SMHA).

Տխ. 3—1. Հացունի, Պատմություն հայ տարապի, էջ 33:

3. Գտնված Թոփրախ-Կալայից (Վան):

4. <ՊՊԹ:

1

2

3

4

Տ ա խ տ ա կ 4

1. Աթոռին բազմած ուրարտական բարձր դասի կին, դիմացը՝ սպասուհի (Մուսասիրի տաճարի որմնանկարներից) :
2. Ուրարտական կանացի գլխահարդարանք պատկերող ոսկրե երկու քանդակ, 2'. դիմացից, 2'' ետևից (Բրիտ. թանգարան) :
3. Ուրարտուի ժողովրդական տարապի նմուշ:
Գլխարկը փոյուզիականի նման է: Պատմուճանի երկու փեղկերը և քղանցքը ծոպազարդուն:

Т а б л и ц а 4

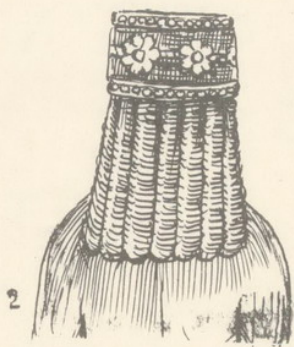
1. Урартская знатная дама в кресле, перед ней служанка (одна из фресок храма Мусасир).
2. Две резьбы по кости, изображающие женский головной убор:
2' — анфас, 2'' — сзади (Британский музей).
3. Изображение народного одеяния Урарту. Шапка похожа на фригийскую. Борты кафтана и подол — с кисточками

Table 4

1. An Urartian lady leaning on her chair with the maid-servant standing opposite her (a fresco of the temple of Moosasir).
2. Two sculptures made of bone, representing woman's head-dress
2' from the front 2'' from the back (British museum).
3. A sample of Urartian popular costume. The hat resembles to that of Phrygian. The shutters and the brink of the gown are fringed.

Տխ. 4—2'. Բրիտ. թանգարան:

3. Լեռ, Ա. հատոր, էջ 228:

Տ ա խ տ ա կ 5

1. Բայազետ քաղաքի մերձակայքի քարայրից գտնված քանդակ: Նկարը բնօրինակի վերականգնումն է: Քանդակի մասին կան տարբեր կարծիքներ: Նկատի ունենալով, որ երկու անձերը փռյուգիական գլխարկ են կրում, կարելի է վերագրել արմեններին, որոնք որպես փռյուգիացիների դարավոր հարևաններ, պետք է ունենային տարազային նմանություններ:
2. Պերսեպոլսում քանդակված հարկատու ժողովուրդների շարքում արմենները ներկայացված են այս կերպ: Հայտնի է, որ նրանք որպես հարկ տալիս էին գինի և ընտիր ձիեր:¹

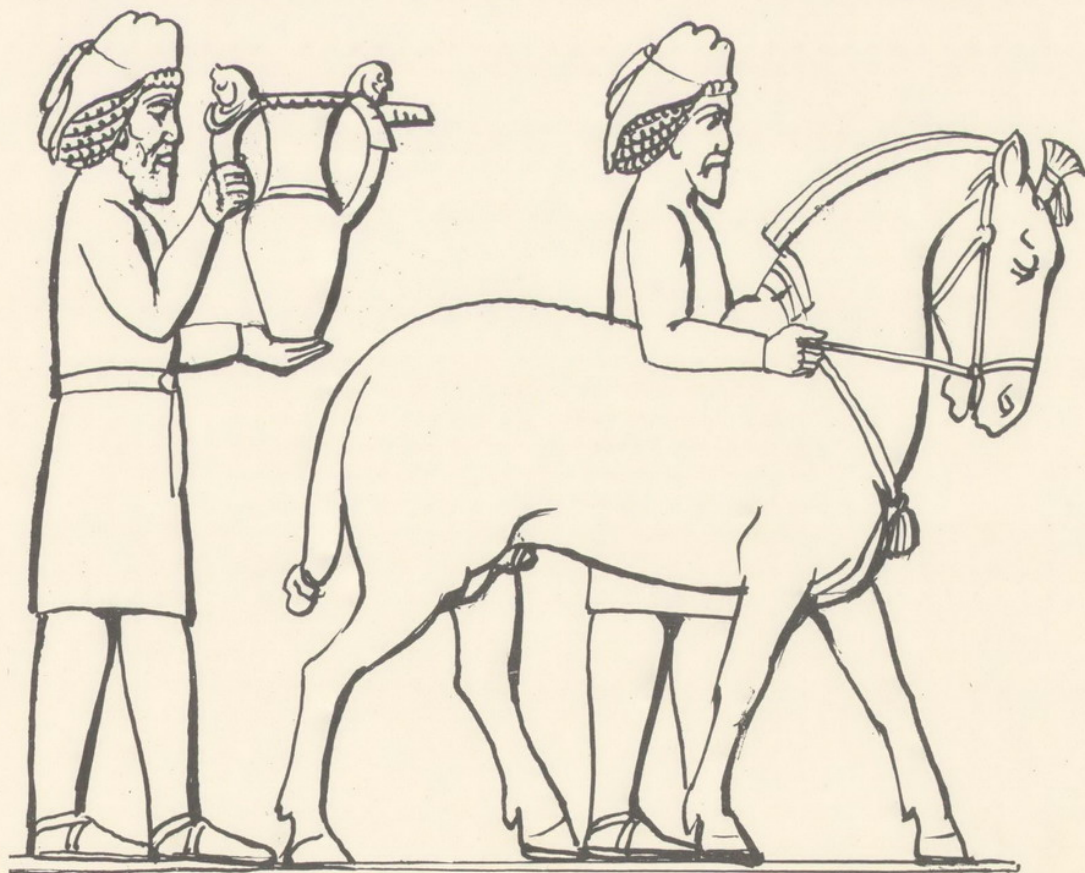
Т а б л и ц а 5

1. Горельеф из Баязета, найденный в поврежденном состоянии. На нашем рисунке представлена реставрация подлинника. Имеются разные мнения относительно этого памятника: по двум лицам, изображенным в фригийских шапках, можно сказать, что они относятся к племени Айаса или армянам, которые, будучи соседями фригийцев, должны были иметь сходство в одежде.
2. Горельеф из Персеполя, изображающий двух армянских данников¹.

Table 5

1. A great sculpture found in a town near Bayazed. It was found in a destructed state. Our picture shows the original after having been restored. There are different considerations on this monument. Considering the point that the 2 men wear Phrygian hats we may refer them to the Hayassas or Armens, who being old neighbours of the Phrygians should have resemblance in costumes.
2. A sculpture made in Persepolis depicting tax-paying peoples, including the Armens too. They give wine and select horses as tax¹.

Տխ. 5-1. E. Schmidt, Persepolis, Chicago, 1953, p. 29.

Տախտակ 6

- 1, 2, 3. Արտաշես Ա-ի ժամանակակից Մոփքի հայ թագավորներ Չարենի, Արշամի և Քսերքսեսի դրամներին:
4. Տիգրան Մեծի դրամը: Արքայի թագը կրում է ազգային խորհրդանշաններ՝ արև երկու արծիվների միջև: Թագն օժտված է մարգարտաշարով եզերված ականջապանով և ծոծրակակալով: Թագակապ ժապավենը հանգուցված է ծոծրակի վերևում, ծայրերը կախված են ուսերն ի վար:
5. Տիգրան Մեծի որդի Արտավազդ Բ-ի դրամը: Նրա թագն առանց ականջապանների է և ճակատին ունի խաչաձև ժապավենազարդ:
6. Տիգրան Դ-ի թագուհի՝ Էրատոյի դրամը: Սրանում հատկանշականը թագի կատարից դեպի կուրծքն իջնող մարգարտաշար մանյակն է:
7. Հռոմեական դրամի վրա պատկերված հայկական թագ:

Таблица 6

- 1—2—3. Монеты современников Арташеса I — царей Софены: Заре, Аршама и Ксеркса.
4. Монета царя Тиграна Великого. На короне геральдический знак: солнце между двумя орлами.
5. Монета царя Артавазда II, сына Тиграна Великого.
6. Монета царицы Эрато.
7. Римская монета с изображением армянской короны.

Table 6

- 1, 2, 3,— The coins of Zareh, Arsham and Xerxes— the Armenian kings of Dsopk (the period of Ardashes the First).
4. The coin of Tigran the Great. The king's crown bears the sacred national symbols — the sun betwixt two eagles.
5. The coin of Ardavazd the second, the son of Tigran the Great.
6. The coin of Erato, the queen of Tigran.
7. A Roman coin representing an armenian crown.

Տխ. 6—6. Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ:

Ծանոթ.— Տխ. 7-ը տե՛ս էջ 115

Прим.— Табл. 7 см. стр. 115

Note — tbl. 7 — see page 115

Տ ա խ տ ա կ 8

Հայաստանն անձնավորված է հայ կնոջ տարազով, մեր թվականության Բ. դարում: Նեապոլի Պոսեյդոնյան թանգարանում հռոմեական կայսրության տիրույթներից յուրաքանչյուրը ներկայացված է տվյալ երկրի բնակչի տիպական կերպարով, որոնց շարքում Արմենիան է:

Т а б л и ц а 8

Армянка в национальном костюме, олицетворяющая Армению (II в. н. э.).

В Посейдонском музее Неаполя страны, входящие в состав Римской империи, представлены в характерной для каждой страны одежде. Среди них и Армения.

Table 8

1. Armenia impersonated by an armenian woman in a national costume (II c.). Each domination of the Roman Empire is represented by the typical figure of the inhabitants of the corresponding land and among them Armenia (Poseidon Museum, Naples).

Տ ա խ տ ա կ 9

1. Բ. դարի (մ. թ.) սկզբում Հայաստանի գահակալ էր Պարթև Արշակունի Պարթամասիրը, որի պատկերումը վերցված է Հռոմում Տրոյանոսի հուշասյան քանդակներից: Նրան որպես պարտվածի ներկայացրել են ոչ արքայավայել հանդերձանքով: Տվյալ ժամանակաշրջանում հայերի և պարթևների տարազը սերտ նմանություն ուներ:
2. 3. Հռոմեական դրամի վրա (Բ. դար մ. թ.) պատկերված հայ զինվորի և մի ժողովրդական տիպի տարազի վերակազմությունն են (բնօրինակը՝ տխ. 87, նկ. 4 և 5):
4. Հայ ռազմիկը պատկերված է ըստ Քսենոֆոնի «Անաբասիսում» տրված նկարագրության:

Т а б л и ц а 9

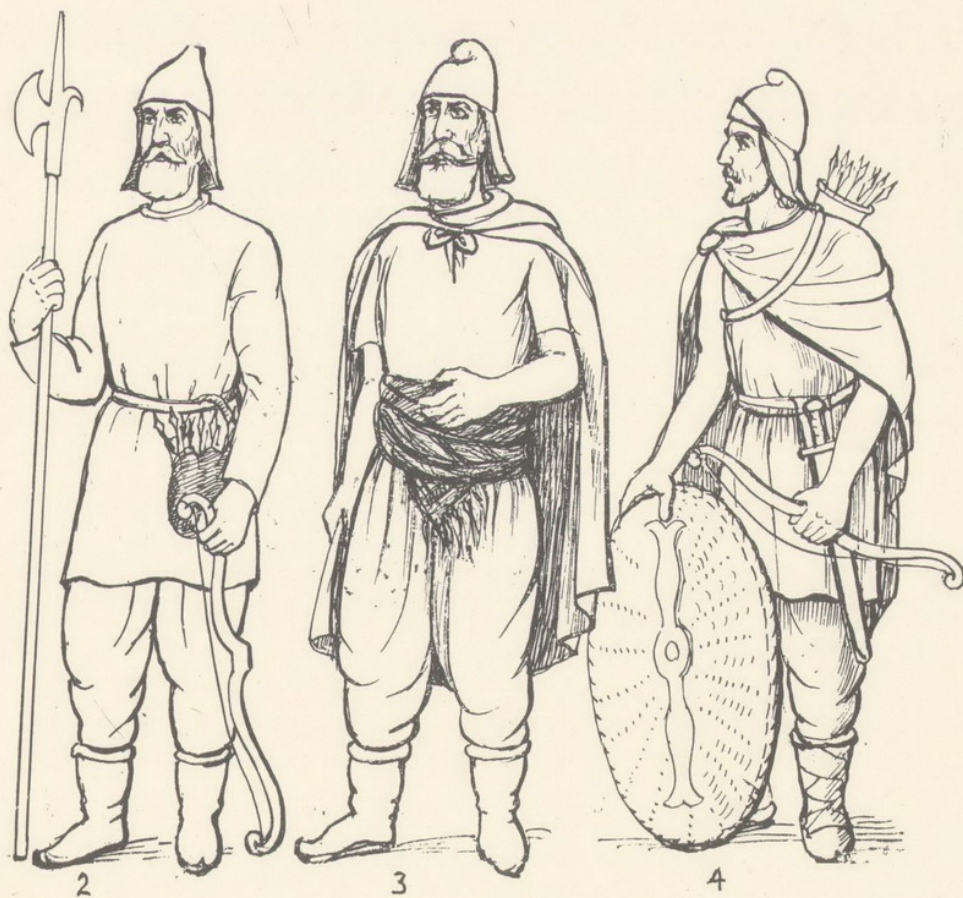
1. Армянский царь II в. н. э. Партев Аршакуни Партамасир, изображение которого взято с колонны Траяна в Риме. В данный период одежда армян и парфян имела тесное сходство.
- 2—3. Реконструкция, табл. 87, рис. 4—5—подл.
Армянин-воин и горожанин, изображенные на римских монетах II в. н. э.
4. Армянин-воин на этом рисунке изображен по описанию Ксенофонта в «Анабасисе».

Table 9

1. Barteve Arshagooni Bartamasir was the King of Armenia in the II c. His description is taken from the carvings of the Roman monument of Trajanos. As a defeated he is represented in a costume not proper to king.
The Armenian and Parthenian costumes of the given period had close resemblance. Nos 2 and 3 are the reconstructed costumes of the pictures 4 and 5, Table 87.
4. An Armenian warrior (according to the description of Xenophon in "Anabasis").

Տխ. 9—1. Հռոմի Կոստանդիանոսի հաղթական կամարի վրա:

2—4. Հռոմեական դրամներից (վերականգնված):

Տ ա խ տ ա կ 10

1. Հայ թագուհի: Հռոմեական դրամի վրա (Բ դ. մ. թ.) պատկերված է ծնկաչոք, որպես «պարտված Հայաստանի» սիմվոլ (տե՛ս, տխ. 87, նկ. 1):
2. Հայ-Արշակունի թագավորի կերպարը (Հացունի, «Պատմություն հին հայ տարապի», էջ 73):
- 3, 4, 5. Հռոմեական վերոհիշյալ դրամներում պատկերված հայկական գլխարկաձևեր, դրոշակ և զենքի տեսակներ:

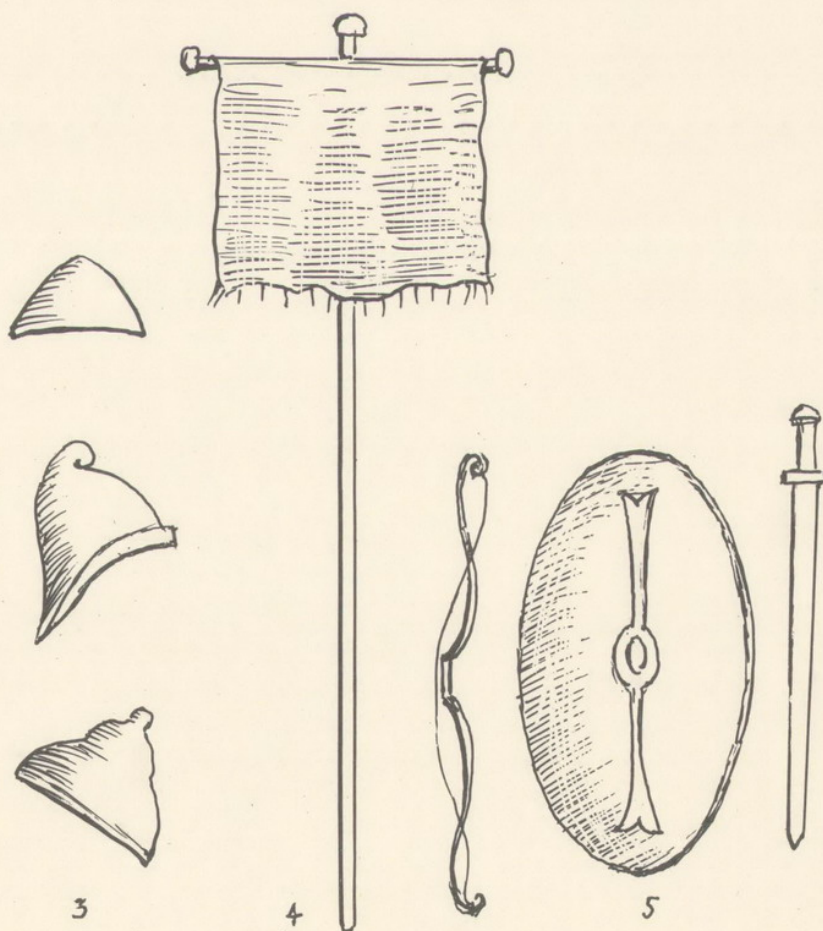
Т а б л и ц а 10

1. Армянская царица, изображенная на римской монете II в. н. э. коленопреклоненной, символизируя покоренную Армению.
(см. табл. 87, рис. 1).
2. Фигура армянского царя из династии Аршакидов.
- 3—4—5. Армянские головные уборы, знамя и оружие, изображенные на римских монетах II в. н. э.

Table 10

1. An Armenian queen. On the Roman coins she's depicted kneeling and thus symbolizes the conquered Armenia (see picture 1, Table 87).
2. An Armenian king of the Arshagoonian dynasty.
- 3, 4, and 5 - Armenian hats, a flag and weapons represented on the above mentioned Roman coins.

Տխ. 10—1—2. Հռոմեական դրամներից (վերականգնված):

Պատկերաքանդակներ
Горельефные изображения
High-relief Carvings

Տ ա խ տ ա կ 11

Դ-է դդ. (մ. թ.) Արևելյան Հայաստանում դամբարանական և այլ տիպի հուշարձանների վրա կերտվել են բազմաթիվ պատկերաքանդակներ, որոնցից շատերը եղծված վիճակում են գտնվում: Կանացի տարազների վերականգնված այս շարքը քաղել ենք տխ. 88 և 89-ում գտնվող հնագույն պատկերումներից:

1. Թալինի մի կոթողի վրա քանդակված Աստվածածնի շուրջը գտնվող երկու հրեշտակներից մեկն է (տխ. 88, նկ. 9''):
2. Դվինում հայտնաբերված մի հուշարձանից վերականգնված տարազ (տխ. 88, նկ. 9'''): Հավանաբար մի սրբուհու պատկեր է, քանի որ անուրթի տակ մատյան է կրում:
3. Թալինի շրջանից գտնված մի կոթողի վրա թևավոր հրեշտակի քանդակից (տխ. 89, նկ. 17) վերականգնված քաղաքացի կնոջ տարազ:
4. Էջմիածնի տաճարի հյուսիսային պատի վերևում ագուցված Դ դարի մի սրբուհու քանդակից (տխ. 88, նկ. 4') վերականգնված կնոջ տարազ:
5. Թալինի շրջանի Գառնահովիտ գյուղում գտնված պատվանդանավոր մի կոթողի քանդակներից (տխ. 88, նկ. 7') կին՝ գլխից վեր բռնած սկուտեղով:
6. Թալինի մի կոթողի քանդակներից (տխ. 89, նկ. 16), պատկերում է թևավոր հրեշտակ: Մեր վերականգնումով ստացվել է V—VII դդ. հայ կնոջ տարազ:

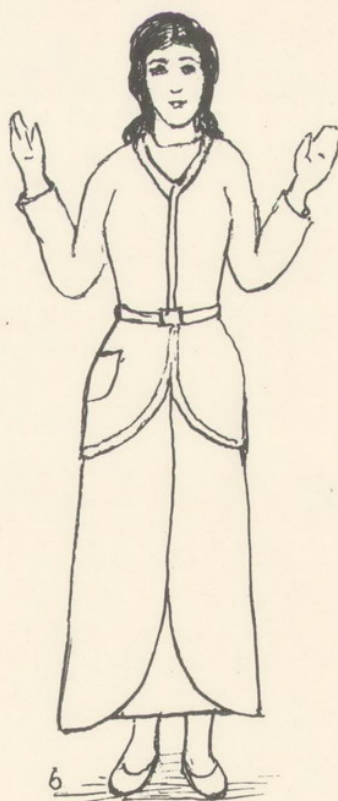
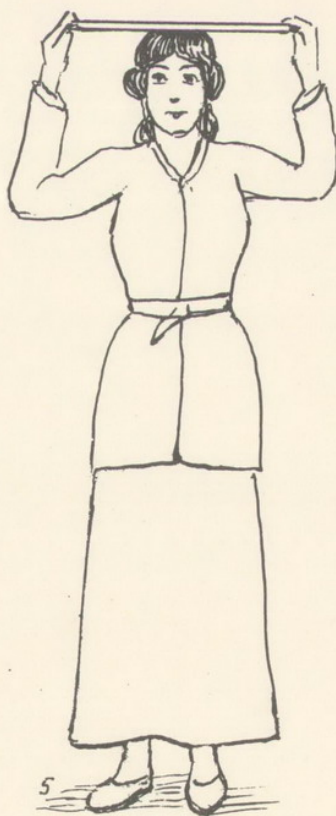
Т а б л и ц а 11

В Восточной Армении было найдено множество типичных для IV—VII вв. скульптур. В большинстве случаев в поврежденном состоянии. Реконструкции архаических изображений женских и мужских костюмов из табл. 88 и 89.

Table 11

1. Numerous high-relief carvings on grave-stones and other monuments have been done in Eastern Armenia during the period of the IV and VII c.c. The majority of them are in corrupted condition.
- 1-6. These restored series of women's costumes we've taken from Tables 88 and 89.

Ծանոթ.: Մեր պատկերաքանդակների առհասարակ եղծված վիճակի պատճառը եղել է մահմեդական տիրապետողների մոլեռանդությունը, որովհետև մահմեդական կրոնն արգելում է որևէ շնչավոր էակի պատկերում (Բ. Ն. Առաքելյան, Հայկ. պատկերաքանդակներ Դ—Է, Երևան, 1949 թ.):

Տ ա խ տ ա կ 12

1. Հառիճի վանքի պատկերաքանդակը (Դ-Ե դդ.) թիկունքին կրում է լայնկեղև վերարկու, առկախ թևով, ինչպես սովորություն էր հայ Արշակունյաց թագավորության շրջանում (տխ. 89, նկ. 13):
2. Քասախի քառակող կոթողի պատվանդանի պատկերաքանդակը (տխ. 88, նկ. 3) ունի մեջքի գոտուց կախված սուր: Հավանաբար հայ իշխանի տարապ է:
3. Թալինի շրջանի կոթող (տխ. 89, նկ. 12): Պատմուհանը երկարում է ծնկներից վար, կողքերից ունի զույգ բացվածք: Մեջքին կապված է նեղ գոտի, որից կախված է գոգնոցաձև մի կտոր, եռանկյունաձև հատված՝ հավանաբար որպես պարզ: Թիկունքին կրում է լայնակեղ կերպաս, որի զույգ ծայրերը ձախ ձեռքով բռնել է կրծքի վրա: Հավանաբար տվյալ ժամանակի հայ քաղաքացու տարապի նմուշ է:
- 4 և 5. Զիավորի այս եղծված քանդակը գտնված է Անիին մոտիկ ձախ գյուղի ձորից (տխ. 89, նկ. 20, 20') և, ըստ Ն. Մառի, պատկերում է Կամսարական տոհմի անձնավորության (հավանաբար է դարի):
Ն. Մառը գրում է. «Սա հայտնի բարձրաքանդակ է, որ պատկերում է իշխանական երթը: Իշխանը հեծյալ է, առջևից գնում է մունեակի, ետևից՝ զինակիրը: Զիու պոչի հանգույցը և ձիու վրա գցված կապերտի ծոպերով պարզարված լինելը ցայտուն կերպով խոսում են հին հայկական կենցաղային նորմերի մասին»: (Н. Я. Марр, Описание дворцовой церкви в Ани).

Т а б л и ц а 12

- 1—5. Горельефные изображения мужских костюмов IV—VII вв. (реконструкция, см. табл. 89—подлинные).

Table 12

- 1-5. Valuable samples of national costumes of men (IV-VII c.c.)—reconstructions. (Originals in the table 89).

Տխ. 12. 1—5. IV—VII դդ. պատկերաքանդակներից վերականգնված (տե՛ս տխ. 88 և 89):

1. Բ. Առաքելյան, Հայկական պատկերաքանդակները, էջ 43:
2. Փավստոս Բուզանդ, էջ 263:

Տ ա խ տ ա կ 13

1. Հատիճի վանքի Ե-2 դդ. քանդակ է (տխ. 89, նկ. 18') տվյալ ժամանակաշրջանի հայ ժողովրդական տարազի նմուշ: Գլուխը ծածկած է թաղիքե թասակով, բիկունքին կրում է, ինչպես նախորդ տախտակի նկ. 3-ի անձը, լայն ծածկոց, որի ծայրերը միացած են կրծքի վրա: Պարեգտը նեղ գոտիով գրկում է մեջքը, երկարում է ծնկներից վար, ծայրերը բոլորաձև, թողնելով եռանկյունաձև մի բացվածք, որից երևում են ներքնազգեստը և անդրավարտիքի փողքերը:
2. Այս տարազը վերցված է Օձունի կոթողի քանդակներից, և ներկայացնում է մի երիտասարդ իշխանի ինքնատիպ պատկերը: Հագել է մինչև ծնկները հասնող վերնազգեստ, որը թևեր չունի, փոխարենն անութից մինչև մեջքն ունի բացվածք, որից դուրս են գալիս թևերը: Վերնազգեստի տակից երկարում է գծավոր վարդանախշերով պարեգտը, երկկողմյա բացվածքներով, իսկ դիմացից եռանկյունաձև բացվածքով, որի տակից երևում են ներքնազգեստի մի մասը և անդրավարտիքի փողքերը (տխ. 89, նկ. 15):
3. Վերցված է Օձունի հուշասյան քանդակներից և ներկայացնում է Տրդատ Գ-ին: Վերնազգեստը երկարում է ծնկներից քիչ վար, բոլորչի վերջավորությամբ: Մեջքի գոտուց առկախ է արքայական սուրը: Աջով բռնել է խաչանշանը, որպես հաղթանակած քրիստոնեության խորհրդանշան: Վերարկուի տակից երևում է պատմուճանի ջղանցքը: Առաջամասը փոքր-ինչ կարճ է եռանամսից, հավանաբար քայլելու կամ ձի նստելու դյուրության համար, գուցե, ըստ Փավստոսի հիշատակած խոտրկտուր ձևի:
4. Այս քանդակը Աղցի Արշակունյաց դամբարանից է հայտնաբերված և քրիստոնեական վաղ շրջանի՝ Դ դարի գործ է: Հավանաբար ժողովրդական տարազի նմուշ է...
5. Սա ևս, դատելով զգեստի պարզունակ գծերից, ուսընդհանուր կրած կերպասից և մատուցման շարժումով բռնած թասաձև անութից, կարելի է ժողովրդական տարազի նմուշ համարել:
6. Հատիճի վանքի քանդակներից (տխ. 89, նկ. 11'): Ներկայացված է վերարկուն հանած և թևերից առկախ բռնած: Պատմուճանն, ըստ սովորականի, երկարում է ծնկներից վար, երկկողմյա բացվածքով, քայլելու դյուրության համար: Կարելի է քաղաքացու տարազի նմուշ համարել:

Т а б л и ц а 13

1—6. Ценные образцы мужских костюмов IV—VII вв.

Table 13

1—6. Valuable samples of national costumes of men (IV—VII c.c.)— reconstructions. (Originals in the table 89).

Տ ա խ տ ա կ 14

Վաղ միջնադարի հայ արհեստավորների տարազն ընդհանրապես մեզ հայտնի չէր: Այդ մեծ պակասը մասամբ կարողացանք լրացնել Չվարթնոցի տաճարի բեկորներից վերցված շինարար վարպետների պատկերաքանդակներից (տխ. 90): Այդ պատկերաքանդակները ներկայացված են մինչև մեջքը: Մեր վերականգնումով դրանք պատկերել ենք ամբողջ հասակով, հիմնվելով հատկապես նախորդ՝ 12 և 13 տախտակներում ունեցած փաստական նյութերի վրա:

1. Չվարթնոցի տաճարի ուրվանկարը:
2. Կնգուղավոր շինարարի եղծված այս քանդակը մենք համարում ենք մեծանուն ճարտարապետ Հովհանի կերպարը, ելնելով հետևյալ հանգամանքներից. ա. մյուս շինարար վարպետներից ոչ մեկը կնգուղավոր չէ: Կնգուղը ոմանք համարելով կուտակրոսի վեղար, Հովհանին համարել են եկեղեցական, մինչդեռ կնգուղը վաղուց լայն գործածություն է ունեցել մեր ժողովրդի մեջ՝ Հայաստանի կլիմայական խիստ պայմանների բերումով: Նույնիսկ մեր միջնադարյան գերեզմանաքանդակների վրա հաճախ կարելի է հանդիպել կնգուղավոր պատկերաքանդակների. բ. բացի այդ, Չվարթնոցի նման խիստ բարդ և հանդուգն նորարարություններով մի կառույցի հեղինակ կարող էր լինել միայն իր ասպարեզում հմուտ և բազմամյա փորձառության տեր ճարտարապետը:
3. Ուրեմն՝ մեր կատարած վերականգնումով համարձակվում ենք ներկայացնել Հովհան ճարտարապետին, ձեռքում բռնած շինարարական երկու խորհրդանշան՝ բահն ու քանդակագործի մուրճը:

Т а б л и ц а 14

Костюмы мастеров — строителей храма Звартноц (VII в.).

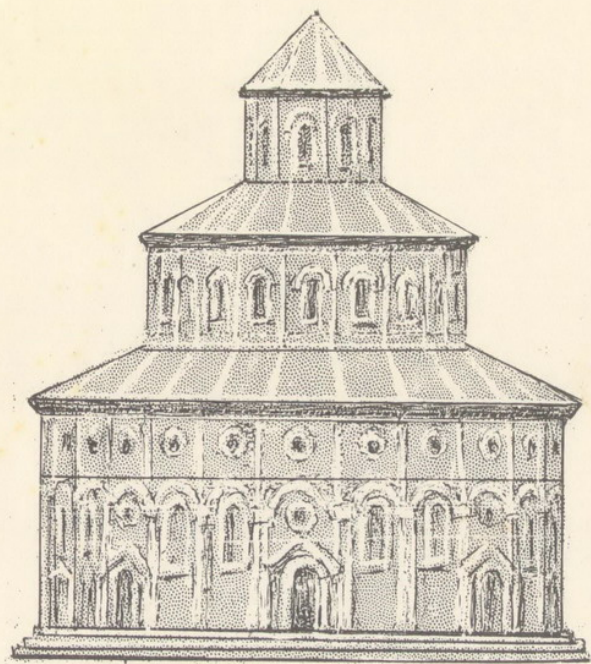
1. Эскиз храма Звартноц.
2. Изваяние архитектора Овнана, найденное в храме Звартноц в поврежденном состоянии.
3. Реконструкция изваяния архитектора Овнана.

Table 14

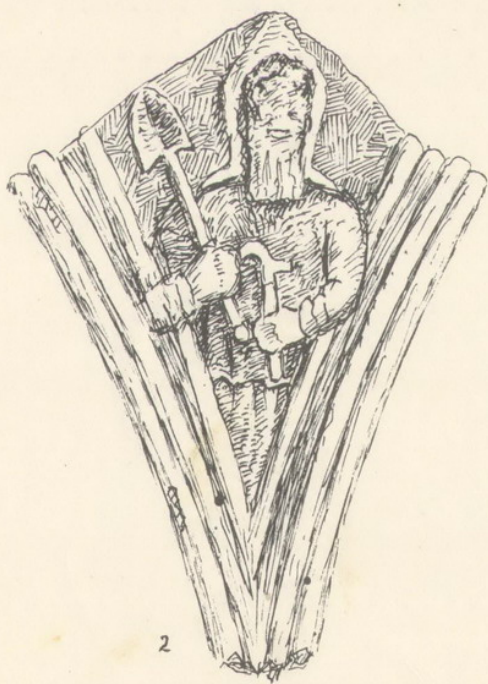
The artisans' costumes of the early middle ages in general were unknown to us.

We partly completed this imperfectness through the high-relief carvings of the masters-constructors taken from the fragments of the Zvartnots temple — a masterpiece of the Armenian architecture of the VII c.

1. The sketch of the Zvartnots temple.
2. The corrupted carving of architect Hovhan (Zvartnots temple).
3. The reconstruction of the carving.

1

2

3

Տ ա խ տ ա կ 15

Շինարար վարպետների վերականգնված կերպարներն են (տե՛ս, տխ. 90): Նկ. 4-ի խիստ եղծված քանդակից մեր նկ. 1-ի վերականգնումով հայտնաբերում ենք նաև Ձվարթնոցի կառուցման նախաձեռնողի՝ մեծանուն Ներսես Գ կաթողիկոսի կերպարը, որին պատվել են «Շինող» տիտղոսով: Հավանաբար նրա իսկ փափագով իր կերպարն էլ տեղ գրաված լինի շինարար վարպետների շարքում, զանազանության համար ունի լուսապսակ և շուրջառ: Նա աչով բռնել է քանդակագործի մուրճը, իսկ ձախ ձեռքը բարձրացրել է վեր, որպես հավատի քարոզչի նշան: 2, 4 և 5-ը քանդակող վարպետներ են, 3-ը՝ քարաաշ, իսկ 6-ը՝ ծեփագործ վարպետ:

Т а б л и ц а 15

1—6. Образы мастеров-строителей. Реконструкция (см. табл. 90, подлинные).

Table 15

The reconstructed figures of the master-constructors (see for the originals— table 90).

Տխ. 15. 1—6. Շինարար վարպետների վերականգնված կերպարներ (տես տխ. 90):

Տ ա խ տ ա կ 16

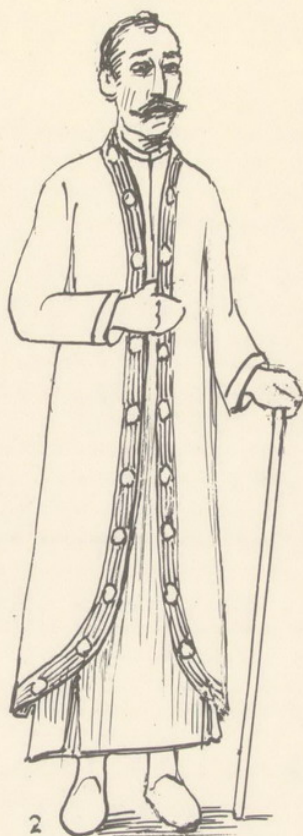
1. Հայաստանի մարզպանական ժամանակաշրջանից մեկ հասած միակ վավերական հուշարձանը (VII դ.)՝ մարզպան Դավիթ Սահառունու բարձրաքանդակն է՝ իր կառուցած Մրենի եկեղեցում (տխ. 91, նկ. 5): Նա գլխաբաց է, մազերն ամփոփված վարսակալ ժապավենով, որը համարժեք էր թագին: Թիկունքին կրում է երկար մուշտակ, հավանաբար սամույրե, վարդարուն թևերը ազատ ձգված, ինչպես տեսանք IV—VII դդ. պատկերաքանդակներում: Պատմուճանը երկարում է ծնկներից վար, վարդարուն շերտերով: Անշուշտ, այդքան պարզունակ չէր մարզպանների և նույնիսկ նախարարների տարապը: Օրինակ, Եղիշեն Վասակ Սյունու տարապը հետևյալ կերպ է նկարագրում. «Եվ նա ըստ առաջի կարգի օրինացն արքունի, արկաներ վառավական հանդերձն, զոր ուներ ի թագաւորէն: Կապէր պատուավորսն (վարսակալ ժապավենը) և խույրն ոսկեղէն դներ և վերայ և պականակուռ ձույլ ոսկէ կամարն, ընդելուպեալ մարգարտով և ակամբ պատվականօք ընդ մէջ յուր ածեր. և զգինդոն յականջն և զգումարտակն (մանյակ) ի պարանոցն, զսամույրսն զթիկամբն և զամենայն օրէնս պատուոյն վանցամբ արկյալ, երթայր յարքունիքս»:
2. Կողքում գտնված քանդակի մի բեկոր (VI դ.). պատկերվողը, ըստ երևույթին, ազնվական դասից է (տխ. 90, նկ. 9.). գլխաբաց է, պզդնավոր, երկկողմանի բացվածքով, պատմուճանի վրա հագել է երկար թիկնոց, եզերված վարդական լայն ժապավենով:
3. Շինարար վարպետի տարապի նմուշ, հայտնաբերված Անիում (տխ. 90, նկ. 10), հավանաբար X դ., որը, սակայն, որոշ նմանություններ ունի Ջվարթնոցի շինարար վարպետների տարապներին:
4. և 5. Հաղպատի եկեղեցու արևելյան ճակատին պետեղված է Բագրատունի երկու եղբայրների՝ Գուրգենի և Սմբատի բարձրաքանդակը, եկեղեցու մանրակերտը բռնած: Մենք անփոփոխ ներկայացրել ենք այդ քանդակը (հասակի անհրաժեշտ երկարացմամբ) և որոնց տարապին պիտի անդրադառնանք հաջորդ տախտակում:

Т а б л и ц а 16

1. Наместник Давид Сагаруни, памятник VII в. Реконструкция (подлинник в табл. 91, рис. 5).
2. Фигура горожанина — VI в. Реконструкция (подлинник — табл. 90, рис. 9).
3. Фигура мастера-каменотеса — X в. Реконструкция. (табл. 90, рис. 10).
- 4—5. Фигуры братьев Гургена и Смбата из династии Багратидов. XII в.

Table 16

1. David Saharooni — an Armenian governor of the VII c. — reconstruction (for the original see picture 5, table 91).
2. Figure of a citizen (VI c.) reconstruction (see for the original picture 9, table 90).
3. A master-constructor. X c. — reconstruction (see for the original table 90. pict. 10).
- 4 and 5 — The high-relief carvings of Gourgen and Smbat, brothers of the Bagratoonian dynasty (XII c.).

Տ ա խ տ ա կ 17

Վերևում.— Անիի միջնաբերդում քանդակված է զարդական մի ծառ, որի երկու կողմերում պատկերված է երկու ձիավոր՝ վիշապի հետ մարտնչելիս (Brosset, Ruine el' Ani, 1858, st. Petr. pl. 37): Ստորև.— վերականգնված է Բագրատունյաց Գագիկ Ա թագավորի պատկերը (տխ. 91, նկ. 2): Արձանը 1908 թ., Անիի հնագիտական պեղումների ժամանակ հայտնաբերել է Ն. Մառը: Գագիկ Ա-ն ներկայացված է արաբական տարապով, ինչը առաջին անհարկով անսովոր ու տարօրինակ է թվում հայ թագավորի համար: Այդ փաստն ընդհանրացնելով, հնագետներից ոմանք, նույնիսկ Ն. Մառը և Վ. Հացունին, կարծել են, որ Բագրատունի և Արծրունի թագավորների տարապը ընդհանրապես եղել է արաբական:

Մինչդեռ իրողությունն այն է, որ Գագիկ Ա-ն դիմանագիտական նկատառումներով իր արձանը կանգնեցնել է տվել հատկապես արաբական տարապով, ի պատիվ Բաղդադի խալիֆի, որ նրան պատվել էր, նվեր ուղարկելով արաբական արքունի այդ տարապը, որի կրծքի վրա շողում է հայկական խաչանշանը:

Պատմական նման փաստեր էլի կան ինչպես տեսանք (տխ. 16, նկ. 4 և 5), Հաղպատի եկեղեցու արևելյան ճակատին քանդակված Բագրատունի երկու եղբայրների՝ Գուրգենի և Սմբատ Բ-ի բարձրաքանդակը (տխ. 16), մեկը՝ թագով, մյուսը՝ արաբական վանզվածեղ ապարոշով (տխ. 91, նկ. 3):

Т а б л и ц а 17

Наверху — всадники, покоряющие дракона. Ани — цитадель, барельеф.

Внизу — статуя царя Гагика I в арабском костюме из раскопок Ани 1908 года. (табл. 91, рис. 2, подлинник). Этот костюм был послан царю в качестве дара от Багдадского халифа. Из дипломатических соображений царь Гагик I приказал воздвигнуть свою статую в арабском костюме в знак благодарности Багдадскому халифу, почтившему Гагика, послав ему в дар арабский костюм.

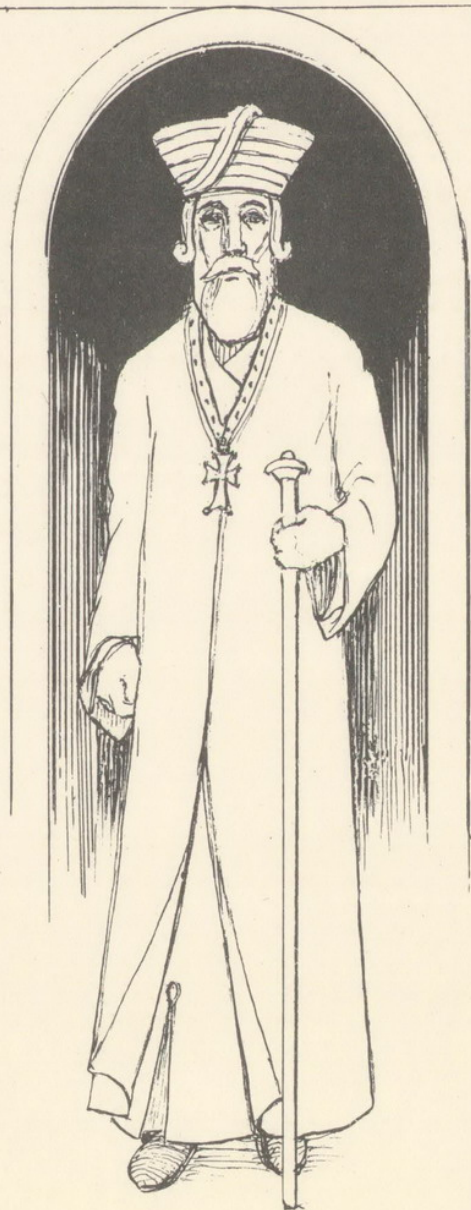
Table 17

Above: Two horsemen fighting the dragon (from the carving of the citadel of Ani).

Beneath: King Gagik I of the Bagratoonian dynasty in an Arabic costume (from the statue found in Ani in 1908) (for the original see picture 2, table 91).

This costume was sent to him as a present by the Khalif of Bagdad. In order to express his gratitude the King ordered to erect his statue in an arabic costume as a symbol of the friendship between the Armenian and Arab peoples. But usually the kings of the Bagratoonian dynasty wore a crown, as it's seen from the high-relief effigies of Gourgen and Smbat.

The high-relief effigy of Gourgen and Smbat II, the two Bagratoonian brothers, one wearing a crown, the other a massive arabic turban (Tbl. 91, pic. 3).

Տ ա խ տ ա կ 18

1, 2 և 3. Աղթամար կղզու Ս. Խաչ եկեղեցու քանդակներից են: 2-ը Համազասպ իշխանն է, իսկ 3-ը, որպես Գողիաթ, գրառագեստ փնվորականի տիպար: Նկ. 1-ը ներկայացնում է Գագիկ Արծրունի թագավորին: Նա հիմնադիրը եղավ Արծրունյաց թագավորության հետևյալ պարագաներում: Ատրպատականի ոստիկան Յուսուֆը, ի հեճուկս Բագրատունիների, նրան ճանաչում է Վասպուրականի թագավոր՝ ուղարկելով նրան արքայական թագ և հանդերձանք:

Վարի շարքում Ս. Խաչ եկեղեցու քանդակներից են. նկ. 1-ը՝ նույն ինքը Գագիկ Արծրունին այգում բազմած է գինու բաժակը ձեռքին, տնային հանդերձանքով: Երկու կողմում նրա մանկավիհներն են, նուտ և խնձոր մատուցելիս: Նրանց հագին տվյալ ժամանակի ժողովրդական տարազի նմուշներն են:

Т а б л и ц а 18

1, 2 и 3. Изваяния на церкви св. Креста в Ахтамаре.

1. Горельеф царя Гагика Арцруни на церкви Ахтамар (реконструкция).

2. Князь Амазасп.

3. Армянский воин.

Внизу — рис. 1 — царь Гагик в саду с чашей вина в руке.

2 — 3. Его два пажа в народных костюмах.

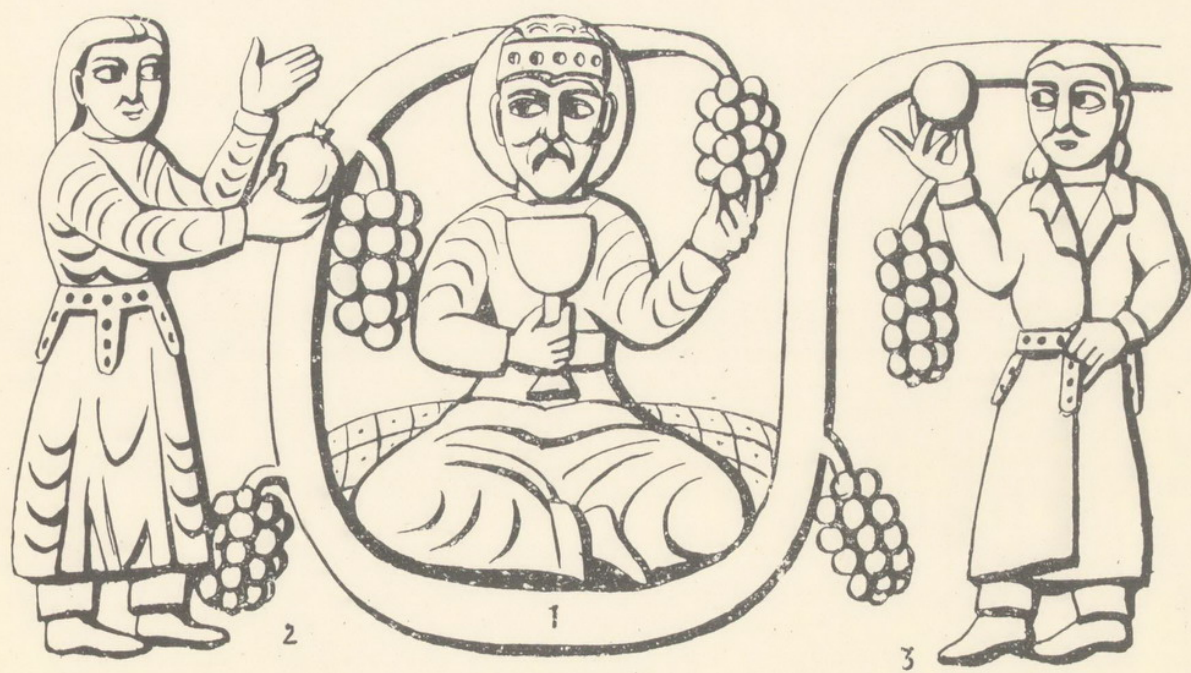
Table 18

1, 2 and 3 — Some carvings from the St. Cross church of Aghtamar. Reconstruction.

1. King Gagik Ardsrooni in the church of Aghtamar. Reconstruction.

Beneath: King Gagik sitting in his garden.

2 and 3 — Samples of popular costumes.

Տ ա խ տ ա կ 19

Մեր բազմադարյան պատմության ոչ մի ժամանակաշրջանից չեն հասել այնքան հուշարձաններ դրամական, մանրանկարչական, որքան Կիլիկյան թագավորության շրջանից՝ թագավորական պալատականների, զինվորական և ժողովրդական տարազի վերաբերյալ:

Վատիկանի թանգարանում է գտնվում Լևոն Ա թագավորի կնիքի երկու դրոշմը՝ նկ. 1 և 2: Հիմք ընդունելով նկ. 1-ը, վերականգնել ենք նրա արքայական կերպարը՝ առյուծագլուխ գահին բազմած, գլխին՝ խաչանիշ թագը, որից առկալի է երեք գնդիկ: Պճղնավոր պատմուճանի վրա կրում է առյուծանիշ ծիրանի, կրծքին ճարմանդով միացած: Մեջքի ակնակուռ գոտուց առկալի է ոսկեդրվագ սուրբ: Որպես արքայական խորհրդանիշ, աջով բռնել է խաչանիշ խնձորը, իսկ ձախով շուշանագլուխ մականը (նման ժամանակակից լատին թագավորներին):

Т а б л и ц а 19

Рис. 1—2. Печать царя Киликийского армянского государства Левона I. В настоящее время хранится в музее Ватикана. На ней изображен Левон I, восседающий на троне.

Table 19

1, 2—The seal of Levon I, the king of the Armenian state of Cilicia. The seal carries his effigy (Vatican Museum).

1

2

Տ ա խ տ ա կ 20

Մանրանկարիչ Թորոս Ռոսլինը (XIII դ.) ամենայն մանրամասնությամբ պատկերել է Լևոն Բ թագավորին, Կեռան թագուհուն և նրանց երեք ուստրերին ու դուստրերին՝ ծնրադիր: Թագավորի զգեստավորման ոճն ավելի ազգային ինքնուրույն նկարագիր ունի, ինչպես նաև թագը, որից հապավված են, ըստ բյուզանդականի, առկա իրերական գնդիկները: Թագավորի և թագուհու փիլոնը վարդարուն չէ, սակայն բոլորի պատմուճանները նկարագրել են:

Ներքևի շարքում կիլիկյան մանրանկարներից քաղված ժողովրդական տարազ կրող տիպեր են. նկ. 1-ը և 2-ը՝ քաղաքացիներ, հավանաբար, առևտրականներ են, 3-ը՝ դպրոցական պատանի, 4-ը՝ դեռահաս երիտասարդ, 5-ը՝ հովիվ:

Т а б л и ц а 20

Царь Левон II и царица Керан с детьми (по миниатюре Тороса Рослина. XIII в.).

Внизу I — 5. Образцы народных костюмов Киликии.

Table 20

The picture of Levon II and Queen Keran with their children (work by Toros Roslin, a famous miniaturist of the XIII c.).
Beneath: samples of popular costumes of Cilicia.

Տխ. 20—1. Երուսաղեմ, ձեռ. 1272:

Տ ա խ տ ա կ 21

Քաղաժառանգ իշխանի տարազի հազվագյուտ մի նմուշ է Լևոն Բ-ի և նրա տիկնոջ այս նկարը, գործ՝ Յորոս Ռոսլինի: Երկուսի թագերն էլ, թեև գոհարազարդ, սակայն նեղ շրջանակաձև են: Երկուսն էլ ծաղկանկար փիլոն են կրում, սակայն թագաժառանգի փիլոնի կրծքի երկու կողմում կարված է, ըստ բյուզանդականի, պարզային գծերով քառանկյունի մեկական կտոր: Լևոնը մեջքին կրում է պարզարուն գոտի, որի կողքից առկախ է սպիտակ թաշկինակ:

3-ը Դավիթ արքայաժողովրդի նկարն է՝, թագանման գլխարկ դրած և բոլորաձև օձիքով պարզ վերնազգեստը կրծքին կոճկած: Չեռքում ունի մագաղաթի մի փաթույթ, հավանաբար նշելու արքունի դիվանի վերահսկչի հանգամանքը:

4-ը Կիրիկյան հայ զորավարի կերպարն է՝ գլուխը և լանջը վերտապրահով պատած և սուրը ձեռքին:

Т а б л и ц а 21

1—2. Левон II, наследник трона, с супругой (по миниатюре Тороса Рослина).

3. Рисунок царя Давида, отца Левона II.

4. Армянин — полководец Киликии.

Table 21

1, 2—Levon II, the crown prince with his wife (miniature by Toros Roslin).

3. Effigy of King David, father of Levon II.

4. An armenian colonel of Cilicia.

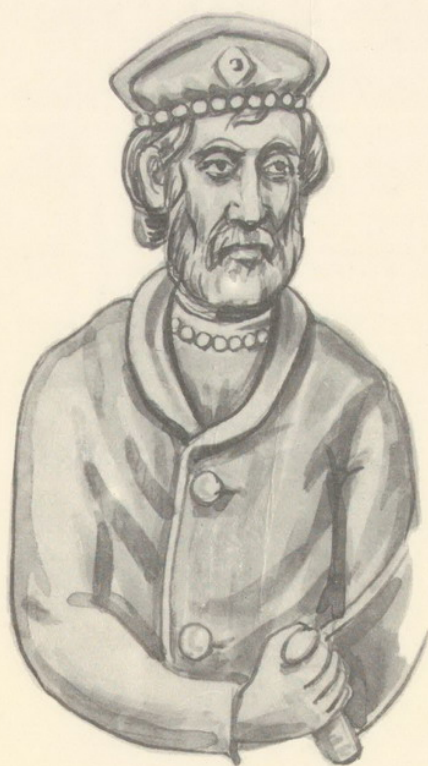
Տխ. 21. 3—4. Ըստ Կոստանդին կաթողիկոսի պահարանի քանդակների (<Ուլանդիայի Լեյտա քաղաքի թանգարան):

1

2

3

4

Տ ա խ տ ա կ 22

Մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակին ենք պարտական փաստական մանրամասներով հորինված այս թանկագին մանրանկարը, ուր մեկտեղված են Կիլիկյան վերնախավը և ժողովրդական տիպերը:

Լևոն Դ թագավորը լատինատիպ թագը գլխին, արքայական ծիրանիով պարուրված, ծալապատիկ բազմել է բարձրադիր գահին, որպես դատավոր:

Նրա դիմաց կանգնած սպիտակահեր անձը վարչապետն է (չանալեր), թիկունքին՝ ծաղկազարդ փիլոնով: Նրա առջև ծնկաչոք կիներ վեճի մեջ է դիմացը նստած մորուքավոր երկու քաղաքացու հետ: Հատկապես հետաքրքիր է այդ երեք անձանց հագուստը, որպես տվյալ ժամանակաշրջանի ժողովրդական տարազի հազվագյուտ նմուշներ:

Т а б л и ц а 22

Царь Левон IV вершит правосудие. На этом рисунке изображены также одеяния придворного и рассыльного.

Table 22

King Levon IV doing justice (mimature by Sarkis Pitzak). Here are also given the effigies of a courtier and a civil man in their authentic costumes.

Տխ. 22. Ս. Ղազարի մատենադարան. ձեռ 141.

Տ ա խ տ ա կ 23

Կիլիկյան հայ մանրանկարչության մեջ բարեբախտաբար լայնորեն արտացոլում են գտել ժողովրդական տարազանքը: Վերնի մանրանկարում պատկերված է հարս ու փեսայի հանդիսավոր զգեստավորումը¹: Երկուսն էլ «թագավորի» և «թագուհու» տարազ են կրում: Պարեգոտն ուրարանման լայն ժապավենով պատել է նըրանց մեջքն ու քղանցքի ելորը: Նկարիչը սակայն ցույց տալու համար նրանց խոնարհ ծագումը, հնարամտորեն վեր է բարձրացրել «թագավորի» պարեգոտի քղանցքը, որով տեսնվում է նրա գեղջկական տրեխը...

Նկ. 1-ը և 3-ը հավանաբար քաղաքացի առևտրականներ են:

2-ը՝ դեռահաս երիտասարդ:

4-ը՝ զինվորական:

Т а б л и ц а 23

Наверху изображены жених и невеста в торжественном одеянии.

Внизу — 1 и 3 — торговцы-горожане.

2. юноша

4. воин

Table 23

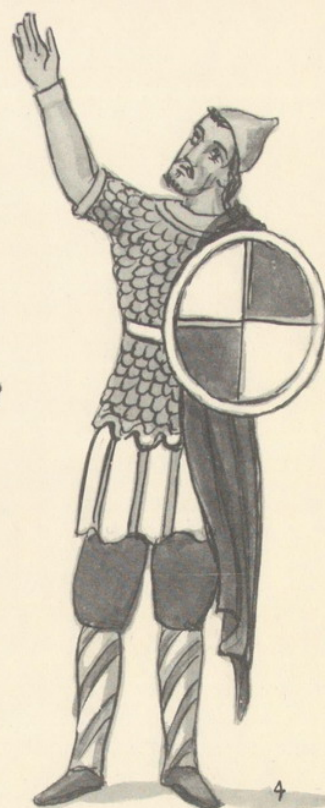
Above: A newly married couple in their solemn costumes (from a miniature).

Beneath: 1 and 3 — Merchants.

2 — A young man.

4 — A soldier.

Տխ. 23. 1. Ս.Ղազարի մատենադարան, ձեռ. 3761:

Կիլիկյան ժողովրդական տարապաձևեր
Национальный костюм Киликии
Cilician National Costumes

Տ ա խ տ ա կ 24

Նկ. 1—6. Խաչակիր առաքետների տիպեր: Կիլիկյան հայ զինվորականներն ու առաքետները, անշուշտ, առանց խաչանշանների, ներանց նման սպառազինված պիտի լինեին: Վարի շարքում տվյալ ժամանակի պատերազմական պենքերն ու իրեղեններն են: 7-ը՝ պորական վրան, 8-ը՝ սուր պատրանով, 9-ը՝ տապար, 10-ը՝ խթանով (մաճմեզով) կոշիկ, 11-ը՝ ռազմանավ, 12-ը՝ պարսպաքանդ բարան, 13-ը՝ երկաթազամ գլխով գուրպ:

Т а б л и ц а 24

1—6. Крестоносцы. По их образу должны были быть вооружены и воины армянской армии Киликии, но без знака креста.

Внизу — виды оружия и воинских принадлежностей.

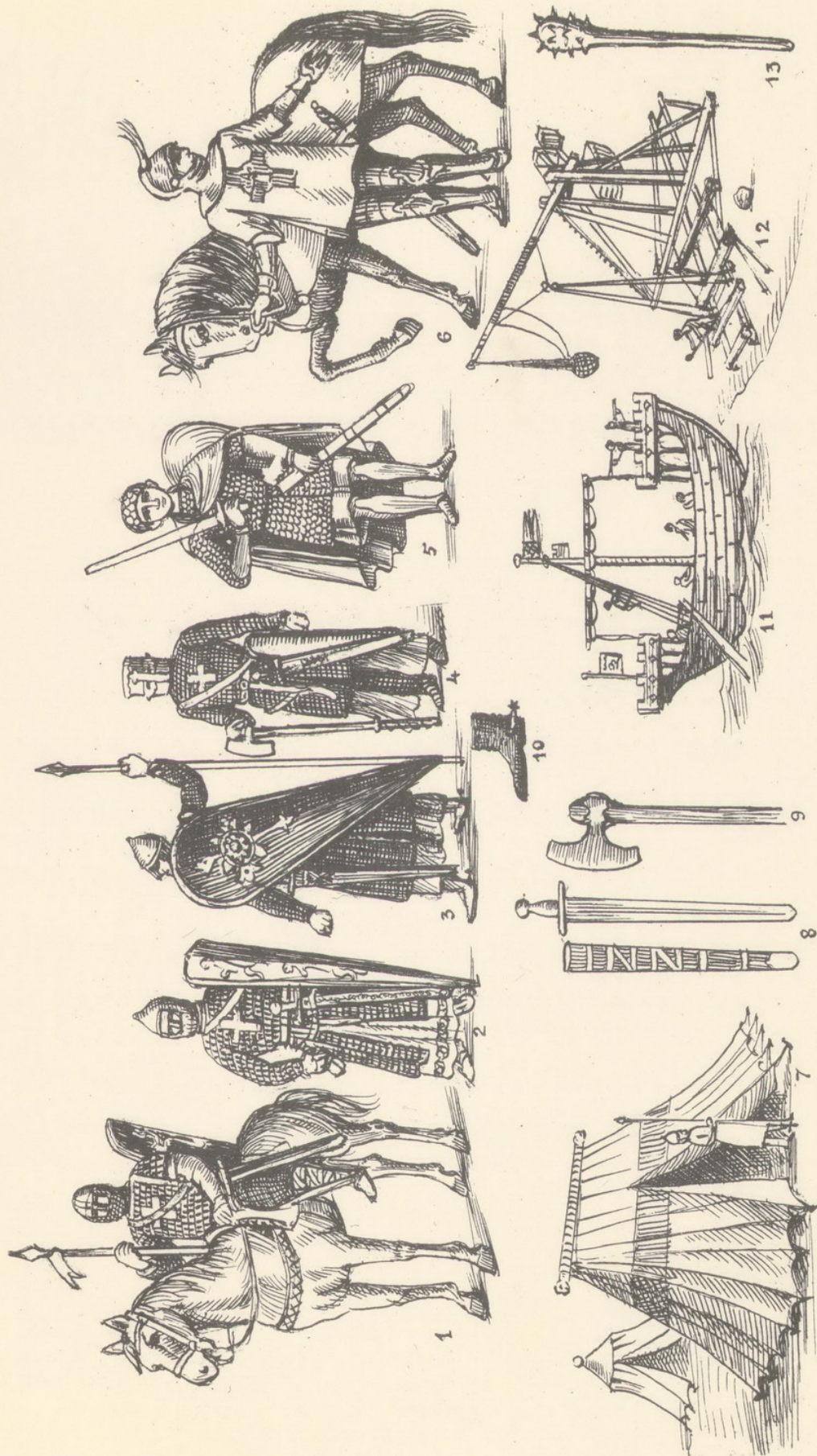
Table 24

An Armenian chancellor of Cilicia.

1—6 — Crusaders. The Armenian soldiers of Cilicia were dressed like crusaders in the same epoch but without the mark of the cross.

Beneath: The armours and other articles of war.

Տխ. 24. 1—5. Encyclopedie „Larousse universel“.

Տ ա խ տ ա կ 25

1. Վերցված է Մշո Առաքելոց վանքի փայտաքանդակ դռան (1134 թ.) ճակատամասից, ուր նույն շարքի վրա պատկերված են (աջից ձախ) առաջինը՝ երկար պարեգոտով հետիոտն մի մարդ, շեփորելու դիրքով: Նրա առջևից արշավում են վերտապրահով երկու ձիավոր, որոնցից առաջինը սուրն առաջ է պարպել, իսկ առջևի ձիավորը գուրպը իշխանաբար վեր է բռնել:

Նկատի ունենալով վերոհիշյալ վանքի դռան ստեղծման ժամանակը, միջավայրը և մարդկանց կրած տարազը, կարելի է այն համարել սասունցի իշխանավորի պալատին հատուկ, որը հետագայում տեղափոխվել է վերոհիշյալ վանքը:

Վարի շարքում գետեղել ենք թաթարական տիրապետության (XIII—XIV դդ.) ենթակա հայ իշխանների պատկերները, որոնց տարազի վրա բացահայտ է բաթարականի ազդեցությունը: Նկ. 3-ը ձիավոր մի հայ իշխանի՝ Ամիր Հասանի պատկերն է (<ԳԳԹ):

Նկ.2-ը և 1-ը էաչի և Բուրթելի հայ իշխաններն են, նույնպես թաթարափառ տարազով (<ԳԳԹ): Ժողովրդի բարձր դասը միշտ յուրացրել է գերիշխողների տարազային ձևերը, իսկ հասարակ ժողովուրդը միշտ պահպանել է ավանդականը, ազգայինը:

Վարի շարքում նույն ժամանակաշրջանի ժողովրդական գլուխահարդարանքի նմուշներ են:

Т а б л и ц а 25

1. Два всадника в военных костюмах на горельефе двери монастыря св. Апостолов в Муше (1134 г.).

Внизу — 1 и 2 — армянские князья Эачи и Буртел, подвластные татарам.

3 — Армянский князь Амир Гасан.

Одежда князей подверглась татарскому влиянию.

Еще ниже — образцы народных головных уборов того времени.

Table 25

1. Two riders in the costumes of the XII c. Armenian cavalry-warriors (from high-relief of the door of the St. Apostle's Monastery of Moush, the year 1134).

Beneath: 1, 2 — Armenian princes Eachi and Burdel (the period of Tartar domination).

3. Armenian prince Amir Hasan. The costumes of the princes bear Tartarian influence.

Beneath: Some samples of popular head-dresses of the same epoch.

Տ ա խ տ ա կ 26

Այս տախտակում պատկերել ենք Չաքարե սպասալարին, որը հայ և վրաց զորքերի գլուխն անցած սելջուկներից ապատագրեց Հայաստանի բազմաթիվ գավառները:

Չաքարե սպասալարի (սպարապետ) կերպարը վերցրել ենք Հռոմի էկեղեցու արևելյան ճակատի քանդակից (նկ. 2), ուր Չաքարե և Իվանե եղբայրները սրբապատկեր են նվիրում իրենց կառուցած եկեղեցուն:

Վերևում՝ Չաքարե սպասալարի կերպարը (վերականգնված), XIII դ. հայ և վրաց իշխանական տարապի թագակիր մի նմուշ է:

Т а б л и ц а 26

Армянские князья братья Закарэ и Иванэ были военачальниками грузинского царства. Возглавив объединенное армяно-грузинское войско, они освободили от сельджуков ряд уездов Армении.

1. Образ военачальника Закарэ.
2. Горельефные изображения братьев Закарэ и Иванэ на храме Арича.

Table 26

In the XIII c. two armenian princes – brothers Zakare and Ivane were commanders-in-chief of the Georgian army. Leading the Georgian and Armenian armies they liberated numerous armenian provinces from the Seljuks.

1. Commander-in-chief Zakare's figure.
2. High-relief effigies of brothers Zakare and Ivane in the monastery of Haridz.

Արևելահայեր և արևմտահայեր
Восточные и западные армяне
Eastern and Western Armenians

Տ ա խ տ ա կ 27

1. Այս խմբակարգը ներկայացնում է 1828 թ. Կարինից Ախալցխա գաղթած մի հայ ընտանիք: Տղամարդու տարազը փոխված է՝ կովկասյանն է, իսկ կնոջը և աղջկանը Կարևո ավանդական տարազն է՝:

Ստորև՝ 2-ը և 3-ը շամախեցի հայեր են, որոնցից առաջինը որոշ չափով պահել է Բարձր Հայքի տարազը, իսկ նրա դիմացինը որդեգրել է տեղականը՝ պարսկամիզ գլխարկով: (Վերցված է լուսանկարից):

Т а б л и ц а 27

После русско-персидской войны 1826—1828 гг. из Персии и Турции в освобожденное Закавказье переселилось более ста тысяч армян.

1. Семья из Карина.

2—3. Два армянина в местной одежде из Шемахи.

Table 27

After the Russian-Persian war of 1828 thousands of armenians fled to the Transcaucasus from Turkey and Iran (Persia).

1. A family from Garin settled in Akhaltskha.

2, 3—Two armenians from Shamakh wearing national costumes.

Տխ. 27. 1. E. Reclus. Nouvelle Geographie de L'Arménie Russe, 1884, Paris.

Տ ա խ տ ա կ 28

Արևելահայ կանանց գլխահարդարանքի նմուշները:

1. Քիֆիսաբնակ հայուհի: 2. Գյումրեցի (այժմ Լենինական) կին:
3. Դավրիժեցի հայուհի: 4. Օշականցի: 5. Ագուլեցի: 6. Նորջուղա-
յեցի հայուհի:

Т а б л и ц а 28

Образцы женских головных уборов Восточной Армении.

1. Армянка из Тифлиса.
2. Женщина из Ленинакана.
3. Армянка из Тавриза.
4. Армянка из Ошакана.
5. Женщина из Агулиса.
6. Армянка из Нор - Джуги (Новая Джуга).

Table 28

Head-dress specimens of the Eastern Armenian women (XIX c.).

1. An Armenian woman from Tbilisi.
2. A woman from Leninakan.
3. An Armenian woman from Tabrize.
4. A woman from Oshagan.
5. A woman from Agoulis.
6. An Armenian woman from New Jugha.

Տխ. 28. 2—5. ՀՊՊԹ-ի ազգագրական արձույթ:

Տ ա խ տ ա կ 29

1. և 2. Մեղրեցի կնոջ գլխահարդարանքը XIX դ., դիմացից և ծոճ-րակից դիտված: Դեմքը եզերող պարզեղենների գունավոր ման-րամասները տվել ենք տխ. 71, նկ. 1, 2: Ստորև՝ XIX դ. գանձա-կեցի հայերի հարսանեկան թափոր: Տղամարդկանց տարապը կովկասյանն է: Փեսային հագցրել են պսակադրության առթիվ հատուկ շապիկ. գլխարկի վրա ամրացրել են խաչանշանը, որի երկու կողմից ծապավենազարդ է իջնում կրծքին: Չեռքում բռնել է մոմ: Հարսը քողածածկ է: (Վերցված է լուսանկարից):

Т а б л и ц а 29

I—2. Головной убор женщины из Мегри. XIX в. Анфас и в профиль. (детали убора см. табл. 71, рис. 1—2).

Внизу — армянский свадебный кортеж из Гандзака. XIX в.

Table 29

1, 2 — Head-dress specimens of the Meghri women (face and profile). For details see pictures 1, 2 table 71.

Beneath: The wedding procession of Gandzagi Armenians—XIX c.

1

2

3

Տ ա խ տ ա կ 30

1. Գանձակեցի հայ քաղաքացի, որի տարապում ուշագրավ է չուխայի վարդականորեն առկախ թողնված թեպանիքը, որի ձախակողմյանը սովոր էին նետել ուտերի վրա!:
2. Լեռնային Ղարաբաղից (Արցախ) գեղջուկ, նախշուն ուսապարկով:
3. Թիֆլիսեցի հայ կինսոս:

Т а б л и ц а 30

1. Армянин — горожанин из Гандзака.
2. Крестьянин из Нагорного Карабаха.
3. Тифлисский армянин «кинто».

Table 30

1. An Armenian citizen of Gandzag.
2. An Armenian peasant from the Mountainous Gharabagh.
3. An Armenian fruit-monger — "Kinto" (Tbilisi).

Տխ. 30—1. Ե. Լալայան, Գանձակի գավառ, 1901, Թիֆլիս:

Տ ա խ տ ա կ 31

Ապարանցի գեղջկուհու տարազ (ՀՊՊԹ)¹.
Ստեփանակերտցի (Լեռնային Ղարաբաղ) տանտիկին՝ ջահրակ մա-
նեյիս²: Նրա տարազը սերտ նմանություն ունի զանգեզուրցիների
տարազին:

Т а б л и ц а 31

Крестьянка из Апарана.
Пожилая женщина из Степанакерта (Нагорный Карабах) в
костюме, имеющем тесное сходство с зангезурским.

Table 31

A peasant woman from Aparan.
An old woman from Stepanagerd (Mountainous Gharabagh).
Her costume has close resemblance to that of Zanguezourian.

Տխ. 31. 1—2 նկ. Ա. Պատրիկի, 1957:

Տ ա խ տ ա կ 32

Շուշեցի երիտասարդ հայուհու տարազ¹:
Քարավանատեր հայ վաճառականներ²: Հայաստանի պետականու-
թյան կործանումից հետո, բարբարոս տիրակալների ժամանակ էլ նը-
րանք երկրից երկիր երթնեկելու որոշ արտոնություններ էին վայե-
լում, քաջաբար դիմադրելով ավազակային հարձակումներին: Նը-
րանք նույնպես ծանր հարկեր էին վճարում իշխանություններին:

Т а б л и ц а 32

Наверху — женщина из Шуши (Нагорный Карабах).
Внизу — два торговца-армянина — владельцы караванов.

Table 32

A young Armenian woman from Shushi (Gharabagh).
Beneath: two Armenian merchants-caravan-leaders.

Տխ. 32. 1. Ազգագրական հանդես № 2, 1897 թ.:

2. Gagarine le Caucase pittoresque, 1847, Paris.

Տ ա խ տ ա կ 33

Շուշին մի ժամանակ Լեռնային Ղարաբաղի հայության մշակութային ամենազարգացած կենտրոնն էր, գրեթե մինչև 1920 թ.:

Մեր այս տախտակում ներկայացված է շուշեցի կանանց տարազի չորս փոփոխակ:

1. Շուշեցի աղջիկ: 2. Երիտասարդ կին, բերանակապ ավանդական տարազով: 3. Միջին տարիքի տիկին՝ մուշտակավոր: 4. Տարեց կին իր թոռնիկի հետ: Ինչպես տեսնում ենք, շուշեցի կանայք հավատարիմ մնալով դարավոր ավանդույթներին, յուրաքանչյուր տարիքի համար տարազ են ստեղծել, ցուցաբերելով նուրբ, վալեղուչ ճաշակ:

Т а б л и ц а 33

До 1920 г. город Шуши был культурным центром армян Нагорного Карабаха.

1. Девушка из Шуши.
2. Молодая женщина.
3. Пожилая женщина.
4. Старая женщина с внучкой.

Table 33

Till the year of 1920 Shushi was the cultural centre of Armenians of the Mountainous Gharabagh.

1. A young girl from Shushi.
2. A young woman from Shushi.
3. An old woman.
4. An old woman with her granddaughter.

Տխ. 33. 1—4. Սո. Լիսիցյանի արխիվից:

3
6 Հայկական տարազ

Տ ա խ տ ա կ 34

Անդրկովկասի հայ ազգաբնակչությունը 1828 թ. ռուս-պարսկական պատերազմը համարում էր պարսկական դարավոր բռնակալությունից ազատագրման առիթ: Այդ հույսերով խանդավառ, ամենուրեք կազմակերպվում էին հայ կամավորական ջոկատներ:

Ցարական կառավարությունը յուրաքանչյուր կամավոր վիճվորի տալիս էր կայծքարավոր մի հրացան, 30 փամփուշտ, 10 կայծքար, մի դաշույն, գոտեպարկ, ուսապարկ, մահուդե մոխրագույն չուխա, արխալուղ, շավար՝ սև գույնի, փափախ և յափունջի: Պաշտոնական այդ ցուցակի համաձայն, նկ. 2-ում պատկերել ենք հայ կամավոր վիճվորի տիպը, իսկ 1-ում՝ կամավորական մի ջոկատի դրոշակը¹:

Т а б л и ц а 34

В период русско-персидской войны 1826—1828 гг. вместе с царской армией за освобождение своей родины сражались и тысячи армянских добровольцев в отдельных отрядах и со своими знаменами.

1. Знамя добровольческого отряда.

2. Армянин - доброволец.

Table 34

In 1826—1828, during the Russian-Persian war thousands of Armenian volunteers faught together with the tsarist army against the enemy for the liberation of their motherland.

2. A type of an Armenian volunteer.

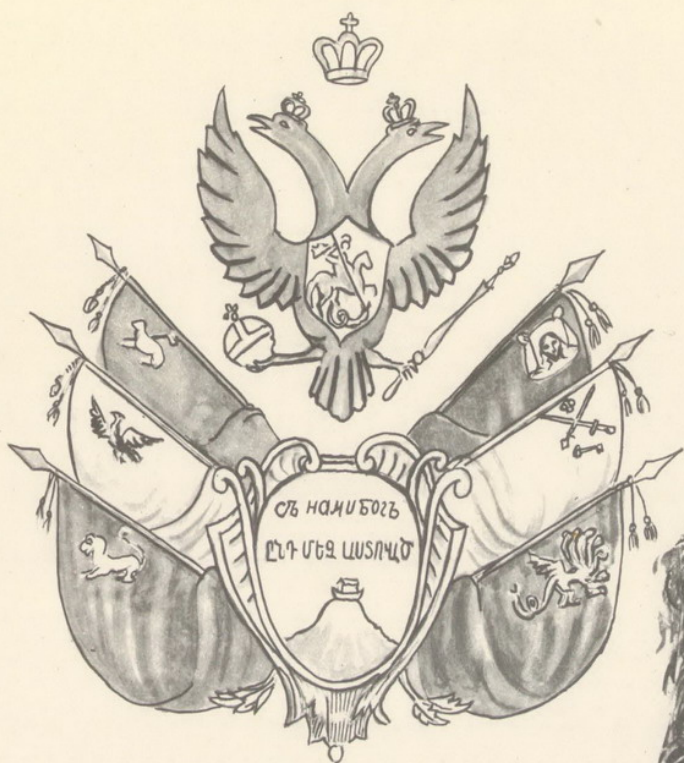
1. The flag of a voluntary batallion.

Տխ. 34. նկ. Ա. Պատրիկի:

Ծանոթ.—Տխ. 35-ը տե՛ս էջ 117

Прим.—Табл. 35 см. стр. 117

Note—tbl. 35, see page 117

Տ ա խ տ ա կ 36

Այս արձանը նորջուղայեցու տարազի նմուշ է, կանգնեցված Ֆրանսիայի Ավինյոն քաղաքում, ի պատիվ նորջուղայեցի Յոհան Ալթունի (Հովհաննես Ալթունյանի), որ XVIII դ. Ֆրանսիա է ներմուծել ներկատու տորոն բույսը, որի մշակությունը մեծ չափով շահութաբեր է եղել տեղական հյուսվածքեղենի ճարտարարվեստին:
2 և 3. Գորգագործ հայուհիներ՝ Սպահանի Չարմահալ ավանից¹:

Т а б л и ц а 36

В знак благодарности за ввоз и культивирование во Франции в XVIII в. марены, имеющей важное значение для развития шелковой индустрии, во французском городе Авиньоне был поставлен памятник уроженцу Новой Джуги Оганесу Алтуняну в национальном костюме.
2 — 3. Армянки - ковро ткачихи из поселка Чармаал (Исфаган).

Table 36

This picture shows the statue of Hovhannes Altounian which was erected in Avinion (France). Hovhannes Altounian had imported the madder tree to France in the VIII c. Its cultivation was profitable for the local silk industry.

2, 3 - Armenian rag weavers from Charmahal region of Isfahan.

Տխ. 36. 1. նկ. Արրահամ Գուրգենյանի:

Տ ա խ տ ա կ 37

Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ էր գտնվում Հայաստանի մեծագույն մասը՝ Բարձր Հայքը, Վասպուրականը, Տարոնը, Սասունը, Բաղեշը, Խարբերդը, Տիգրանակերտը, Կիլիկիան։

Քաղաքաբնակ հայ ժողովրդի մենաշնորհն էին ամեն տեսակի արհեստներն ու ներքին և արտաքին առևտուրը։

Հայ վաճառականները հետոց ի վեր առևտրական կապեր ունեին հատկապես Վենետիկի հետ։ Վենետիկցի նկարիչ Չեզարե Վիչելլոն հայ վաճառականների մի քանի տիպեր է նկարել և հրատարակել 1590 թ. իր «Աշխարհի ժողովուրդների հին և նոր տարազները» գրքում, որից վերցնում ենք նկ. 1, 2 և 3։

Վիչելլոն, որպես աղանատես, նրանց տարազի մասին գրում է.

1. «Քրիստոնյա հայ վաճառականները Սուլթանի հրամանով կրում են կամ մերոնց նման վենետիկյան գլխարկ, կամ՝ մորթիով եզերված։ Հագնում են սև, կապույտ, կամ մանուշակագույն նուրբ կերպասից կամ թավշից զգեստ։ Ամռանը հագնում են պարեգոտ՝ դամասկյան կամ այլ տիպի կերպասից. իսկ ձմռանը՝ վրայից հագնում են մուշտակ։ Կրում են կապույտ պաստառն գուլպա և թրքական ձկնի հողաթափ, կաշվե կրկնակողշիկով»։

2. «Բարեկեցիկ հայ, որի զգեստը երկար է, ինչպես հույներիը և արևելյան ուրիշ ժողովուրդներիը։ Ապարոշը կապտագույն է, քանի որ սպիտակ գույնը միայն թուրքերին է վերապահած։ Վերարկուի թեզանիքը կարճ են, պարզարուն և ազատ ձգված։ Անդրավարտիքը սրունքի վրա լայն է։ Նրանք ընդհանրապես զեղահասակ են և բնականորեն թխագույն»։

3. «Պարկեշտ հայուհի»։ Այս տարազն արտահայտում է համեստություն և կուսություն։ Այդ երկրում կանայք կրում են սպիտակ ծածկույթ, որով փաթաթում են իրենց ամբողջ մարմինը։ Փողոց դուրս գալիս դեմքը ծածկում են քողով, որը հոնքերից վերև հավաքված է։ Կրում են շերտավոր, մետաքսե տրեկով եզերված վերարկու»¹։

4. Այս դիմանկարը գործն է մեծանուն նկարիչ Լեոնարդո դա Վինչիի, որպես հայկական տիպ, դիմացից և կիսադեմից նկարված, բնորդ ունենալով մի հայ վաճառականի, քանի որ ճշտվում համապատասխանում է Վիչելլոյի նկ. 1 տիպին։

Տխ. 37. 1. Cesare Viccellio. „Habiti antiche moderni di tutto il mondo“. Venezia, 1590:

2. Աբգար Թոխաթեցու հրատարակած օրացույցից։

5. Այս նկարում պատկերված է հայ առաջին տպագրիչ Աբգար Թոխաթեցին իր որդու՝ Սուլթանշահի հետ², որին 1564 թ. ներկայացնում է Հռոմի պապին, իբրև Միքայել կաթողիկոսի պատվիրակ, խնդրելու նրա օգնությունը հայ քրիստոնյա ժողովրդին ազատագրելու թուրք-պարսկական անտանեղի բռնապետությունից։ Աբգարի և որդու տարազը գրեթե նման է Վիչելլոյի ներկայացրած հայ վաճառականի կրած տարազին։

Т а б л и ц а 37

Большая часть Армении была под господством Османской империи. Ремесла и торговля были монополией армян. Торговцы часто посещали Венецию. В 1590 г. итальянский художник Чезаре Вичеллио нарисовал двух армян: торговца (рис. 1), горожанина (рис. 2) и скромную армянку (рис. 3).

4. Голова торговца-армянина (профиль и анфас). Нарисовано Леонардо да Винчи.

5. Армянский первопечатник Абгар Тохатеци представляет своего сына Султаншаха в 1564 году папе Римскому в качестве делегата католикоса всех армян Микаэла. Они изображены в национальных костюмах.

Table 37

The greater part of Armenia was under the Osmanian domination. The various handicrafts as well as the internal and external trades were the monopolies of the Armenian citizens. Cesare Vicellie, a Venetian artist painted some of their types that entered his book "The old and new costumes of the peoples of the world" published in 1590.

1. A merchant.

2. A well-off Armenian.

3. An Armenian decent woman.

4. The head of an Armenian merchant (face and profile). Drawing by Leonardo Da Vinci.

5. Abgar Tokhuntsi with his son Sultanshah, presents himself to the Pope of Rome as a delegate from Armenia (1564). They both wear national costumes.

Տ ա խ տ ա կ 38

Վանա լճի հարավ-արևմտյան լեռնային մարզերում բնակվում էին շատախցիները¹, որոնց տնայնագործական արհեստը շալագործությունն էր:

Վերևի խմբանկարում շատախցիներ են. իրենց իսկ գործած ավելի կտորներից ձևավորել են իրենց ավանդական տարապը:

Վարի խմբանկարում Մշո դաշտի բնակիչներ են՝ հայկական տիպիկ տարապով²:

Т а б л и ц а 38

Коренные жители Шатаха. Шатахский уезд расположен к юго-западу от озера Ван (основное занятие населения — ткачество).

Наверху — шатахцы в местных костюмах.

Внизу — коренные мушцы.

Table 38

1. Natives of Shatakh (south-east of Lake Van). They were mostly weavers.

Above: Natives of Shatakh in their homemade costumes.

Beneath: Natives of Moush.

Տխ. 38. 1—2. «Փարոս Հայաստանի» № 4, էջ 20:

Տ ա խ տ ա կ 39

1. Բարձր Հայքի գյուղական նահապետի տիպարը: Թաղիքե քուլդի շուրջը փաթաթել է կապտորակ յազմա: Հագել է մուգ գույնի գեղջկական բաճկոնակ՝ սալթա, երկար թևքերով: Կրծքի փեղկերը միացված են կապով: Մեջքին փաթաթել է բրդե բազմածալ սպիտակ գոտի: Սև բրդից գործված լայնկեկ շավարը հասնում է մինչև ոտքերը: Գուլպաները նախշուն հյուսքով են, ոտքերը՝ տրեխավոր:

2. Մշեցի կնոջ պարզ, ճաշակավոր տարապի մի նմուշ է:

3. Մշեցի գյուղապետ:

Վարի շարքում՝ 1—4, Վասպուրականի պանապան մարզերի գեղջկական տիպեր:

Վասպուրականի պանապան գավառներում հայ գյուղացիների և հարևան քրդերի տարապի միջև կային որոշ նմանություններ և տարբերություններ: Օրինակ, քրդերի ապիի (կարճ թիկնոց) կուրծքը եզերված էր ոսկեգույն երիկով, իսկ հայերինը՝ ասեղնագործ նախշերով: Հայերի շավարը, հատկապես փողքերի մասում, լայնկեկ է և կողքերին՝ ասեղնագործված շերտով, իսկ քրդականը դա չունի: Քրդերի քլուպը բարձր է և կոնաձև, որի շուրջ փաթաթում են գույնզգույն յազմա, իսկ հայերինը ցածր է և շուրջը մուգ գույնի յազմա (փուշի) փաթաթած, ոմանք թաղիքե պարզ քասակ կամ ասեղնագործ գդակ (արախչի) են դնում: Հայ գյուղացիների զգեստավորման մյուս մասերը նման էին մշեցիների տարապին:

Т а б л и ц а 39

1. Сельский старейшина (Эрзерумская провинция).

2. Молодая женщина из Муша.

3. Сельский староста из Муша.

Внизу—1—4—образы крестьян из разных областей Васпуракана.

Table 39

1. The figure of a village patriarch (Erzeroum region).

2. A young woman of Moush.

3. The figure of a village elder (Moush).

Beneath: 1, 4—Types of peasants of different regions of Vasbouragan.

Տխ. 39. 1. Les costumes des peuples de l'Empire ottoman, Cos/ple. 1873, pl., XIX, Viene.

2—3. Լինջ, Հայաստան, ք. հտ., էջ 188:

Ստոքհոլմ՝ 1—4. «Գեղունի», 1909, էջ 59:

Տ ա խ տ ա կ 40

Կարևո ժողովրդական հին տարազն են կրում նստած տարեց կիներն առ տղամարդը:

Վարը՝ 1, 2 և 3-ը՝ կանացի ոսկերչական քամարներ, իսկ 4, 5 և 6-ը՝ ճարմանդի տեսակներ են (ՀՊՊԹ):

Т а б л и ц а 40

Старая женщина и мужчина в местных старинных костюмах Гарина.

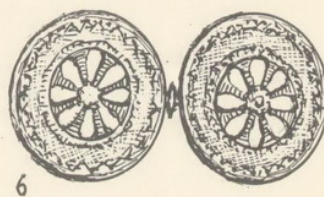
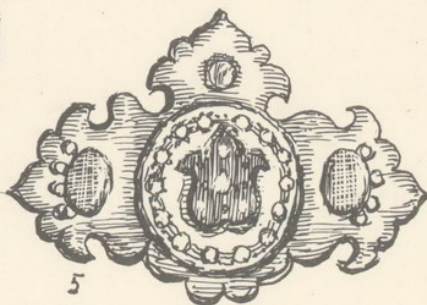
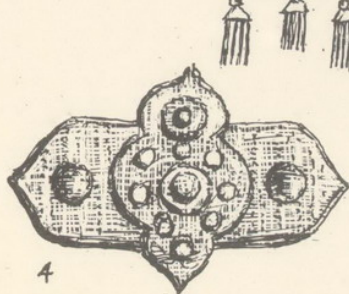
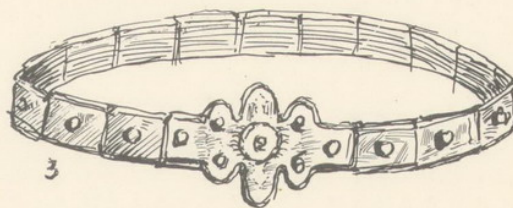
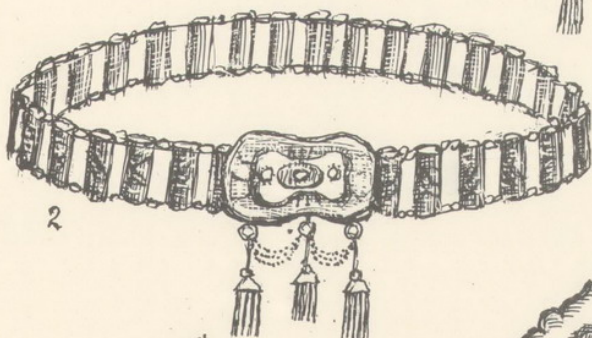
Внизу—1, 2 и 3—образцы женских ювелирных поясов. 4, 5 и 6—образцы пряжек.

Table 40

This aged couple wears the traditional costumes of Garin.

Beneath: 1, 2 and 3—Women's goldsmith belts.

4, 5 and 6—Types of clasps.

Տ ա խ տ ա կ 41

1. Վանեցի ընտանիք (XIX դ.) տարավով¹: Ստորև՝
1. Կնոջ տարազ էրզրումի Կիսիմ գավառի խոտրջուր ավանից, որի գունավոր պատկերումը տրված է տխ. 76-ում:
2. Տրապիզոնցի հայ պատանի, որի տարազը նման է լազականին:
3. Բարձր Հայքից երիտասարդ մի հայունի², պարզ և շնորհալի տարազով: Գլխին կրում է կեղծ-սկեշարով թասակ, որից քունքն ի վար իջնում են կախիկներ: Շերտավոր գործվածքով մինչև ոտքերն իջնող երկփեղկանի պարեգոտի եզերքը սղոցաձև ասեղնագործված է, մեջքի շուրջն ամփոփված է լայն գոտիով: Երկու կողերին ունի պատռվածք: Թևերը լայնաբերան են, ի հարկին ետև ծալելու համար:

Т а б л и ц а 41

- Наверху — I. Семья из Вана в костюмах XIX в.
 Внизу — I. Женщина из Хотрджура (Эрзерум).
 2. Юноша из Трапезунда.
 3. Молодая армянка из Высокой Армении (Барцр Айк).

Table 41

- A family from Van (the costumes pertain to the XIX c.).
 1. A woman from Khoterjoor (Erzeroum province).
 2. An Armenian youth from Trabison d.
 3. A young woman from Central Armenia — "Bartsr Haik".

Տխ. 41—1. «Փարոս Հայաստանի» 1881, № 6, էջ 21:
 Ստորև՝ 2. Լինչ, Հայաստան, ր. հուն., էջ 250:

1

1

2

3

Տ ա խ տ ա կ 42

- 1, 2 և 3. Հայր՝ իր երկու որդիների հետ!։ Սեբաստիայի մոտիկ Կովտուն գյուղից։ Վերնաշապիկի վրա հագնում էին ելեկ՝ ասեղնագործված։ Մեջքը պաշտպանված է լայն գոտիով, որի վրա ոմանք կապում էին նաև կաշվե ծալքավոր գոտի (սերաթլըգ), ուր խրում էին ծխախոտի ծրարը, թղթեր և ի հարկին նաև մի փոքր դաշույն։ Շավարի վերևի մասը խիստ լայն էր և հագնելիս բազմաթիվ փոթեր էին գոյանում, իսկ իջնելով վար՝ մինչև ոտքերը, նեղանում էր (տե՛ս տխ. 50, նկ. 2')։
4. Սեբաստացի արհեստավոր (կամնագործ)։
- Վարի շարքում՝ սեբաստացի կանայք աշխատանքի պահին, տնային զգեստավորումով (ՀՊՊԹ լուսանկարչական ֆոնդից) 5։

Т а б л и ц а 42

- 1, 2 և 3. Крестьянин со своими двумя сыновьями из села Ковтун, близ Себасти (см. также табл. 50, рис. 2).
4. Ремесленник с молотильной доской из Себасти.
- Внизу — женщины Себасти во время работы в домашних одеждах.

Table 42

- 1, 2, 3 — A farmer with his two sons from Kovdoon village (near Sivaz). See picture 2', table 50.
4. An artisan from Sebastia (Sivaz).
- Beneath: Women of Sivaz at work.

Տխ. 42. 1—4. Վ. Համբարձումյան, Գյուլաշխարհ, Փարիզ, 1927, էջ 120, 165։

5. Ըստ 1913 թ. մի լուսանկարի (ՀՊՊԹ)։

Տ ա խ տ ա կ 43

- 1,2. Այր ու կնոջ տարազ Ձեյթունի գավառական կենտրոն Մարաշից¹:
3. Մերաստիայի Մանճրլըզ գյուղի հարսնացու: Հատկապես հետաքրքիր է նրա գլխի հարդարանքը: Գլխի խուլը սպիտակ քողով պատելուց հետո, վրան ուլունքաշար էին բոլորում, զագաթին ամրացնելով նորաբողբոջ երեք փնջիկ, սասունցիների փեսայի գլխի «ձղա»-ի նման (տխ. 58): Պարեգոտի լայնաբերան թեպանիքից դուրս կախված են շապիկի երկար ճոթերը, նման էրպրում-ցի կանանց դաստակի կախիկներին: Մեջքին ունի ոսկերչական քամար: Մուգ գույնի կենտրոնում ժապավենով ձևավորված է վարդարուն մի քառակուսի:
- 4 և 5. Տիգրանակերտցի այր ու կնոջ տարազ, որի վրա պզգցվում է անատոլիական ազդեցությունը:
6. Կանացի տարազ Խարբերդի գյուղերից: Գլխի վարդարուն հարդարանքն ինքնատիպ է: Բազուկներին կապել է բազպան, ոչ թե որպես աշխատանքային անհրաժեշտություն, այլ որպես վարդ:
7. Խարբերդի գյուղերից տղամարդու այս տարազում կան օտար ազդեցություններ: Միջագետքյան կարճ մաշկադի վրա հագել է անհարկի ասեղնագործված բաձկոն: Մեջքին կապել է գոտի և կաշվե սերաթլըզ: Շավարը բազմաձայ է:

Т а б л и ц а 43

- 1—2. Чета из Мараша (провинциальный центр Зейтуна).
3. Невеста из села Манджелек, близ Себастии.
- 4—5. Чета из села Тигранакерт.
6. Женский костюм сел Харберта
7. Мужской костюм жителя Харберта.

Table 43

- 1, 2. A couple of Marash—the provincial centre of Zeytoon.
3. A bride from Manjilig, a village near Sivaz.
- 4 and 5—A couple from Dickranagerd.
6. A woman's costume (Harport).
7. A man's costume (Harport).

Տխ. 43. 1—2. Գ. Գալստյան, Մարաշ, 1934, Նյու Յորք:

3. Ձեռք բերված հայրենադարձներից:

4, 5, 6, 7. Վերցրել ենք անցյալ դարի վերջերում Կաբուսի-նյան կրոնավորների հրատարակած տարազային բացիկների շարքից:

Տ ա խ տ ա կ 44

1. Հայուհի Պոնտոսի հայաբնակ Համշենի շրջանի գյուղերից (XIX դ.):
2. Ամասիա քաղաքի նորահարս՝ շնորհալի տարազով, որը տիպական էր ամբողջ Փոքր Հայքի՝ Սեբաստիայի, Երզնկայի քաղաքաբնակների համար:
3. Երիտասարդի այս տարազը տիպական էր Փոքր Հայքի տղամարդկանց:
4. Սեբաստիայի գավառական կենտրոն Կեմերեկ ավանից է այս հայուհին, որի պարզ, ճաշակավոր հագուստ-կապուստը տիպական էր ամբողջ այդ շրջանի համար:
5. Սեբաստիայի Կյուրին ավանից մի հայ աշուղի՝ Խելոք Կարապետի պատկերն է, որի տարազը տիպական չէ հայրենակիցներին, գուցե հարմարեցված է իր աշուղական կոչումին:
6. Շապին-Գարահիսարցի աղջիկ (1900 թ.), որի զգեստավորման մեջ արդեն մուտք է գործել եվրոպական ճաշակը, սակայն պահպանվել է գլխին վարդարուն թասակ կրելու հայկական հին սովորույթը: (Տարբեր լուսանկարներից):

Т а б л и ц а 44

1. Армянка из уезда Амшен (Понто́с). XIX в.
2. Невеста из города Амасия.
3. Мужчина из Малой Армении (Покр Айк).
4. Женщина из поселка Кемерек (Себастья).
5. Портрет армянского ашуга (народный певец) из Кюрина.
6. Девушка из Шапин-Гараиссара.

Table 44

1. An Armenian woman from Hamshen (XIX c.).
2. A bride from Amasia.
3. A young man of Minor Armenia.
4. A peasant woman from the village of Kemerek (Sivaz Province).
5. A figure of an Armenian troubadour from Gyurin.
6. A girl from Shabin-Garahissar.

Տ ա խ տ ա կ 45

Վերևում՝ նկ. 1. Ակնեցի մի ընտանիք XVIII դ. տարազով¹:
Ներքևում՝ նկ. 2 և 3. Երիտասարդ և տարեց կեսարացիներ են
XVIII դ. տարազով²:

Т а б л и ц а 45

Наверху — семья из Акна (XVIII в.).

Внизу — молодой и пожилой кесарийцы в костюмах
XVIII в.

Table 45

Above: A family from Akn (XVIII c.).

Beneath: A youth and an old man of Caesarea (the costumes
pertain to the XVIII c.).

Տխ. 45—1. Մ. Պարսամյան, Ակն և ակնեցիներ, 1952, Փարիզ:

2. Ա. Ալեոյաշյան. Հայ Կեսարիա, ք. հ. 1937, Կա-
հիրե:

Տ ա խ ն ա կ 46

Վերևի շարքում երեք զեյթունցի, տարբեր տարիքի, հետևաբար տարազան բնորոշ գծերով¹:

Չեյթունցիները իրենց լեռնային դժվարամատչելի դիրքի շնորհիվ պահպանել էին կիսանկախ գոյություն:

Ստորև՝ զեյթունցի այր և կնոջ տարազ²:

Т а б л и ц а 46

Наверху — трое зейтунцев.

Внизу — костюмы супругов из Зейтуна.

Благодаря своему неприступному географическому расположению, Зейтун был полунезависимой провинцией.

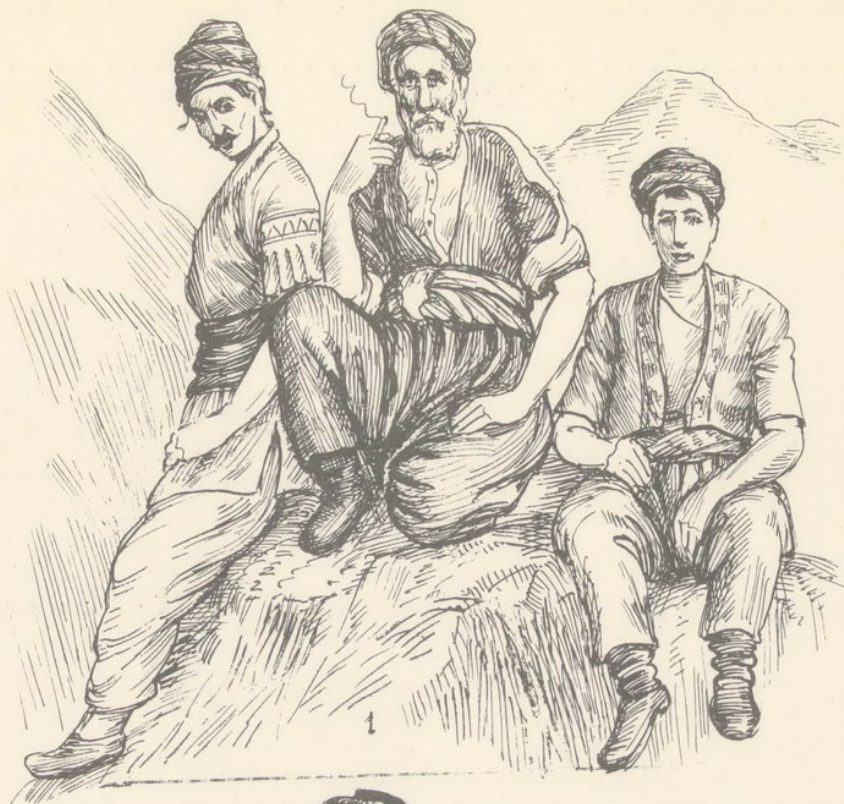
Table 46

Above: Three inhabitants of Zeytoon.

Beneath: A couple from Zeytoon. Due to the mountainous and inaccessible position of Zeitoon its population has always been freedom-wishing.

Տխ. 1. Agassi, Zeitoun, 1897, p. 203, Paris.

2. Գ. Գալստյան, Մարաշ. 1934, Նյու Յորք:

Տ ա խ տ ա կ 47

Արևմտահայ ավագանու գլխարկների տեսակներ, XVIII—XIX դդ.:

1. Կ. Պոլսում գործող մի մեծահարուստ առևտրական՝ Յաղուբ ամիրան, որը նաև օսմ. արքունիքի սեղանավոր էր (մեռ. 1752 թ.):
2. Նշանավոր ոսկերիչ Միքայել Տյուպյանն է (1724—1783):
3. Պետրոս Մարգար Ալիշանն է (1775—1834), դրամագետ և հնագետ: Հայրն էր Ղևոնդ Ալիշանի:
4. Կ. Պոլսում գործող հարուստ ամիրաներից մեկը:
5. Նշանավոր Հարություն Ամիրա Պեղճյանն է (1771—1834), առևտրական և պետական-ֆինանսական գործիչ, որի գլխարկը հետագայի կարմիր ֆեսի նախատիպն է, կանգվածեղ ծոպով:
6. Եզիպտոսի վարչապետ Նուբար Փաշան է (1825—1899), որի գլխարկն արդեն ընդհանրացած կարմիր ֆեսն է, որ գործածությունից հանվեց 1925 թ., Քեմալի հրամանագրով:
7. Իզմիրի հայ համայնքի նշանավոր դեմքերից, նահատակվել է XVII դ.: Գլխարկը խուլրի շուրջը մեծապանգված ապարոշով է փաթաթած, անշուշտ, ոչ սպիտակ, որը միայն մահմեդականներին էր հատուկ:
- 8 և 9. Անցյալ դարի կեսերի եվրոկիաբնակ հայ տղամարդու և կնոջ գլխարկաձևեր են¹:

Т а б л и ц а 47

Образцы шапок вельмож Западной Армении XVIII — XIX вв.

1. Знатный купец из Константинополя Ягуп Амира.
2. Знатный ювелир Микаел Тюзян.
3. Археолог Петрос-Маргар Алишан.
4. Знатный человек из Константинополя.
5. Купец и финансист Арутюн Амира Пегджян.
6. Премьер - министр Египта Нубар Паша.
7. Один из знатных людей армянской общины Измира.
- 8—9. Образцы мужских и женских шапок Евдокии.

Table 47

The hats of an Armenian Lords (XVIII—XIX c.c.).

1. Yagub Amira, a well-known merchant from Constantinople.
2. Michael Tuzian, a well-known goldsmith.
3. Bedros-Markar Alishan, a famous archaeologist.
4. A wealthy lord from Constantinople.
5. Harutune Amira, a well-known businessman and financier.
6. Nubar Pasha (1825—1899). Prime Minister of Egypt.
7. An important figure of the Armenian community of Izmir.
- 8—9. Samples of hats of men and women of Evdokia.

Տխ 47. 1—9. Տարբեր հրատարակություններից:

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Տ ա խ տ ա կ 48

Վերևի շարքում XIX դ. առաջին քառորդում Կոստանդնուպոլսում բնակվող հայ կնոջ և տղամարդու տարապի նմուշներ են, վերցված Կ. Պոլսի ազգային երկամեդալոնի մի որմնանկարից¹: Ստորև՝ Տարոնի և Վասպուրականի գյուղերից Կոստանդնուպոլիս փանդխտած գյուղացիներ են, իրենց բնիկ տարապով²:

Т а б л и ц а 48

Наверху—костюмы армян из Константинополя (женский и мужской) I-ая четверть XIX в.
Внизу—крестьяне Тарона и Васпуракана, переселившиеся в Константинополь.

Table 48

Above: Costumes for men and women of Constantinople (I quarter of the XIX c.).
Beneath: Peasants of Daron and Vasbouragan emmigrated to Constantinople.

Տխ. 48—1. «Աեսուլաք»-բժ. ամսագիր, № 6, էջ 127, Փարիզ, 1936 թ.:
2. «Փարոս Հայաստանի», 1881, № 2:

Տ ա խ տ ա կ 49

Վասպուրականի պանապան գավառներում հայ կանանց գործածած վարդեղեն:

1. Մախչա, որը կապում էին ճակատակապի վրա և շղթայի երկու ծայրերն ամրացնում ծոծրակին: 2 և 2'. Երեսնոց՝ կախում էին քունքերին: 3. Շվան, որը գեղջկուհիները ամրացնում էին ֆեսի վրա: 4. Կրծքավարդ: 5, 6. Խվմա, անցկացնում էին քթի բլթակին, որպես վարդ: 7. Գլխահարդարանքի շղթայավոր կանոթ: Ներքևի շարքում՝ 1. Մոկսի, Շատախի, Հայոց ձորի կանանց գլխակին ամրացված թասակաձև ոսկերչական վարդեր, քունքերից առկախ երեսնոցով:
- 2-ը հատուկ է Մոկսի կանանց գլխահարդարանքին, որին կցված են ծրպերով վերջացող երկար հյուսքերը: 3-ը կրծքավարդ է (<ՊՊԹ):

Т а б л и ц а 49

Ювелирные украшения армянок из различных уездов Васпуракана.

I — 7. Детали ювелирных украшений.

Внизу—1—ювелирные украшения Мокса, Шатаха и Айоц-дзора.

2. Ювелирные украшения женщин Мокса.

3. Ожерелье.

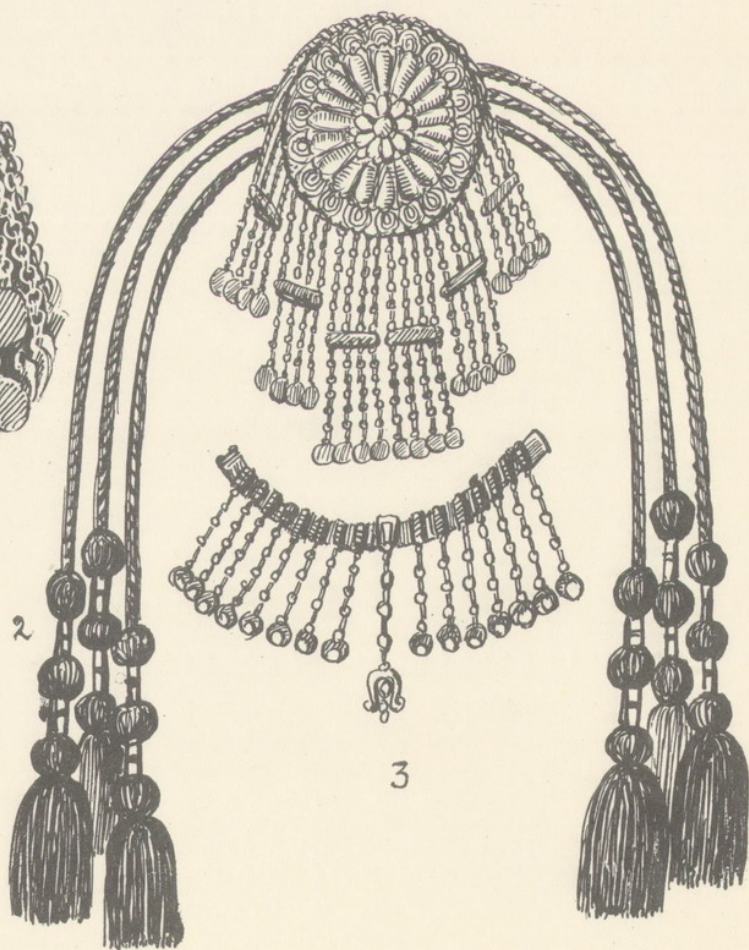
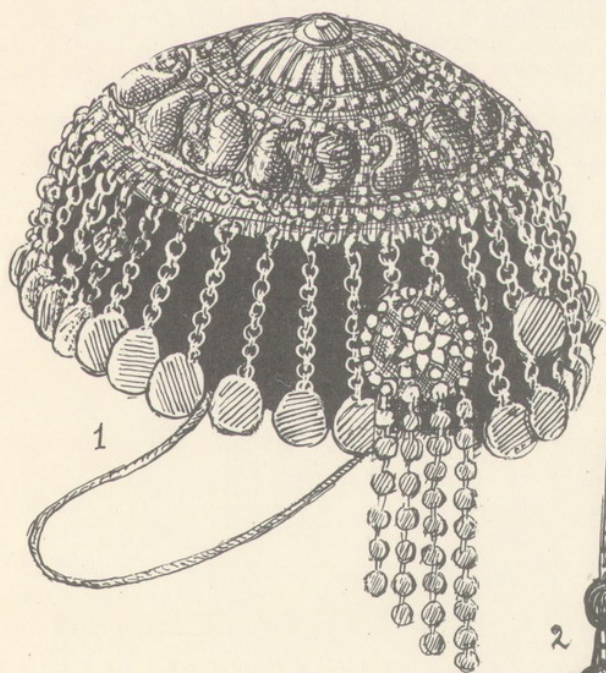
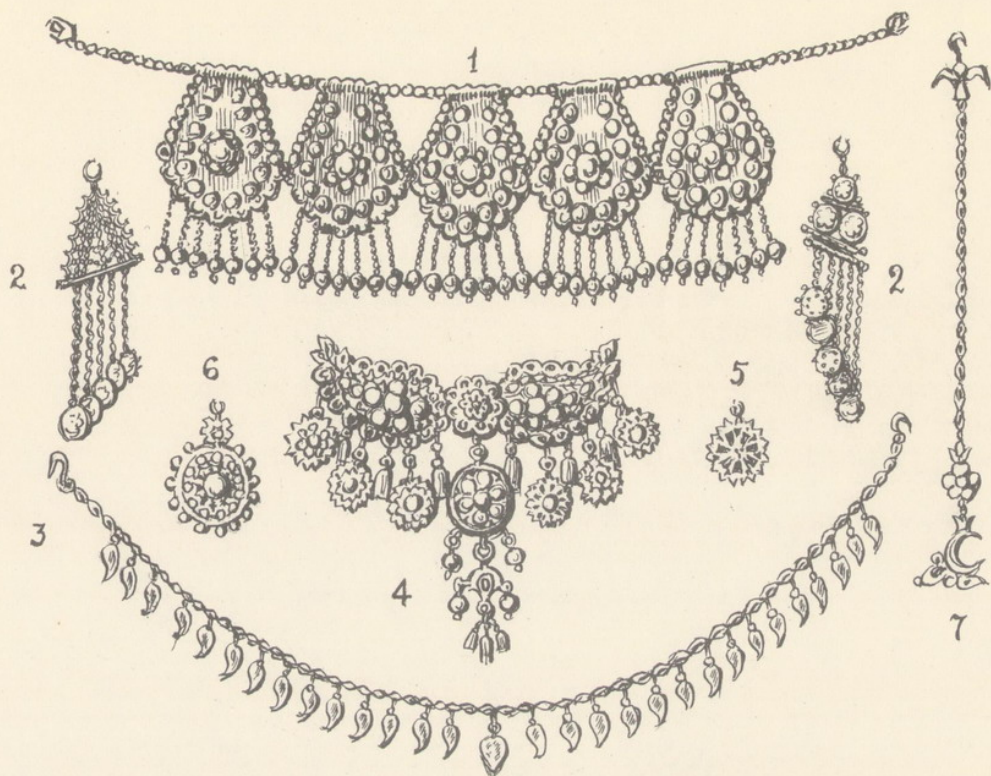
Table 49

1. Ornaments of the Armenian women of different provinces of Vasbouragan.

1-7 - Ornament details.

Beneath: 1-3 - Goldsmith ornaments of Moks, Shatakh, Hayots Dzor.

Տխ. 49. ՀՊՊԹ-ի նյութերից:

Տ ա խ տ ա կ 50

Վերը՝ Փոքր Հայքի տղամարդկանց և կանանց զգեստի փովածքի գծագրություններ¹:

1. Տիպիկ՝ մինչև ծնկները հասնող կարճ շավվար (փովածքը): 1'. Նույնը՝ հագած վիճակում: 2. Սղմա կամ վաղա՝ փովածքը: 2'. հագած: 3. Ելեկ: 4. Բազմաձև շավվարի փովածք: 5. Դելմե (պարեգոտ): 6. Էնթարի՝ երեք ձգվածքով, առաջամասի քղանցքը և վելի կարճ է, որպեսզի դելմեի քղանցքը երևա: 7. Իշլեկ: 8. Կտըր, որը տղամարդիկ էլ էին հագնում:
Վարը տրված են սասունցի կանանց ներքին և արտաքին զգեստավորման փովածքի գծագրերը²: 1. Կտավեղեն շապիկ, սպիտակ կամ կարմրագույն, որի քղանցքը կողմնակի երկու ձգվածք ունի, աշխատելիս վեր հավաքելով գոտու մեջ խրելու համար:
2. Էնթարի, կողքից երկու ձգվածքով: 3. Կուրտիկ, որը սովորաբար մանուսայից էին կարում, իսկ հարսների համար՝ գույնիից:
4. Վարտիք, որի ծնկներից ներքև գույնի կտորից էին կարում, որպեսզի քղանցքը վեր հավաքելիս վարտիքի կտավը չերևա:
5. Չատրիկ (գոգնոց): 5'. Քովնտի դիրքով: 6. Սրտանոց (կրծկալ) ընդհանրապես մուգ կապույտ կտավից, ասեղնագործված: 7. Ուռնաման, որի կրունկին մեխում էին պայտ՝ ձմռանը չափելու համար:

Т а б л и ц а 50

Наверху—1—8—детали мужских и женских костюмов армян Малой Армении (Покр Айк).

Внизу—1—7—детали женского костюма из Сасуна.

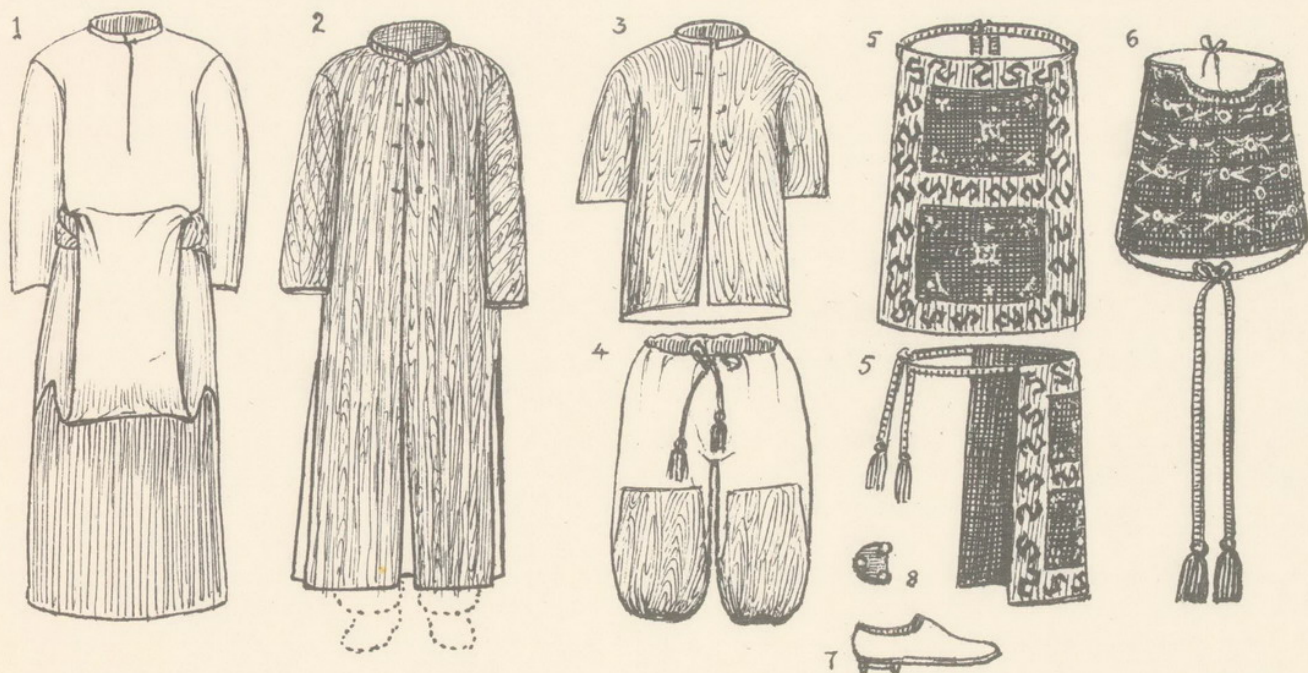
Table 50

Above: 1—8. Drawings of costumes of men and women (Armenia Minor).

Beneath: 1—7—the details of a woman's costume of Sassoun.

Տխ. 50. 1. Գ. Հյուսիսյան, Ե. Գարահիսարի մասին գրած անտիպ նյութերից (<ՊՊԹ>):

2. Եղիազար Կարապետյան, Սասունի ազգագրություն: Երեվան, 1962, էջ 57—67:

Գունավոր նկարաշարք
Цветные иллюстрации
Colored Pictures

Տ ա խ տ ա կ 7

Տիգրան Մեծի արքունիքը, վերականգնված՝ ըստ տարազների պատմական տվյալների:

Т а б л и ц а 7

Изображение двора Тиграна Великого по письменным сведениям об одежде.

Table 7

1. This picture gives the description of the court of Tigran the Great (based on the historical facts about the costumes of that period).

Տխ. 7. «Տիգրան Մեծի արքունիքը», նկ. Ա. Պատրիկի:

Տ ա խ տ ա կ 35

Կոմպոզիցիոն նկար՝ «Ներսես Աշտարակեցին հայ կամավորական մի ջոկատի դրոշակ է հանձնում»:

Т а б л и ц а 35

Композиционная картина «Нерсес Аштаракецци вручает знамя добровольческому отряду».

Table 35

Nerses Ashtaragetsi gives the flag to an Armenian voluntary battalion (coloured).

Տխ. 35. «Հայ կամավորական շարժումը 1827 թ.», նկ. Ա. Պատրիկի:

Մանրանկարչական տարապներ
Костюмы в миниатюрах.
Costumes Taken From Miniatures

Տ ա խ տ ա կ 51

Վերևի մանրանկարը վերցված է Էջմիածնի Ավետարանի վերջում կարված մի հավելվածից և համարվում է VII դարի: Տվյալ ժամանակի հայ իշխանավորի տարապի հազվագյուտ մի պատկերում է:

Վարի խմբանկարում Վանանդի թագավոր Գագիկն է, Գորանդուխտ թագուհու և դստեր՝ Մարիանի հետ:

Այս մանրանկարի բնագիրը գտնվում է Երուսաղեմի Հայոց Մատենադարանում, շատ եղծված վիճակում: Վ. Հացունին հրատարակել է այն իր «Պատմություն հին հայ տարապին» գրքում միագույն և շատ անորոշ: Սակայն իր տրամադրության տակ ունենալով նաև գունավոր լուսանկարը, մանրամասն նկարագրում է այն, որի հիման վրա էլ մենք շանացել ենք, որքան կարելի էր, վերականգնել IX դարի հայ արքունական տարապի այդ թանկագին պատկերումը:

Т а б л и ц а 51

Миниатюры, извлеченные из многочисленных армянских рукописей, в которых содержатся образцы одежды данного времени.

Наверху—костюм армянского князя по миниатюре VII в. (Евангелие из Эчмиадзина).

Внизу—царь Вананда Гагик, царица Горандухт и их дочь Мариам.

Table 51

These specimens of costumes have been chosen from the numerous Armenian manuscripts.

Above: An Armenian prince (Echmiadzin Gospel, VII c.).

Beneath: King Gagik of Vanand, Queen Gorandookht and their daughter Mariam.

Տ ա խ տ ա կ 52

Վերևում ներկայացնում ենք մեր մանրանկարչության գոհարներից մեկը՝ վերցված Մուղնու նշանավոր Ավետարանից: Անիի ժողովրդական կյանքի մասին պատկերացում գրեթե չունենք: Եվ ահա, այս մանրանկարում տաղանդավոր մանրանկարիչը հարազատորեն պատկերել է Անիի կյանքից մի գեղեցիկ դրվագ: Ահա մի տանտիկին, դռան վարագույրը կողմ արած, կանգնել է տե՛ս սեմին, քաղաքացու իր պարզ, նրբաճաշակ տարազով հագնված ու նայում է եկող իր բարեկամուհուն, նրան ներս հրավիրելու համար!:

Ստորև՝ Անիի կյանքից ուրիշ մի հետաքրքիր դրվագ է պատկերված: Երեք երիտասարդ գրեթե նույնակերպ ժողովրդական տարազով, ծառ են բարձրացել, այն հատելու համար²:

Т а б л и ц а 52

Наверху—костюм армянки из Ани (по миниатюре из Евангелия Мугни).

Внизу—трое мужчин почти в одинаковых костюмах Ани обрубают ветки деревьев.

Table 52

Above: A woman's costume from Ani (Moughni Gospel).

Beneath: Three young men in identical costumes, cutting off the branches of a tree.

Տխ. 52—1. Մատենադարան, 6288:

Տխ. 52—2. Մատենադարան, 6288:

Տ ա խ տ ա կ 53

Վերևում՝ ժողովրդական տարազի երեք տիպեր, վերցրած Հաղպատի Ավետարանից (1211 թ.):

1-ը աղախին է, կժով, անձեռոցիկը ձեռքին, զարդարուն հագնված, գլխին՝ անսովոր բարձրությամբ և իգական սեռին ոչ վայել զրկարկով, հաջորդ երկուսի գլխին ևս տեսնում ենք նմանատիպ գլխարկներ:

2-ը ձկնորս է և մանրանկարի կողքին կա հետևյալ հավաղեպ և սրտառուչ գրությունը. «Շերանիկ, քանի գաս, ձուկն բեր»:

Սրանց տարազը որքան իրական, սակայն պարզականը գերակշռում է: Իրականը այն է, որ մանրանկարիչը ապրում էր այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ ստեղծվել էր հայ-վրացական սերտ գործակցություն, մասնավոր զինվորական՝ Չաքարյանների գլխավորությամբ, որի հետևանքով երկու հարևան ժողովուրդների միջև տեղի էին ունեցել տարազային փոխազդեցություններ: Օրինակ, նկ. 2-ի գլխարկը նմանություններ ունի Հառիճի վանքի հյուսիսային ճակատին քանդակված Չաքարյան եղբայրների գլխարկներին (տխ. 26, նկ. 2):

3-ի տարազը, որպես նվագածուի, ավելի պարզ է, հետևաբար՝ ավելի իրական: Վարը՝

1. Հայ քաղաքացու տիպ, որի տարազը համադրությունն է հայ-վրացական տարազի:

2. Տվյալ ժամանակաշրջանում հայ վաճառականները, հարուստները կրում էին սրա նման ապարռչ և պճղնավոր վերարկու:

Т а б л и ц а 53

Наверху—три типа народного одяния из Ахпатского евангелия (1211 г.).

1. Служанка с кувшином.

2. Рыбак (его шапка похожа на головные уборы братьев Закарян. См. табл. 26, рис. 2).

3. Музыкант.

Внизу: 1—Армянин-горожанин.

2—Богатый горожанин того времени.

Table 53

Above: Three types of the popular costumes from the Haghat Gospel (the year 1211).

1. A maid with a jug.

2. A fisherman. His hat resembles to those of the Zakarian Brothers' (picture 2, table 26).

3. A musician.

Beneath: 1. An Armenian citizen.

2. Armenian rich citizen of the same epoch.

Տխ. 53—1. Մատենադարան, 6288:

Տխ. 53. Վարը՝ 1—2. Մատենադարան, 6288:

Տ ա խ տ ա կ 54

Վերևի շարքում՝ 1. Ապարոշավոր, օտարոտի, թաթարական գլխարկով այս երկու պատանիների հանդերձանքը XIII դ. տարալին է պատկանում:

2. Սյունիքի իշխանական տոհմի շառավիղ, պատանի Վախթանգ Օրբելյանն է (ապրել է XIV դ.), գտնվում է խաչով: Նրա տարալը սերտ նմանություն ունի Վրաստանի Բագրատունիների տարալին:

3. Կիլիկյան հայտնի մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի ինքնանկարն է (ապրել է XIV դ.): Որպես կրոնավորի, ուշագրավ է նրա կարմիր գլխարկը՝ դեղին ժապավենով եզերված:

Վարի շարքում՝ 1. Ջրի կծով աղջկա այս նկարը, որպես ժողովրդական տարալի թանկագին նմուշ, վերցրել ենք Տաթևի վանքի մի ձեռագրից (1230 թ.):

2. Երեխան բռնած անձը գլխին դրել է մորթով եզերված կարմիր գլխարկ: Սրա տարալը կրում է թաթարական ազդեցություն:

3. Հաղպատի վանքի 1211 թ. Ավետարանի մեկենասն է այս անձը, հետևաբար նրա տարալը կարելի է համարել տվյալ ժամանակի ունեոր դասի տարալի նմուշ:

Т а б л и ц а 54

Наверху—1—двое юношей в костюмах XIII в., носящих иностранное влияние.

2—Вахтанг Орбелян из княжеского рода Сюника.

3—Автопортрет Саркиса Пицака (XIV в.).

Внизу—1—девушка с кувшином (рукопись храма Татев, 1230 г.).

2—Мужчина в татарском костюме.

3—Вельможа (Евангелие из Ахпата, 1211 г.).

Table 54

Above: Two young men in costumes of the XIII c.

2. Vakhtang Orbelian—from the princely family of Syunik.

3. The self-portrait of the famous miniaturist Sarkis Pitsak (XIV c.).

Beneath: 1. A girl with a jug (from the manuscript of Tatev Monastery). 1230.

2. A man in a Tartarian costume.

3. A lord's figure (The Gospel of Aghta, 1211).

Տխ. 54. 2. Մատենադարան, 215/115:

Վարը՝ 1. Մատենադարան, 1230:

2—3. Մատենադարան, 6288:

Տ ա խ տ ա կ 55

Վերևի մանրանկարը վերցրել ենք Սուրխաթում (Ղրիմ) գրված մի Ավետարանից (1332 թ.), ներկայացնում է Ավետարանում պատմված Կանա ջաղաքի հարսնությունը: Մեջտեղի՝ թագ և շղարշ կրող անձը հավանաբար հարսն է, իսկ երկու կողմի անձերը՝ նրա հարազատները: Ղրիմի հայությունը Անիից է գաղթել, հետևաբար ներսնց տարազում առկա են անիական ավանդական ձևերը: Կարմիր գլխաշորով անձը, ըստ կրած տարազի, օտարական է:

Վարի շարքում՝ 1. Մահմեդական տիրապետության տակ, XIV—XV դդ., հայ կղերականներն էլ ստիպված են եղել ապարոջավոր գլխարկ կրել: Այստեղ քահանան դաս է տալիս մի հայ տղեկի, նկ. 2, իսկ 3-ը նույնպես նրա աշակերտներից է: Երեքի տարազում առկա են թաթարական տարազի ձևերը՝

Т а б л и ц а 55

Наверху—миниатюра из Евангелия Сурхата (Крым—1332 г.).
Внизу—1—священник со своими учениками (2, 3).

Table 55

Above: A miniature from the Gospel of Surkhat (Crimea), 1332.
Beneath: A priest with his pupils.

Տխ. 55—1. Մատենադարան, 3714:

Տ ա խ տ ա կ 56

Վերևում՝ Բուրթել իշխան Օրբելյանն է, դիմացը՝ կինը (XIV դ.), որոնք կրում են թաթարական տարազ (Հացունի, էջ 218): Վարի շարքի ծնրադիր երկու անձը՝ Պարոն Սորղատմիշ և Բեկի Խաթուն (XIV դ.), նույնպես թաթարատիպ տարազ են կրում: Նույնպիսի տարազով են մոմ և ծաղիկ բռնած պարող պատանիները:

Т а б л и ц а 56

Наверху—князь Бурдел Орбелян с супругой в татарских костюмах (XIV в.).

Внизу—господин Соргатмиш и Бегн Хатун также в татарских костюмах.

В таких же костюмах и танцующие юноши.

Table 56

Above: Prince Burdel Orbelian with his wife. Both wear Tartarian costumes (XIV c.).

Beneath: Baron Sorghatmish and Begi Khatoun in Tartarian costumes.

The four dancing men, too, wear similar costumes.

Տխ. 56—1. Մատենադարան 215/115:

Տ ա խ տ ա կ 57

Մինչև այժմ, որպես փաստական նյութ, ներկայացրել ենք միագույն տարազների բազմաթիվ նմուշներ:

Բարեբախտաբար, մեր տրամադրության տակ ունեցանք նաև Հայաստանի պատմության պետ. թանգարանի ազգագրական ֆոնդի տարազային հարուստ նյութերը և անվանի նկարիչներ Վարդգես Սուրենյանցի, Արշակ Ֆեֆվաճյանի, Սարգիս Խաչատրյանի և Լանսեթերի հայ գաղթականներից վերցրած տարազային նկարները:

Առաջինը սասունցիների ինքնատիպ տարազն է: Սասունն իր լեռնային դժվարամատչելի դիրքի շնորհիվ հնարավորություն ուներ մինչև մեր ժամանակները անեղծ պահելու ավանդական տարազը:

1. Սասունցի կանանց հյուսած ինքնատիպ գդակը (փովածք): 1' Նույնը՝ կողքից դիտված: 2. Սասունցի տղամարդը՝ գդակը գլուխին, ոլորված փուշիով պատած: Փուշին սև, կապտորակ շերտերով, թաշկինակի մեծությամբ մետաքսե ապարոշ է, եզրերը ցանցառ ծոպերով:

Կանանց գլխահարդարանքի մասերը: 3. Քոֆի կամ ֆառ, որի ճակատին կապում էին արծաթե դրամների շարոց: 4. Թասակ, շիլա կտավից շինված, որի ճակատամասում կարում էին սղոցաձև սև կտոր՝ ակոբի կամ խիչիկ կոչված: 5. Աղջկա գլխահարդարանքը՝ քոֆու վրա ոլորուն փուշի փաթաթած: 6. Երեսնոց (փարիշան)՝ քունքերից առկախ ոսկերչական զարդեղեն: 7. Գերդանը (կրծքապարոյ, մանյակ) 1:

Т а б л и ц а 57

- 1.1'. Шапка, вязанная женщинами Сасуна (анфас и сзади).
2. Мужчина из Сасуна в шапке с черной диадемой.
- 3—6. Детали женских головных уборов.
7. Ожерелье.

Table 57

- 1-1' - A typical hat woven by the Armenian women of Sassoun (face and profile).
2. A man from Sassoun in a hat with a black diadem.
- 3, 4, 6, 7 - The details of women's head-dresses.
5. A girl's head-dress.

Տխ. 57—1. Նկարելիս օգտվել ենք սասունցի Եդ. Կարապետյանի ցուցումներից:

5

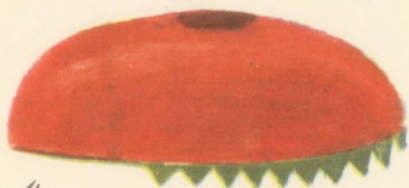
2

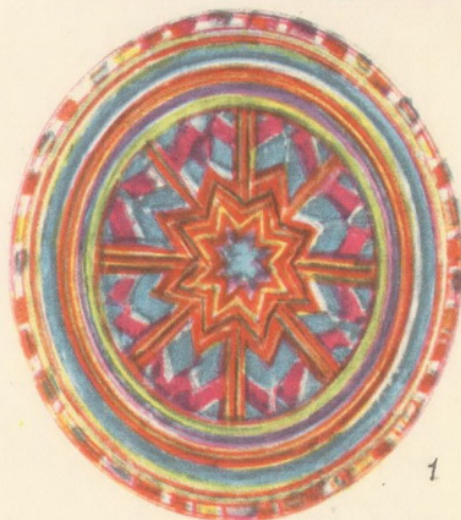
3

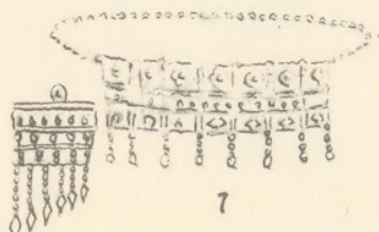
1

4

1

7

6

Տ ա խ տ ա կ 58

Սասունցի հարս ու փեսա: Հարսի գլուխը ծածկում էին կարմիր քողով, հետո նաև՝ սպիտակ շղարշով:

Փեսայի գլխի վրա պետեղում էին երեք բողբոջ՝ «ճգա» կոչված, իսկ վզի շուրջը խաչաձև փաթաթում էին անձեռոց: Փեսայի ձեռքում լինում էր մի վառած մոմ:

Т а б л и ц а 58

Жених и невеста из Сасуна.

Table 58

A newly married couple from Sassoun.

Տխ. 58. Ըստ Ե. Կարապետյանի ցուցումների:

Տ ա խ տ ա կ 59

1. Սասունցի տղամարդը զինված:
- 2 և 3. Սասունցի աղջկա տարազը՝ դիմացից և թիկունքից դիտված:
«Ետաքրքրի է մազերի հյուսքը, հավելված երկայն ծուպերով:

Т а б л и ц а 59

1. Мужчина из Сасуна, вооруженный для самообороны.
- 2 и 3. Девичий костюм из Сасуна (анфас и сзади).

Table 59

1. A man from Sassoun armoured for self-defence.
- 2, 3 - A girl's costume (from front and back).

Տխ. 59. Ըստ Ե. Կարապետյանի ցուցումների:

Տ ա խ տ ա կ 60

1, 2, 3 և 4. Վասպուրականի լեռնային Շատախ ավանից մի ընտանիք¹: Շատախցիները տեախագործական եղանակով գործում էին ոչ միայն իրենց, այլ նաև շրջանի գյուղացիության պղեստների կտավը :

5 և 7. Մոկս գավառի աղջկա և տղամարդու տարապ²:

6. Վանեցի կնոջ տարապ³:

Т а б л и ц а 60

1—4. Семья из Шатаха в местных костюмах.

5 и 7. Девичий и мужской костюмы из Мокса.

6. Женщина из Вана в местном костюме.

Table 60

1—4. A family from Shatakh in local costumes.

5—7. A girl's and a man's costumes of Moks.

6. A woman's costume of Van.

Տխ. 60—1. Օգտվել ենք մի լուսանկարից, իսկ գունավորել՝ ըստ ՀՊՊԹ-ի համապատասխան պղեստեղենների: 2. Ըստ նկ. Լանսերեի: 3. Ըստ նկ. Ս. Խաչատրյանի:

Տ ա խ մ ա լ 61

Զանգեզուրցի կանանց պարը (նկ. Ս. Սաֆարյանի):

Т а б л и ц а 61

Танец зангезурских женщин (рис. С. Сафаряна).

Table 61

The dance of Zangezoorian women (picture by S. Safarian).

Տ ա խ ա ա կ 62

Վասպուրականի գեղջկուհի, դիտված թիկունքից, ցույց տալու համար մազերին կցված պարզարուն ծուպերի հյուսքը¹:

Մեջտեղի տղամարդը Վասպուրականի Ալճավազ գյուղից է: Սուրբան բրդոտ է ինչպես սասունցիներինը: Հետաքրքիր է մանավանդ թեզանիքից առկա զարդական ժապավենը²:

Երրորդ կինը ևս Վասպուրականի գյուղերից է³, նկարված թիկունքից, ցույց տալու համար ուսերին զցած եռանկյունաձև ուսնոցը և զոգնոցի կապվածքը:

Т а б л и ц а 62

Васпураканская крестьянка (сзади для показа прически).

Мужчина в центре из села Алджаваз (Васпуракан).

Третья женщина тоже из сел Васпуракана (сзади).

Table 62

A peasant woman of Vasbouragan, seen from back to, show her plait.

The man in the middle is from Aldgavaz village (Vasbouragan province).

The third woman is also from Vasbouragan province (seen from back).

Տխ. 62—1. նկար Ա. Ֆեթվաճյանի:

2—3. նկ. Ա. Խաչատրյանի:

Տ ա խ տ ա կ 63

1. Մշեցի հայուհի¹, 2. Մի ծերունի Տարոնի գյուղերից², 3. Մշեցի աղջիկ³, 4. Ալաշկերտի գեղջկուհի⁴, 5. Խնուսի տղամարդ⁵, 6. Գավաշցի հողագործ⁶:

Т а б л и ц а 63

1. Армянка из Муша.
2. Старик из Тарона.
3. Девушка из Муша.
4. Крестьянка из Алашкерта.
5. Мужчина из Хнуса.
6. Земледелец из Гаваша.

Table 63

1. An Armenian woman from Moush.
2. An old man from Daron.
3. A girl from Moush.
4. A peasant woman from Alashgert.
5. A man from Khnus.
6. A labourer from Gavash.

Տխ. 63:

1. նկ. Լանսերեի:
2. նկ. Վ. Սուրենյանցի:
3. նկ. Վ. Սուրենյանցի:
4. նկ. Ս. Խաչատրյանի:
5. նկ. Ս. Խաչատրյանի:
6. նկ. Վ. Սուրենյանցի:

Տ ա խ տ ա կ 64

1. Վասպուրականի գեղջկուհի¹: 2. Մանգլերացի տղամարդ²,
3. Հայուհի Վանի Գավաշ ավանից, ուշագրավ ասեղնագործ գոգ-
նոցով³, 4 .Ագուլեցի աիկին⁴, 5. Շամախեցի հայուհի⁵:

Т а б л и ц а 64

1. Крестьянка из сел Васпуракана.
2. Мужчина из Маназкерта.
3. Армянка из Гаваша (Ван).
4. Дама из Агулиса.
5. Армянка из Шемахи.

Table 64

1. A peasant woman from Vasbouragan.
2. A man from Manazgert.
3. An Armenian woman from the village of Gavash (Van province).
4. A lady from Agoulis.
5. An Armenian woman from Shamakh.

Տխ. 64. 1—2. նկ. Սուրենյանցի: 3—4. նկ. Ս. Խաչատրյանի: 5. նկ.
Լանսերեի:

Տ ա խ տ ա կ 65

Սեբաստացի նորահարսի տարալ: Գլխահարդարանքը պերձ է ծանրաբեռնվածությունից: Ոսկեշար գդակը ծածկված է միայն գունագեղ լաչակով: Բաց կապտագույն պարեգոտը երկփեղկանի է, կողմնակի պույգ ձեղքվածքով, որից քայլելիս երևում են կարմիր սնդուսե անդրավարտիքի փողքերը: Մեջքին կապած է ոսկերչական քամար: Միրանագույն թավիշից կարված սայթալի երկու փեղկերը և բեզանիքի եզրերը, նաև հողաթափի երեսները, ասեղնագործված են ոսկեգույն սուրմա թելով:

Սեբաստիայի գյուղերից մի նշանավոր ըմբիշի՝ Սիմոն փեղկեզանի նկարն է, անատոլիական տարալով:

Ստորև՝ ժանեկագործական նմուշներ: Սեբաստացի հայուհիների ընդհանրապես ճարտար ժանեկագործներ էին:

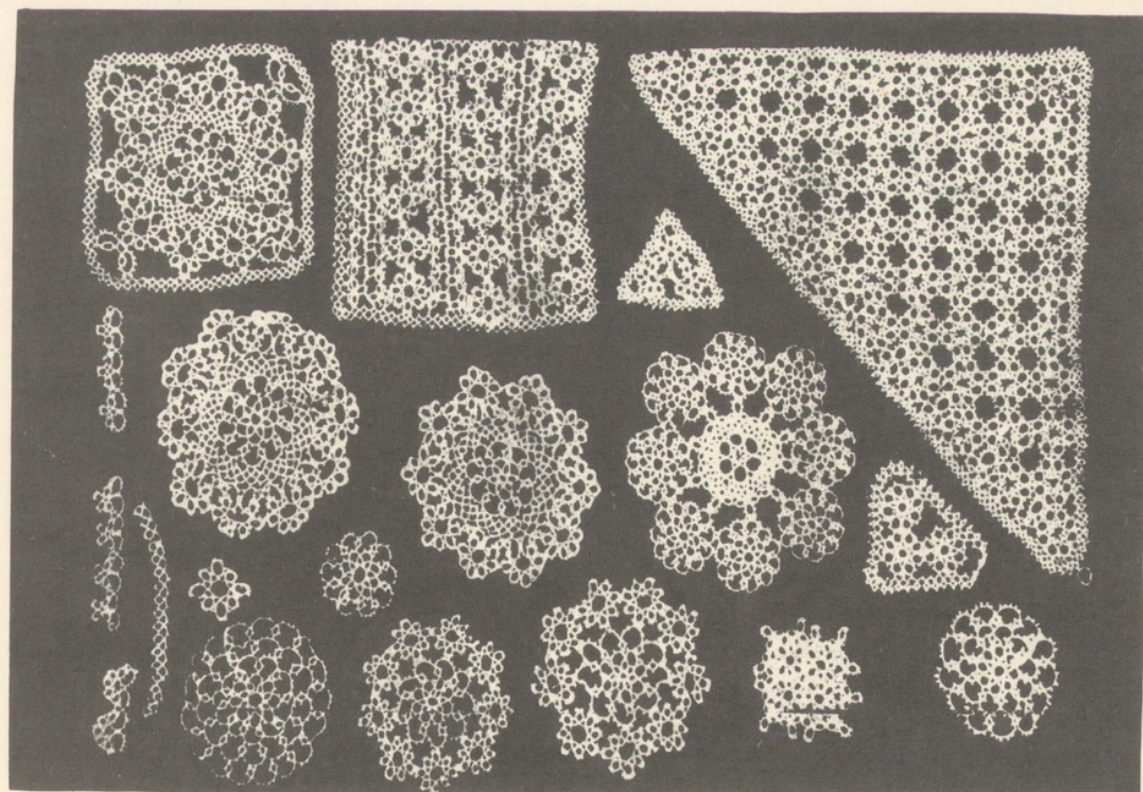
Т а б л и ц а 65

1. Армянка из Себасти в свадебном костюме.
2. Именитый борец из села близ Себасти.
3. Образцы кружев женщин Себасти.

Table 65

1. A young Armenian woman from Sivaz in a wedding costume.
2. The figure of an Armenian athlete.
3. Embroidery samples of Sivaz women.

Տխ. 65—1. Սրա միագույն լուսանկարը լույս է տեսել «Գեղունու» 1902 թ. № 3-ում, իմ մոր հարսանեկան հալավն էլ սրա նման էր, ուստի հիշողությամբ գունավորել եմ:

Տ ա խ տ ա կ 66

1. Կարևո Ազալա գյուղից գեղջկուհի՝ թիկունքից և դիմացից դիտված՝ 1 մազի հյուսքը և 1' նախշուն գոգնոցը ցույց տալու համար¹:
2. Բանաստեղծ Սիամանթոյի մոր հարսնության թանկագին հալավը, որը փարիզաբնակ նրա ազգականները, տրամադրել են Հայաստանի պատմության պետ. թանգարանին: Մեր վերակալմության մեջ գլխահարդարանքը նկարելիս օգտվել ենք տիւ. 45-ի ակնեցի հարսի նկարից:
3. Ղարաբաղի հարսնացուի տարապը, ըստ ստեփանակերտցի նկարիչ Ա. Ծատուրյանի:

Т а б л и ц а 66

1. Крестьянка из села Алгала (Карин) — сзади, анфас для показа прически и фартука.
2. Брачный костюм из Акна.
3. Невеста из Нагорного Карабаха.

Table 66

1. Peasant woman of Algala (Karin)—seen from back and face to show the plait and the bound of the apron.
2. A wedding costume from Akn.
3. The costume of a bride (Mountainous Gharabagh).

Տխ. 66—1. նկ. Ա. Ֆեթվաճյանի:

Տ ա խ տ ա կ 67

1. Ձեյթունցի հայուհի: Ուշագրավ է կարճ թևքերով սալթան, որի երկու փեղկն էլ ասեղնագործված է, իսկ վարի ծայրերը՝ արծաթե պույգ ճարմանդով միացած:
- 2 և 3. Ձեյթունցի ռազմիկներ:
Վարի շարքում մուսալեոցիներ են:

Т а б л и ц а 67

1. Костюм женщины из Зейтуна.
 - 2, 3. Два воина из Зейтуна.
- Внизу — жители Муса Лера.

Table 67

1. A woman's costume of Zeytoun.
 - 2, 3 - Zeytoun warriors.
- Beneath: Inhabitants of Svedia (Musa Dagħ).

Տխ. 67—1. Ըստ լուսանկարի և հայրենադարձ պեյթունցիների ցուցումի:
2. Ըստ լուսանկարի (ՀՊՊԹ նյութերից):
3. Նկ. Լանսերեի:
Ստորև՝ Մ. Սալբիի «Ալյակներ-խլյակներ» հատորի լուսանկարներից:

Արևելահայերի տարազներ
Костюмы восточных армян
Costumes of Eastern Armenians

Տ ա խ տ ա կ 68

Երևանցի երկու տիկին (XIX դ.): Ուտքի կանգնածը ունևոր ըն-
տանիքից է, կիսամուշտակ հագած, մեջքին կապել է գոգնոցանման
երկար ծաղկանկար ժապավեն, քիֆլիսահայ տիկինների նմանու-
թյամբ: Նստածը կրում է ժողովրդական տարազ:

Т а б л и ц а 68

Костюмы двух горожанок из Еревана.

Table 68

Two ladies from Yerevan.

Տխ. 68—Երկու տարազներն էլ ՀՊՊԹ-ի ֆոնդերից:

Տ ա ի տ ա կ 69

Ախալցխացի նորահարսի տարապը:

Հարսանեկան այս շնորհալի տարապը տեղում կոչում էին «Հայոց շոր», որովհետև Ախալցխայի բնակչությունը Կարինից էր գաղթել՝ 1830-ական թվականներին: Բարձր Հայքի կանանց տարապում հատկապես ուշագրավ էր թեզանիքից առկա զարդական հավելվածը, ինչպես տեսնվում է նաև այս նկարում: Պետք է նշել նաև հարսի գոգնոցի ավանդական նշանակությունը: Այն տալիս էին որպես օժիտ, գոտու նեղ կապի վրա ասեղնագործելով հետևյալ մակագրությունը. «ի վայելումն... ի», նշելով նաև ամուսնության թվականը:

Т а б л и ц а 69

Невеста из Ахалцихе — ее роскошный костюм назывался грузинами «армянская одежда», т. к. ахалцихские армяне переселились из Карина в 1830 г.

Table 69

A bride from Akhaltskha. The local people called this wedding costume "Armenian dress". The Armenians had emmigrated to Akhaltskha from Karin (the year 1830).

Տիւ. 69. Եկ. Ա. Պատրիկի:

Տ ա խ տ ա կ 70

Ախալցխացի հարսի գլխահարդարանքը:

Հարսի գլխահարդարանքը դրվում էր հաջորդաբար: 1. Կարմրագույնի ֆեսը, վրան ոսկերչական վարդ, 2. Մուգ կապտագույն ծոպ, որ երկարում էր մինչև թիկունքը: Ծոպի գլխին ագուցվում էր արծաթյա վարդ: 3. Քունքերից մինչև ուսերն իջնող մարգարտաշար կախիկներ, ծայրերը կեղծ կամ իրական ոսկեդրամով: 4. Ֆեսը բոլորող շրջանակ, որի ճակատամասում ասեղնագործված են ծաղիկներ, իսկ երկու կողմում՝ մեկական վարդ: 5. Ճակատազարդ (շավշակ): 6. Ճակատի ոսկեշար (շերիտ): 7. Գլխահարդարանքն ամբողջացած վիճակում:

Ստորև՝ մեղրեցի կնոջ և տղամարդու տարալ (XIX դ.):

Т а б л и ц а 70

1—7. Детали головного убора невесты из Ахалцихе.

Внизу — мужской и женский костюмы из Мегри (XIX в.).

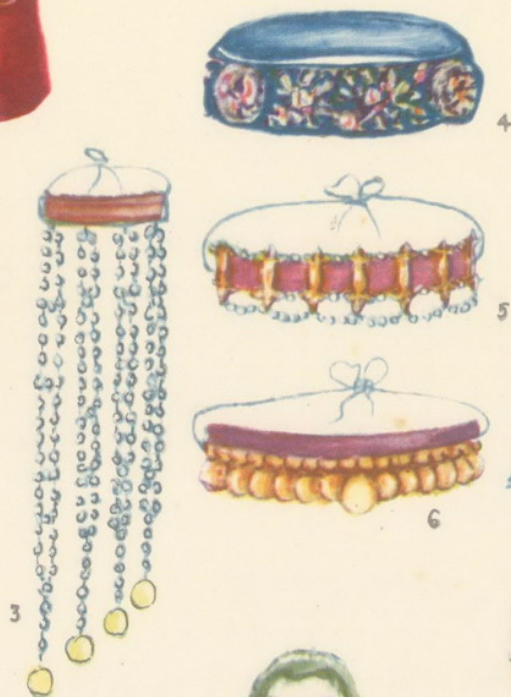
Table 70

1—7 — The head-dress of an Akhaltskha bride.

Beneath: Costumes for men and women of Meghri. XIX c.

Տխ. 70. 1—7. նկ. Ա. Պատրիկի:

Ստորև՝ ՀՊՊԹ ֆոնդերից:

Տ ա խ ա ա կ 71

1. Ստեփանակերտցի տարեց կին¹:
2. Գորիսեցի կին՝ ավանդական սև գլխաշորով և կապույտ զոգնոցով²:
3. Ձանգեզուրցի երիտասարդ հայուհի³:
Վարի շարքում՝ զանգեզուրցի կանանց գլխահարդարանքի պարզեր՝ 1. Ոսկյա շղթա՝ կանթերով՝ (տե՛ս, տխ. 29, նկ. 1 և 2): 2. Երեսի երկու կողմի պարզեր:

Т а б л и ц а 71

1. Старая женщина из Степанакерта.
 2. Женщина из Гориса.
 3. Молодая женщина из Зангезура.
- Внизу — 1—2 — женские головные украшения из Зангезура (см. табл. 29, рис. 1 и 2).

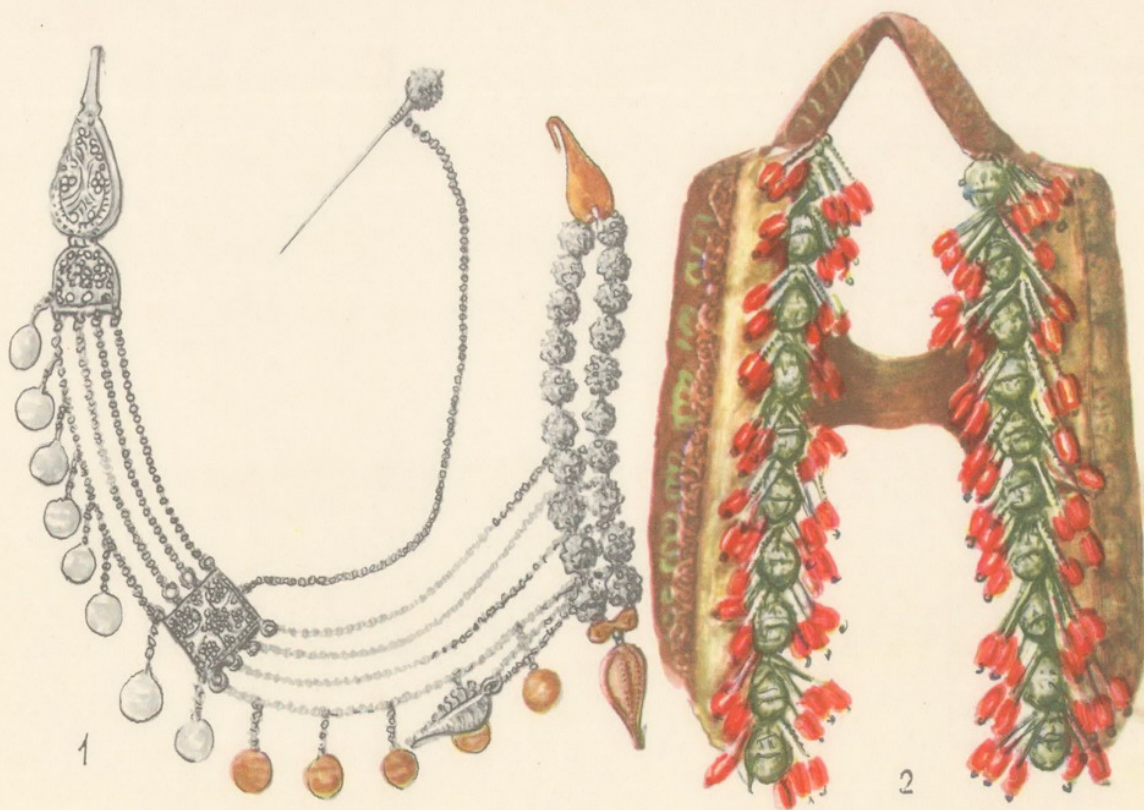
Table 71

1. An old woman of Stepanagert in Zangezourian costume.
 2. A woman of Goris.
 3. A young woman of Zangezour.
- Beneath: Head-dress adornments of women of Zanguezour (see table 29. pictures 1 and 2).

Տխ. 71—1. նկ. Ա. Պատրիկի, 1957 թ.

2. նկ. Ե. Լաևսերի:

3. նկ. Ա. Պատրիկի, 1957 թ.

Տ ա խ տ ա կ 72

Զանգեզուրյան նկար (գործ՝ Ա. Պատրիկի) :

Т а б л и ц а 72

Зангезурская картина (А. Патрик).

Table 72

A Zangezourian picture (by A. Patrik).

Տ ա խ տ ա կ 73

Վերևում՝ ազուլեցի, թավրիլեցի հայ կանանց օգտագործած ճակատապարդով գլուխներ, գործ՝ Վանի ոսկերիչների:
Ստորև՝ 1. Վասպուրականի Թիմար գյուղի կանանց տարազի նմուշ¹:
2. Լեռ. Ղարաբաղի ունևոր հայուհու ձմեռային հանդերձանը²:

Т а б л и ц а 73

Наверху — украшенные шапки, характерные для армянок Агулиса и Тавриза.
Внизу — 1 — образец женских костюмов села Тимар (Васпуракан).
2. Зимний костюм богатой женщины из Нагорного Карабаха.

Table 73

Above: Ornamented hats of Armenian women of Agoulis and Tavriz.
Beneath: 1. A sample of Timar village women's costume (Vasbouragan region).
2. A rich woman's wintery costume (Mountainous Gharabagh)

Տխ. 73—1. նկ. Ախիկյանի:
2. նկ. Ֆ. Գրիգորյանի:

Տ ա խ տ ա կ 74

Լեռնային Ղարաբաղի վերջին մելիքներից մեկի՝ Ֆրիդոնի տա-
րազը, ըստ լուսանկարի (գունավոր վերականգնումը՝ Ա. Պատրիկի) :

Т а б л и ц а 74

Костюм последнего мелика (князя) Нагорного Карабаха
Фридона (цветная репродукция).

Table 74

The costume of Prince Fridon, one of the last melik of the
Mountainous Gharabagh (colored reconstruction)

Տ ա խ տ ա կ 75

1. Վերևի գոհարապարզ գդակը հատուկ էր Վանի և Թավրիզի ուսնոր կանանց:
- 2 և 3. Ոսկյա կախիկներ: (ՀՊՊԹ): Ստորև՝
1. Թավրիզեցի հարս: 2. Հարս, Բարձր Հայքից², նրանց հատկանշական թեզանիքից առկա զարդական կտորով:

Т а б л и ц а 75

- Наверху — 1 — украшенная шапка богатых армянок Вана и Тавриза.
- 2, 3. Ювелирные украшения.
- Внизу — 1 — невеста из Тавриза.
2. Невеста из Высокой Армении (Барцр Айк).

Table 75

- Above: This ornamented hat was proper to the well-off women of Van and Tavriz.
- 2, 3 — Goldsmith hooks.
- Beneath: 1. A bride of Tavriz.
2. A bride of Central Armenia.

Տխ. 75. 1—2. նկ. Ա. Խաչատրյանի:

Տ ա խ տ ա կ 76

Խոտրջուրցի ընտանիք: Օգտվել ենք խոտրջուրցի մտավորական թորգոմ Գևորգյանի տրամադրած լուսանկարից և գունավորել ըստ նրա ցուցումների: Խոտրջուր ավանը գտնվում էր Կարնո Կիսիմ գավառում և շրջապատված էր ավազակաբարո լազերի գյուղերով: Ուստի տղամարդիկ կրում էին նրանց տարազը և ընդհանրապես զենք էին կրում ինքնապաշտպանության համար:

Կողքի աշուղը Լեռնային Ղարաբաղի գյուղերից է':

Ստորև՝ 1—6 գծանկարները ժողովրդական նվագածուների գործածած երաժշտական գործիքներն են:

Т а б л и ц а 76

Армянская семья из Хотрджура.

Ашуг (народный певец) из сел Нагорного Карабаха.

Внизу — 1—6. Народные музыкальные инструменты.

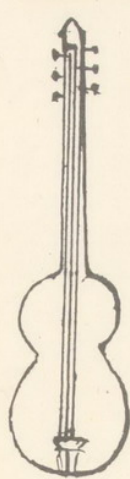
Table 76

An Armenian family from Khoterjoor.

Troubadour from a Gharabagh village.

Beneath: 1—6 Musical instruments used by the folk troubadours.

Տխ. 76—1. նկ. Ա. Պատրիկի:

1

2

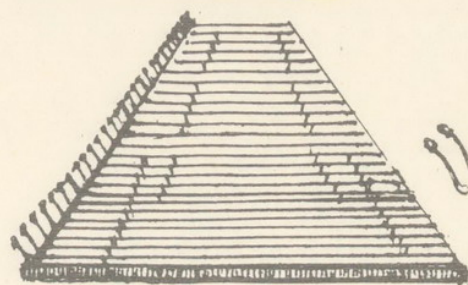
3

4

5

6

Տ ա խ տ ա կ 77

Վերևում՝ նորջուղայեցի ունեւոր հայ ընտանիքի նկարը (XIX դ. սկզբին), նկարված պարսիկ նկարչի կողմից:

Ստորև՝ 1. Սարմատեցի հայուհու՝ Բաֆու կնոջ տարազը, որը գըրեթէ ընդհանուր էր պարսկահայ քաղաքաբնակ կանանց համար¹: 2. Աղջնակի տարազ, զարդարուն թասակով, որից մինչև ականջը երկարում է զարդական մի կախիկ²: 3. Պարսկահայ քաղաքաբնակ անձի տարազ³:

Т а б л и ц а 77

Наверху — богатая семья из Новой Джуги (рисунок персидского художника XIX в.).

Внизу — 1. Армянка из Салмаста.

2. Девичий костюм.

3. Армянин-горожанин из Персии.

Table 77

Above: A wealthy family of New Jugha (XIX c.). (The picture is done by a persian painter)

Beneath: 1. An Armenian woman of Salmast.

2. A girl's costume.

3. An Armenian citizen of Persia.

Տխ. 77 1—3. Գունավորված ըստ ՀՊՊԹ նյութերի:

Տ ա խ տ ա կ 78

1. 18-րդ դ. Քբիլիսիում ապրող հայուհիների տարազը՝ ըստ ժամանակակից նկարիչ Հ. Հովնաթանյանի մանրանկարի (Մատենադարան՝ ձեռ. № 4426):
2. Նույն մանրանկարից մեծացված մի տարազ:
3. XIX դ. երկրորդ կեսի Քբիլիսեցի հայ տիկնոջ տարազ՝ ըստ նկ. Հ. Հովնաթանյանի (1806—1881):

Т а б л и ц а 78

- 1 и 2. Костюмы тифлисских армянок (XVIII в.) — по миниатюре О. Овнатаяна.
3. Костюм богатой армянки из Тифлиса (XIX в.).

Table 78

- 1 and 2. The costumes of the Armenian women of Tbilisi. (XVIII c. — miniature by H. Hovnatanian).
3. A Tbilisian rich woman's costume (XIX c.).

Տ ա խ տ ա կ 79

Հայ կանանց գործած գոգնոցների նմուշներ (ՀԳԳԹ): Գոգնոցը
գափառացի հայ կնոջ տարազի անբաժանելի մի մասն էր, նաև՝ նրա
ձեռագործ ստեղծագործությունը:

Т а б л и ц а 79

Образцы фартуков армянок.

Фартук являлся неотделимой частью одежды провинциальной армянки, кроме того, творением ее рук.

Table 79

Samples of aprons of Armenian women.

The apron was the inseparable part of the provincial Armenian woman's costume, besides it was her handicraft creation.

Տ ա խ ա ն կ 80

Հայ կանանց գործած գուլպաների նմուշներ (ՀԳԳԹ): Գուլպան
ևս, ինչպես գավառացի հայ կնոջ ձեռագործը, նրա օժիտի մասն էր
կազմում:

Т а б л и ц а 80

Образцы чулок, вышитых армянками.

Чулки также были творениями рук провинциальной ар-
мянки и частью ее приданого.

Table 80

Samples of stockings woven by Armenian women.

The stockings also were the handicraft creations of the provin-
cial Armenian woman and part of her dowry.

Հարևան ժողովուրդների տարապներ
 Kostюмы соседних народов
 The Costumes of the Neighbouring Peoples

Տ ա խ տ ա կ 81

Վերևի շարքում՝ 1, 2 և 3. Խեթական հուշարձաններից են: Քանի որ հայ ժողովրդի բազկացուցիչ տարրերից հայասա-ազգիները խեթերի հետ դարավոր հարևանության մեջ են եղել, ուստի ունեցել են անշուշտ տարապային փոխազդեցություններ¹: 4. Մուսասիրի տաճարի որմնանկարից²:

Միջին շարքում՝ մարական տարապներ³: 1. Ձինվոր: 2. Բարձրաստիճան անձ: 3. Աքեմենյան պատերազմիկ: 4. Թագավորը պատերազմի դաշտում: 5. Քաղաքացի: Ստորև՝ պարթևական տարապներ: 1 և 2. Ժողովրդական տիպեր: 3. Պալատական: 4. Բարձրաստիճան պինվորական:

Т а б л и ц а 81

Наверху — 1, 2, 3 — костюмы хеттов. Армяне были их соседями.

4. Фреска в храме Мусасир.

В среднем ряду — костюмы мидийцев. 1. Воин. 2. Знатное лицо. 3. Ахеменидский воин. 4. Царь. 5. Горожанин.

Внизу — костюмы Партевов.

Table 81

Above: 1, 2, 3 — Hettic costumes. (The Hetts were neighbours of Armenians).

4. From the carvings of the Temple of Musasir.

In the middle — Costumes of Marrs.

Beneath — costumes of Parths.

Տխ. 81—1. Perrot et Chippier, Hist. de l'Art. p. 725 et 637.

2. Б. Б. Пиотровский, Урарту.

3. Готтенрот — фр. Ист. внешней культ. 1885, тбл. 22:

Տ ա խ տ ա կ 82

Նկ. 3. Սասանյան արքա Անուշիրվանը, շրջապատված՝ 1, 2, 4 և 5. ավագանիով,¹ որոնց տարազի հետ, ըստ մեր պատմագիրների, նըմանություններ ուներ հայ նախարարների տարազը:

Այդ առթիվ ունենք եղիշեի վկայությունը Վասակ Սյունեցու տարազի մասին (տե՛ս, էջ 46, տխ. 16-ի ծանոթագրությունը):

Միշին և վերջին շարքի նկարները պատկերում են պալատական նվագածուների և նաժիշտների, որոնք թանկագին նմուշներ են ժողովրդական տարազի և որոնց մոտավորապես նման էին հայ ժողովրդական տարազները (տե՛ս տխ. 11, 12 և 13 պատկերաքանդակները, ինչպես նաև տխ. 18):

Т а б л и ц а 82

3. Сасанидский царь и его сановники (1, 2, 4 и 5).

В среднем ряду и внизу — придворные и музыканты.

(см. табл. 11, 12, 13 и 18).

Table 82

3. A Sassanian king with his lords (1, 2, 4, 5).

The pictures of the middle and last rows represent court musicians and maid servants. (see tables 11, 12, 13 and 18).

Տխ. 82. I, II և III շարքի նկարները

Орбели И. А. и Тревер К. В. Сасанидский металл. Москва — Ленинград, 1935.

Բյուզանդական կայսրության ժամանակաշրջանի
տարապներ

Период Византийской империи
The Period of Byzantine Empire

Տ ա խ տ ա կ 83

Վերևում՝ 1. Փոքրասիական տիկնապետ անձ: 2. Ազնվական տիկին:
3. Ձիվորական երամանատար: 4. Բյուզանդական կայսր: 5. Քա-
գուհի¹:

Միջին շարքում² 1. Ունևոր քաղաքացի: 2. Պալատական տիկին,
որի պարեզոտի կողքի ձգվածքը, ինչպես նաև թեպանիքից առկախ
ծոպավոր երկու ծապավենը, հավանաբար առնչվում են մեր ժողո-
վորդական տարապում առկա նման ձևերին: 3. Բյուզ. քաղաքացի:
Վարի շարքում³ բյուզանդացի բարձր դասի տիկիների գլխահար-
դարանքի նմուշներ:

Т а б л и ц а 83

Наверху — 1 — знатное лицо из Малой Азии.

2. Знатная дама.

3. Военачальник.

4. Византийский император.

5. Царица.

В среднем ряду — 1 — богатый горожанин.

2. Придворная дама.

3. Византийский горожанин.

Внизу — образцы женских головных уборов Византии.

Table 83

Above: 1. A distinguished person from Asia Minor.

2. A Gentle - woman.

3. A combat.

4. A Byzantine emperor.

5. A queen.

In the middle: 1. A rich citizen.

2. A lady of the court.

3. A Bysantian citizen.

Beneath: Byzantian ladies in head-dresses.

Տխ. 83—1. Готтенрот, фр. табл. 65, 66.

2. G. Schlumberger - Basile II, 1900, Paris.

3. Готтенрот фр., табл. 68.

Տ ա խ տ ա կ 84

1. Բյուզանդական շրջանի երկրագործի տիպեր¹:

2. Բյուզանդական շրջանի դարբնի տիպեր:

Մեջտեղում՝ արաբական տիրապետության շրջանի արաբ մեծամեծների տարազներ²: Ստորև՝ ուլտ հեծած արաբ ճամփորդների տիպեր³:

Т а б л и ц а 84

I, 2. Изображения земледельца и кузнеца византийского периода.

В середине — костюмы арабской аристократии.

Внизу — образцы народной одежды арабов (путешественники на верблюдах).

Table 84

1, 2 — A farmer and a blacksmith of the Byzantine period.

In the middle: Costumes of aristocratic arabs.

Beneath: Types of Arab travellers on camelback.

Տխ. 84. 1-2. G. Schlumberger — Basile II, 1900, Paris (p. 280-81).

3. G. Schlumberger — Epopée Byzantine, 1896, Paris (p. 277).

3

4

Վրացական տարազներ
Грузинская одежда
Georgian Costumes

Տ ա խ խ ա լ Ի 85

Հայ և վրաց ժողովուրդների դարավոր հարևանության հեռանքով առնչված տեղի էին ունեցել տարազային փոխազդեցություններ:

Հայ բազրատունիների մի ճյուղը գտնակալեց Վրաստանում:

1. Վրաց Սմբատ Բագրատունին է՝ (որդին Աշոտ Կյուրոպաղատի):
2. Գեորգի Լաշա թագավորը: 3. Թամար թագուհին: Այս անվանի թագուհու օրոք հայկական և վրացական բանակների սպարապետ էին Չաքարե և Իվանե հայ զորավարները: Այդ սերտ առնչության հեռանքով երկու եղբայրական ժողովուրդների միջև տարազային փոխազդեցություններ էին տեղի ունեցել:

Միջին շարքում՝ վրաց ավագանու տիպեր:

Ստորև՝ ժողովրդական տիպեր:

Т а б л и ц а 85

Одна ветвь армянских Багратидов вступила на престол Грузии.

1. Грузинский Смбат Багратуни.
2. Царь Георгий Лаша.
3. Царица Тамара.

В среднем ряду — грузины-вельможи.

Внизу — образцы народной одежды.

Table 85

A branch of the Armenian Bagratoonies has enthroned in Georgia.

1. Smbat Bagratooni of Georgia.
2. King Lasha Georgi.
3. Queen Tamar.

In the middle: Costumes of Georgian lords.

Beneath: Georgian folk costumes.

Տխ. 85

1. Որմնակար Օրիպայի եկեղեցում:

2. Որմնակար Պերտուբանի եկեղեցում:

3. Որմնակար Քվինցվիցի եկեղեցում:

Միջին շարքում՝ Թբիլիսիի պատմ. թանգարանի նյութերից:
Ստորև՝ Թբիլիսիի պատմ. թանգարանի նյութերից:

Տ ա խ տ ա կ 86

Մերձավոր Արևելք: Տիպեր՝ Հայաստան արշաված մոնղոլ-թաթարական ցեղերից: Ստորև՝ 1 և 2. Թուրքական տիպեր: 3. Գուրդ: 4 և 5. Պարսիկներ:

Т а б л и ц а 86

Типы татаро-монгольских племен, вторгшихся на Ближний Восток и в Армению.

Внизу — 1, 2. Турки. 3. Курд. 4, 5. Персы.

Table 86

Types of Turko-mongolian tribes that invaded the Middle and Near East.

1-2. Turks.

3. A kurd.

4, 5. Persians.

Տխ. 86. Երկու շարքի տիպերը ըստ հոտունբուծի:

Տ ա խ տ ա կ 87

Վերևում 1, 2 և 3. Մեր թվականության Բ դարի հռոմեական դրամներ են (մեծացված): Նշանավորելու համար իրենց հաղթանակները, պատկերել են «Հայաստանը պարտալ» գրության տակ ծրեկաչոք կամ գերված երկու հայ զինվոր:

4 և 5. Դրամների վրա պատկերել են հայ զինվորի և քաղաքացու կերպարը:

Т а б л и ц а 87

Наверху — 1, 2, 3 — римские монеты II в. н. э. изображающие плененных армянских воинов как символ покоренной Армении.

4, 5. Армянский воин и горожанин, изображенные на монетах.

Table 87

Above: 1, 2, 3— Roman coins of the II c. (A.D.).

4, 5. These coins depict an Armenian warrior and a citizen.

Տխ. 87. 1. Բրիտանական թանգարան:

2. Փարիզի հայկական մատենադարանում:

4—5. Բրիտանական թանգարան:

Պատկերաքանդակներ՝ հայտնաբերված Հայաստանի
տարբեր շրջաններից
Горельефные изображения из разных районов
Армении
High-relief monuments found from various regions
of Armenia

Տ ա խ տ ա կ 88 և 89

Բովանդակում են IV—VII դդ. պատկերաքանդակների բնօրինակ-
ները, որոնց վերակազմություններն են մեր ախ. 11, 12 և 13-ը:

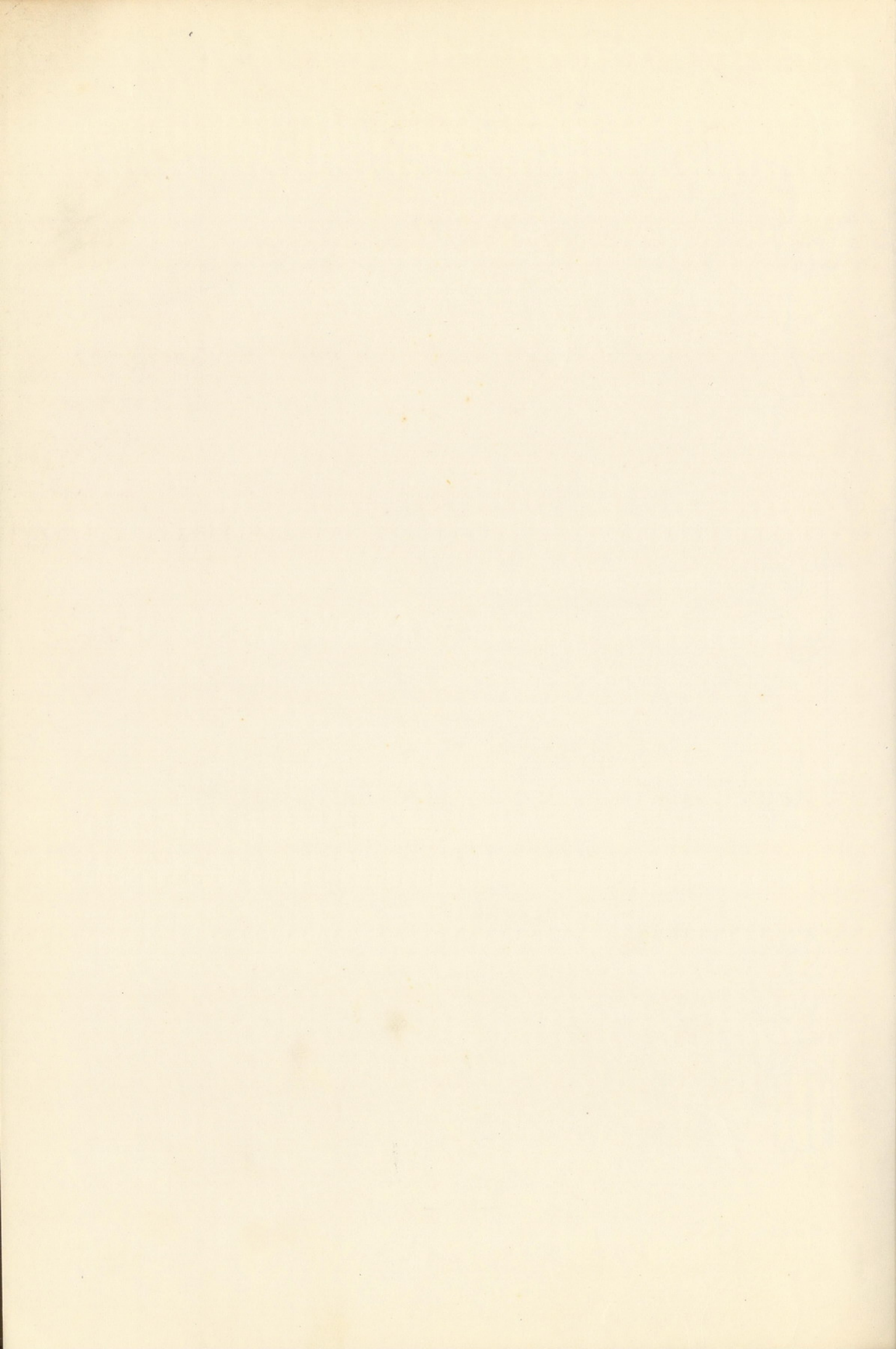
Т а б л и ц а 88 и 89

Оригиналы горельефов IV—VII вв., на основании которых
составлены реконструкции табл. №№ 11, 12, 13.

Table 88 and 89

The originals of the high-relief monuments of the IV—VII c.c.
Our tables 11, 12 and 13 show the restored drawings of
these originals.

11

11'

12

12'

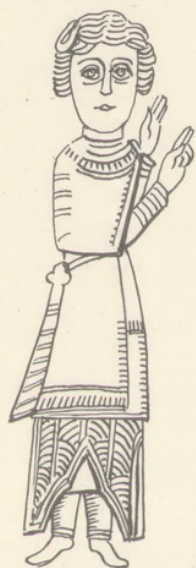
13

13'

14

14'

15

16

16'

17

17'

18

18'

19

19

20

20

21

21

21

21

Տ ա խ տ ա լ 90

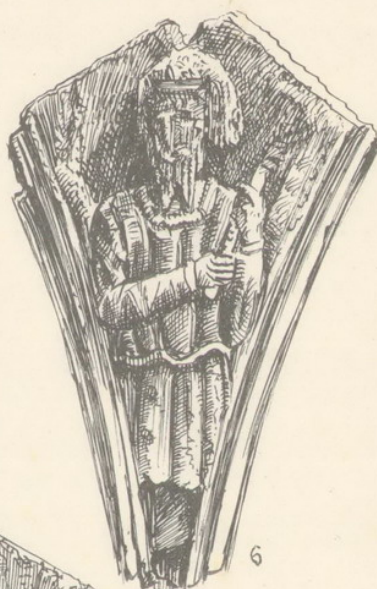
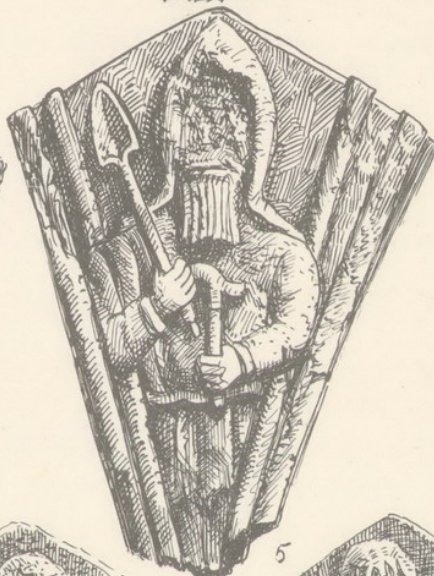
Զվարթնոց տաճարի շինարար վարպետների բնօրինակներն են:

Т а б л и ц а 90

Оригиналы горельефов мастеров — строителей Звартноца.

Table 90

The original high-reliefs of the masters-constructors of the Zvartnots temple.

Տ ա խ ա տ կ 91

1. Սանահին վանքի (X դար) արևելյան ճակատին քանդակված Գուրգեն և Սմբատ թագավորների բարձրաքանդակն է:
2. Գագիկ Բագրատունի թագավորի (989 թ.) արաբական տարազով արձանը, գտնված Անիում (1908 թ.):
3. Հաղպատի վանքի արևելյան ճակատին Բագրատունի երկու եղբայրների՝ Գուրգեն և Սմբատ Բ թագավորի բարձրաքանդակն է, մեկը՝ թագով, մյուսը՝ արաբական մեծազանգված ապարոշով:
4. Անիի միջնաբերդի մի որմնակարից առանձնացված ձիավոր փնվորի կերպարը:
5. VII դարի Հայաստանի մարկպան Դավիթ Սահառունու բարձրաքանդակը, իր կառուցած Մրենի եկեղեցում:

Т а б л и ц а 91

1. Горельефы царей Гургена и Смбата на храме Санаин—X в.
2. Царь Гаягик Баградуни в арабском костюме (Ани—989 г.).
3. Горельефы царей Гургена и Смбата II на храме Ахпата: первый с короной, а второй с арабской диадемой.
4. Образ солдата-всадника на фреске цитадели Ани.
5. Марзпан (правитель области) Армении VII в. Давид Сагаруни (церковь Мрена).

Table 91

1. The high-relief effigy of Gourgen and Smbat (Sanahin Monastery, X c.).
2. King Gagik Bagradooni in an arabic costume (Ani, 989).
3. The high-relief effigy of Gourgen and Smbat, the first Bagradoonian brothers. Gourgen wears a crown, Smbat is in an arabic diadem (Haghbat Monastery).
4. The figure of a horseman-soldier. A fresco from the Ani Citadel. Original.
5. The high-relief effigy of David Saharooni, an Armenian governor of the VII c. (Mreni church).

5

1

2

3

4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածական	5
Պատմական համառոտ ակնարկ.	7
Введение	14
Introduction	15
Տախտակներ	18
Таблицы	18
Tables	18

ԱԼԲՈՄ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԱԶ

АЛЬБОМ

АРМЯНСКИЙ КОСТЮМ

ALBUM

ARMENIAN NATIONAL COSTUMES

(На армянском, русском, английском языках)

Издательство «Советакан грох»

Ереван, 1983 г.

Խմբագիր՝ Օ. Ա. Մարկոսյան

Ռուս. տեքստի խմբագիր՝ Մ. Վ. Սահակյան

Նկարիչ՝ Հ. Կ. Մնացականյան

Գեղ. խմբագիր՝ Օգ. Ա. Ասատրյան

Տեխ. խմբագիր՝ Է. Հ. Ճանճապանյան

Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Ա. Գ. Յուլիսյան,

Մ. Յ. Խաչատրյան

ИБ 4861

Հանձնված է շարվածքի 2/II 81 թ.: Ստորագրված է տպագրության 14/II 83 թ.: Ֆորմատ 60×90¹/₈: Թուղթ՝ օֆսեթ: Տառատեսակ՝ «Մնացականյան»: Տպագրություն՝ օֆսեթ, 25,0 պայմ. տպ. մամ., 48, 48 պայմ. ներկ. թերթ., 14,7 հրատ. մամ.: Տպաքանակ 10 000: Պատվեր 479: Գինը՝ 4 ռ. 20 կոպ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох», Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՀՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբինատ, Երևան—9, Տերյան 91:

Полиграфкомбинат им. Акопа Мегаларта Госкомитета по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՏԱՐԱԶԱՅԻՆ ԲԱՐՏԵԶ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ

ԺԹ ԴԱՐԻՑ - Ի ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՌՈՐԴ
ԿԱԶՄԵՑ՝ ԿՈՒՐԵԼ և ԴԱՏՐԻՍ

1 Երևան	13 Լոռի	25 Բարձր Հայք—Ալավա	37 Փոքր Հայք—Սեբաստիա
2 Թբիլիսի	14 » Ալավերդի	26 » —Ալաշկերտ	38 » —Մանշլու գ.
3 »	15 Օջական	27 » —Խոտորշուր	39 » —Կյուրին
4 Թավրիզ	16 Սասուն	28 Լենինական (Գյումրի)	40 Կեսարիա
5 Սալմաստ	17 Շատախ	29 Ախալցխա	41 Կիլիկիա—Ջեյթուն
6 Ջանգեղուր	18 Մոկս	30 Տրապիզոն—Հանջեն	42 » —Սիս
7 »	19 Տարոն (Մուշ)	31 » —քաղաքացի	43 » —Ադանա
8 »	20 Վասպուրական—Վան	32 » —գեղջյուղի	44 » —Մարաշ
9 Լեռ. Ղարաբաղ	21 » —Մանազկերտ	33 Ե. Գարահիսար	45 » —Ավդիա
10 »	22 » —Գավաշ	34 Ալկն	46 Խարբերդ—գյուղացի
11 Մեղրի	23 Բարձր Հայք—Կարին	35 Փոքր Հայք—Կովտուն գ.	47 Տիգրանակերտ—քաղաքացի
12 Ագուլիս	24 » —գյուղացի	36 » —Եվդոկիա	

КАРТ
НАРОД
Coc
XIX

ARMENIAN NATIONAL
COSTUMES
OF XIX-XX CENTURIES (1930)
Work of A. Patrik

1 Yerevan	7 Zangezur	13 Lori	19 T
2 Tbilisi	8 "	14 Alaverdi	20 v
3 "	9 Mountainous Karabagh	15 Oshagan	21
4 Tabriz	10 "	16 Sasoun	22
5 Salmast	11 Megri	17 Shadakh	23
6 Zangezur	12 Agoulis	18 Moks	24

АРМЯНСКОГО КОСТЮМА

А. Патрик.
с. (-1930)

1	Ереван	13	Лори	25	Карин—сел. Алкала	37	—Себастья
2	Тбилиси	14	Лори—Алаверди	26	Карин—Алашкерт	38	—Манджулик
3	Тбилиси	15	Ошакан	27	Карин—Хотурджур	39	—Кюрин
4	Тевриз	16	Сасун	28	Ленинакан (Гюмри)	40	Кесария
5	Салмаст	17	Шатах	29	Ахалцихе	41	Киликия — Зейтун
6	Зангезур	18	Мокс	30	Трапезунд—Хамшен	42	Киликия — Сис
7	—Сисиан	19	Тарон (Муш)	31	Трапезунд—горожанин	43	Киликия — Адана
8	—Горис	20	Васпуракан—Ван	32	Трапезунд—крестьянка	44	Киликия — Мараш
9	Нагорный Карабах	21	—Маназкерт	33	Ш. Гараисар	45	Киликия — Сведия
10	Нагорный Карабах	22	Васпуракан—Гаваш	34	Акн	46	Харберт — крестьянин
11	Мегри	23	Карин (Эрзерум)	35	Малая Армения — с. Ковтун	47	Тигранакерт — горожа- нин
12	Агулис	24	Карин — крестьянин	36	—Евдокия (Токат)		

25	Karin- village Algala	31	Trabizond- peasant woman	35	-Kovdoun village	42	Cilicia- Sis
26	Karin- vil. Alashkert	32	Trabizond- a peasant	36	-Evdokia	43	Cilicia- Adana
27	Karin- vil. Khotrchour	33	Shabin-Kara- hissar	37	-Sebastia-Sivaz	44	Cilicia- Marash
28	Leninakan (Gumri)	34	Akn	38	-Mandjelek village	45	Cilicia- Svedia
29	Akhaltskha			39	-Kurin	46	Kharbert-a peasant
30	Trabizond-Hamshen			40	Kessaria	47	Tigranakert- a townsman
				41	Cilicia-Zeitoun		

